CESARE PAVESE

CASA DE PE COLINA

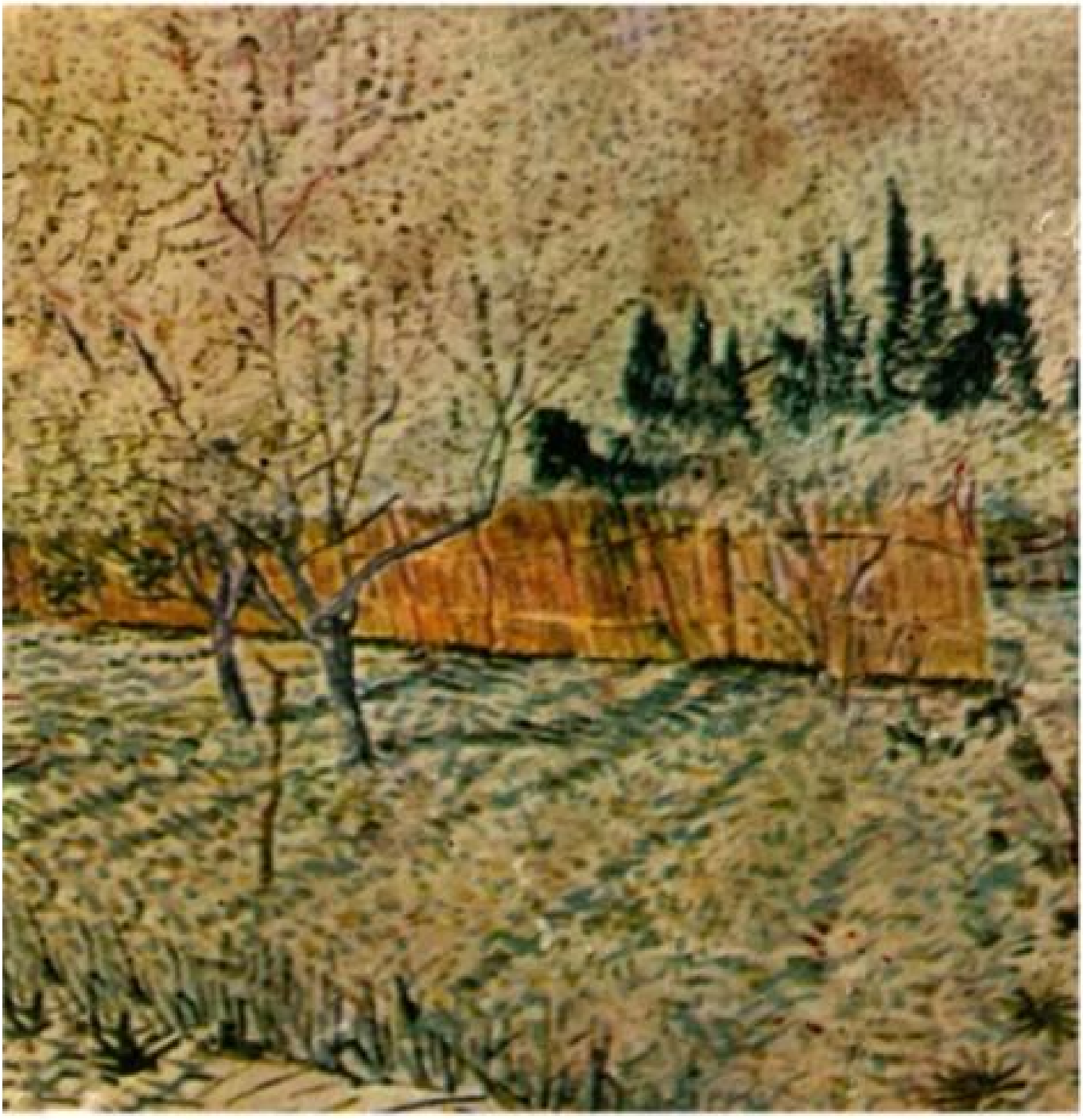

COLECȚIA MERIDIANE

CESARE PAVESE

CASA DE PE COLINĂ

traducere și note de ȘTEFAN DELUREANU

La casa in collina, 1961

▫ I ▫

Cândva spuneam colina așa cum aș fi spus marea sau pădurea. Mă întorceam acolo seara, din orașul care se întuneca, și pentru mine colina nu era un loc printre altele, ci o înfățișare a lucrurilor, un fel de a trăi. Astfel, nu vedeam nici o deosebire între aceste coline și cele de odinioară unde m-am jucat, copil, și unde acum trăiesc; același pământ accidentat și întortocheat, cultivat și sălbatic, aceleași drumuri, case țărănești și povârnișuri. Mă urcam acolo seara de parcă rugeam și eu de furia nocturnă a alarmelor, și drumurile forfoteau de oameni, bieți oameni care se împrăștiau să doarmă fie și prin poieni, ducându-și salteaua pe bicicletă sau în spate, strigând și discutând, îndărătnici, naivi și nepăsători.

Începeam urcușul și fiecare vorbea despre orașul condamnat, despre noapte și spaimele amenințătoare. Eu, care trăiam de mult acolo sus, îi vedeam încet-încet cotind și rărindu-se, și venea clipa în care urcam singur între hățișuri și parapet. Pribegeam atunci pândind cel mai mic foșnet, înălțându-mi privirea la arborii familiari, adulmecând miresmele firii și pământul. Nu eram trist, știam că în puterea nopții orașul putea să fie mistuit de flăcări și oamenii să moară. Viroagele, satele și potecile s-ar fi trezit dimineața împăcate și neclintite. De la fereastra dinspre livadă aș fi surprins din nou licărul zorilor. Aș fi dormit într-un pat, Într-adevăr. Cei ascunși prin pajiști și păduri aveau să coboare din nou în oraș ca și mine, ceva mai istoviți și mai amorțiți însă. Era vară și-mi aduceam aminte de alte seri când trăiam și locuiam în oraș, seri în care și eu coborâsem în toiul nopții cântând sau râzând, și mii de lumini punctau colina și orașul la capătul străzii. Orașul era ca un lac de lumină. Atunci, noaptea o petreceam

în oraș. Nu știam că era un răstimp atât de scurt. Făceam cu toții risipă de prietenie și de timp în întâlnirile cele mai deșarte. Trăiam, sau cel puțin așa credeam, împreună cu ceilalți și pentru ceilalți.

Trebuie să spun – începând această poveste a unei îndelungi amăgiri – că vina pentru ceea ce mi s-a întâmplat nu trebuie dată pe război. Dimpotrivă chiar, războiul, sunt sigur, încă m-ar putea salva. Când a venit războiul, eu trăiam de câtva timp în casa în care închiriasem camerele acelea, dar dacă n-ar fi fost îndatoririle care să mă rețină la Torino, m-aș fi întors chiar atunci acasă la bătrânii mei, printre aceste coline. Războiul mi-a risipit doar și ultima șovăială pe care o mai aveam de a mă însingura, de a-mi mânca singur amarul anilor, și într-o bună zi mi-am dat seama că Belbo, câinele cel mare, era ultimul confident sincer care îmi mai rămânea. O dată cu războiul a devenit legitim să te închizi în tine, să trăiești de azi pe mâine, să nu mai tânjești după prilejurile pierdute. Dar s-ar spune că eu așteptasem de mult războiul și că mă bizuisem pe el, un război atât de neobișnuit și de mare, încât, cu puțină osteneală, puteai să te ghemuiești într-un colț și să-l lași să se dezlănțuie pe cerul orașelor, întorcându-te pe colină. Acum se petreceau astfel de lucruri încât a-ți duce viața fără să te plângi, fără să vorbești aproape, mi se părea o atitudine demnă și mândră. Amărăciunea aceea surdă în care se închisese tinerețea mea își găsise în război un adăpost și un orizont.

Urcam din nou colina în seara aceasta; se înseră, și dincolo de parapet se înălțau crestele. Belbo, ghemuit pe potecă, mă aștepta la locul obișnuit, și în întuneric îl auzeam chelălăind. Tremura și râcâia pământul. Apoi fugi după mine sărind să-mi atingă fața, și-l liniștii, îi vorbii, până când se potoli și alergă înainte și se opri să adulmece, fericit, un copac. Când își dădu seama că în loc să apuc pe

cărare, mergeam mai departe spre pădure, făcu o săritură de bucurie și se ascunse printre arbori. E frumos să străbați colina împreună cu câinele, și în timp ce umbli, el adulmecă și recunoaște pentru noi rădăcinile, vizuinile, râpele, viețile ascunse, și amplifică în noi plăcerea descoperirilor. Copil încă, mi se părea că ducându-mă prin păduri fără tovărășia unui câine aș fi pierdut o prea mare parte din viața și din taina pământului.

Nu voiam să mă întorc acasă înainte de a se înnopta; pentru că știam că stăpânele mele și ale lui Belbo mă așteptau ca de obicei să mă facă să vorbesc, să le răsplătesc grija pe care mi-o purtau, cina rece și familiaritatea lor, cu înșelătoarele și fugarele păreri despre război și despre lume pe care le păstram pentru aproapele meu. Uneori, un nou eveniment de război, o amenințare, o noapte de bombe și flăcări, le dădeau celor două femei prilej să mă întâmpine în poartă, în livadă, în jurul mesei, și să trăncănească, să înmărmurească, să exclame, să mă tragă la lumină, să afle cine eram, să ghicească în mine pe unul de-al lor. Mie îmi plăcea să cinez singur, în camera întunecată, singur și uitat, pândind cu urechea, ascultând noaptea, simțind timpul trecând. Când în întuneric, deasupra orașului îndepărtat mugea o alarmă, prima mea tresărire era de ciudă pentru singurătatea care se ducea, pentru spaimele, zarva care ajungea până acolo, pentru cele două femei care stingeau lămpile abia pâlpâind și pentru neliniștita speranță a unei întâmplări mari. Ieșeam toți în livadă.

Dintre cele două femei îmi plăcea mai mult bătrâna, mama, care, în masivitatea și în șubrezenia ei, avea ceva liniștit, pământesc, și pe care ți-o puteai închipui sub bombe întocmai ca pe o colină întunecată. Nu vorbea cine știe ce, dar știa să asculte. Cealaltă, fiica, o femeie nemăritată, în vârstă de patruzeci de ani, era gârbovită,

osoasă, și se numea Elvira. Trăia tulburată de spaima că războiul va ajunge acolo sus. Îmi dădeam seama că se gândea la mine cu neliniște, și mi-o spunea: suferea când eram în oraș, și o dată, când mama o zeflimisi în prezența mea, Elvira răspunse că, dacă bombele mai distrugeau încă puțin Torino, ar fi trebuit să stau cu ele zi și noapte.

Belbo alerga înainte și înapoi pe potecă și mă îmbia să mă afund în pădure. Dar în seara aceea am vrut să zăbovesc la o cotitură despădurită a urcușului, de unde dominam valea cea mare și coastele. Așa îmi plăcea colina întinsă, cu spinările și costișele ei șerpuind, în întuneric, în trecut era la fel, dar o punctau atâtea lumini, o viață liniștită, oameni în case, tihnă și bucurii. Se auzeau câteodată și acum voci răsunând, râzând în depărtare, dar întunericul adânc apăsa, acoperea totul, și pământul redevenise sălbatic, singur, cum îl cunoscusem, copil. Dincolo de câmp și de drumuri, dincolo de casele oamenilor, sub picioare, bătrâna inimă nepăsătoare a pământului se ascundea în întuneric, trăia în râpi, în rădăcini, în lucruri tainice, în spaimele copilăriei, începeam în acele timpuri să mă complac în amintiri din copilărie. Ca și cum dincolo de resentimente și incertitudini, dincolo de plăcerea de a sta singur, mă descopeream copil pentru a avea un tovarăș, un camarad, un fiu. Revedeam satul acesta în care trăisem. Eram noi singuri, copilul și cu mine. Retrăiam descoperirile sălbatice de atunci. Sufeream, dar cu înfățișarea ursuză a celui care nu-și recunoaște și nici nu-și iubește aproapele. Și vorbeam, vorbeam, îmi țineam tovărășie. Eram noi doi singuri.

Din nou în seara aceea urca dinspre coastă un zgomot de voci amestecat cu cântece. Venea de pe povârnișul celălalt, unde nu coborâsem niciodată, și părea o chemare din alte timpuri, o voce a tinereții, îmi amintii pentru o clipă grupurile de fugari care seara, ca niște excursioniști,

forfoteau la poalele colinei. Dar zgomotul nu se muta, se auzea mereu din același loc. Era ciudat să te gândești că în întunericul amenințător, în fața orașului amuțit, un grup, o familie, oameni oarecare, înșelau așteptarea cântând și râzând. Nu mă gândeam că și pentru asta era nevoie de curaj. Era iunie, noaptea era frumoasă sub cerul liber, era de ajuns să te lași în voie; dar, în ce mă privește, eram mulțumit să n-am în viața mea un sentiment adevărat, nici o încurcătură, să fiu singur, nelegat de nimeni. Acum mi se părea că am știut întotdeauna că vom ajunge la acea zbatere între colină și oraș, la acea neliniște nesfârșită care limita orice proiect la ziua de mâine, la deșteptare, și mai-mai că aș fi mărturisit-o, dacă cineva ar fi putut să mă asculte. Dar numai o inimă prietenă ar fi putut să mă asculte.

Belbo, înfipt pe povârniș, lătra la voci. Îl strânsei de zgardă, făcându-l să tacă, și ascultai atent. Printre vocile tulburate de băutură erau unele limpezi, și chiar una de femeie. Apoi râseră, se învălmășiră, și se înălță o voce izoiată de bărbat, foarte frumoasă.

Eram gata să mă întorc, când îmi spusei: „Ești nerod. Cele două bătrâne te așteaptă. Lasă să aștepte”.

În întuneric încercam să ghicesc locul precis al celor care cântau. Spusei: „Poate sunt oameni pe care-i cunoști”. îl luai pe Belbo și-i făcui semn spre celălalt versant. Murmurând încet o frază din cântec îl îndemnai: „Să mergem acolo”. El dispăru dintr-o săritură.

Atunci, lăsându-mă călăuzit de voci, pornii pe potecă.

▫ *II* ▫

Când ieșii în stradă să ascult privind în întuneric, dincolo de creastă, aproape cufundată în tărâitul greierilor, sună alarma. Simții, ca și cum aș fi fost acolo, orașul

înghețând, tropăitul pașilor, uși izbindu-se, străzile înfricoșate și pustii. Aici, stelele cerneau lumină. Acum cântecul încetase în vale, Belbo lătra prin apropiere. Alergai la el. Se ascunsese într-o curte și sărea în mijlocul unui grup de oameni care ieșiseră dintr-o casă. Prin ușa deschisă se strecura lumina. Cineva strigă: „închide ușa, dobitocule” -și râseră, strigând. Ușa se închise.

Dintre ei, unii îl cunoșteau pe Belbo; cineva pomeni vesel de cele două bătrâne, mă primiră fără să mă întrebe cine eram. Se duceau și veneau prin întuneric; erau și câțiva copii, și priveau cu toții în sus. Vor veni? Nu vor veni? – se întrebau. Vorbeau de Torino, de necazuri, de case distruse. O femeie, deoparte, se văicărea.

— Credeam că aici se dansează, spusei într-o doară.

— Bine-ar fi, făcu umbra tânărului care vorbise cel dintâi cu Belbo. Dar nimeni nu-și amintește să aducă clarinetul.

— Ai avea curajul? spuse o voce de fată.

— Cât despre el, ar dansa și cu casa în flăcări.

— Da, da, spuse alta.

— Nu se poate, suntem în război. Italieni – aici vocea se schimbă – războiul acesta l-am făcut pentru voi. Vi-l dăruiesc, fiți demni de el. Nimeni să nu mai danseze, nici să nu mai doarmă. Trebuie să faceți numai război, ca mine.

— Taci din gură, Fonso, dacă te-aude cineva.

— Ce să-i faci? cântăm.

Și vocea intona cântecul de la început, dar joasă, stinsă, de parcă s-ar fi temut că tulbură greierii. Se uniră voci de fete; doi tineri se alergară pe pajiște. Belbo începu să latre, furios.

— Fii cuminte, îi spusei.

Sub pomi era o masă cu o damigeana și pahare. Stăpânul, un bătrânel, îmi turnă și mie. Era un fel de cârciumă, dar toți, mai mult sau mai puțin rude, veneau de la Torino în grup.

— Cât timp mai ține așa, e bine, spunea o bătrână, dar cu noroiul și ploaia?

— Nu-ți fie teamă, bunico, aici e totdeauna un loc pentru dumneata.

— Acum nu-i nimic, dar la iarnă ce ne facem?

— La iarnă, războiul se termină, spuse un băiețel, și fugi repede.

Fonso și fetele cântau, mereu cu voce domoală, mereu gata să prindă un zgomot, un bubuit din depărtare. Eu ascultam întruna corul greierilor și, când deodată bătrâna deschise din nou ușa, îi strigai să o închidă.

Regăseam la oamenii aceia, la tineri, în glumele lor, în însăși revărsarea generoasă a inimilor și a vinului, ceva cunoscut, care îmi amintea orașul din alte timpuri, alte seri, plimbările pe Pad, petrecerile la cârciumă și la barieră, prietenii trecute. Și în răcoarea colinei, în golul acela, în acea neliniște care te ținea încordat, regăseam un parfum mai vechi, țărănesc, îndepărtat. Urmăream din instinct vocile fetelor, ale femeilor, și tăceam. La glumele iui Fonso râdeam încet, cu plăcere. Mă așezasem sub cerul liber, cu ceilalți, pe un trunchi de capac.

O voce îmi spuse:

— Și dumneata ce faci? Ești în vacanță?

Recunoscui vocea. Acum, gândindu-mă, mi se pare evident. O recunoscui fără să mă întreb a cui era. O voce puțin aspră, provocatoare, dură. Mi se păru vocea tipică a femeilor și a locului.

Răspunsei glumind că mă duceam după ciuperci, cu câinele. Ea mă întrebă dacă acolo unde predam lecții se mâncau ciuperci.

— Cine v-a spus că sunt profesor? – întrebai surprins.

— Se vede, îmi spuse în întuneric.

Era ceva de hârjoană în voce. Sau parcă ghidușii de măști dintr-o farsă populară? într-o clipă îmi amintii discuțiile dinainte, fără să descopăr cine mă trădase. Mă gândeam că aceia care le cunoșteau pe bătrâne știau poate de mine. O întrebai dacă locuia la Torino sau acolo sus, pe colină.

— La Torino, îmi spuse liniștită.

Îmi dădui seama, în umbră, că putea să fie bine făcută. Linia spinării și a genunchilor era curată. Ședea strângându-și genunchii cu mâinile și-și lăsa capul pe spate cu un aer fericit, încercai să-i văd chipul.

— Nu cumva vrei să mă mănânci? îmi spuse în față.

În momentul acela se auzi încetarea alarmei. Pentru o clipă toți tăcură neîncrezători, apoi izbucni o zarvă mare, și băieții săreau în sus, bătrânele binecuvântau, bărbații puseră mâna pe pahare și băteau tactul.

— Pentru noaptea asta a trecut.

— Vor veni mai târziu.

— Italieni, pentru voi l-am făcut!...

Ea nu se tulburase. Stătea în continuare cu capul lăsat pe spate, și când îi șoptii: „Dumneata ești Cate. Ești Cate”, nu-mi mai răspunse. Cred că închisese ochii, îmi veni rândul să mă ridic, pentru că acum plecau acasă. Am vrut să plătesc vinul, dar îmi spuseră: „Fleacuri!” Salutai, îi strânsei mâna lui Fonso și încă unuia, îl chemai pe Belbo și, ca prin farmec, mă trezii singur, pe stradă, privind priveliștea fără viață.

Puțin mai târziu eram acasă. Dar între timp se înnoptase, noapte adâncă, și Elvira aștepta, lângă trepte, cu mâinile încrucișate și mută. Spuse doar atât:

— În seara asta te-a prins alarma. Eram îngrijorate. Dădui din cap și, zâmbind în farfurie, începui să mănânc. Ea se învârtea în jurul luminii, tăcută, dispărea în bucătărie, închidea dulapurile.

— De-ar fi așa în toate serile, mormăii. Nu spuse nimic.

Mestecând, mă gândeam la întâlnire, la cele petrecute. Mai mult decât Cate, mă interesa timpul, anii. Era de necrezut. Opt, zece? Mi se părea că redeschisesem o cameră, un dulap, uitate și că regăsisem înăuntru viața altuia, o viață inutilă, plină de primejdii. Asta era ceea ce uitasem. Nu atât pe Cate, nu bietele plăceri de odinioară, ci pe tânărul care trăise acele zile. Tânărul temerar care fugea de lucruri, crezând că ele au să se întâmple din nou, care era un bărbat în puterea cuvântului și se uita mereu în jur să vadă dacă viața venea cu adevărat, acest tânăr mă uimea. Ce era comun între mine și el? Ce făcusem pentru el? Acele seri banale și înflăcărate, acele riscuri întâmplătoare, acele speranțe familiare ca un pat sau o fereastră – totul părea amintirea unor meleaguri îndepărtate, a unei vieți zbuciumate, pe care te întrebi, gândindu-te la ea, cum ai putut s-o iubești și s-o trădezi astfel.

Elvira luă o lumânare și se opri în fundul camerei. Era în afara conului de lumină al lămpii din mijloc și-mi spuse să sting când voi ieși. Îmi dădui seama că șovăia. Lângă întrerupătorul camerei era acela al lampionului de afară și câteodată greșeam și inundam cu lumină curtea.

Spusei deodată:

— Fii liniștită, îl voi stinge pe cel care trebuie. Ea tuși cu mâna pe gât și râse.

— Noapte bună.

Iată, îmi spusei abia rămas singur, nu mai ești băiatul acela, nu mai înfrunți primejdiile de odinioară. Această femeie ar vrea să-ți spună să te întorci mai repede acasă, ar vrea să vorbească cu tine, dar nu îndrăznește, și poate chiar își frânge mâinile, poate chiar strânge perna în brațe și își mângâie gâtul. Nu are vino-ncoace și o știe bine. Dar se amăgește văzându-te trăind singur și speră că viața ta e toată aici înăuntru, în jurul lămpii, în cameră, în frumoasele perdelițe, în cearceaful pe care ți l-a spălat. Tu o știi, dar nu mai înfrunți aceste riscuri. Nu o cauți pe ea, ci cel mult colinele tale.

Mă întrebai dacă odinioară Cate se amăgise la fel. Acum opt ani, cine era Cate? O fată glumeață și fără ocupație, slabă și stângace, puțin violentă. Dacă ieșeam împreună, dacă venea la cinema sau pe pajiști cu mine, dacă mă strângea de braț ascunzându-și unghiile roase, nu însenina, pentru asta, că spera ceva. Era anul în care eu închiriasem o cameră pe via Nizza, când dădeam primele lecții și mâncăm adesea la lăptărie. De acasă îmi trimiteau bani; pe atunci, oricum, îmi ajungeam mie însumi. Nu aveam nici un viitor în afara aceluia nedefinit al unui tânăr țăran care a învățat și care trăiește în oraș, privind cu luare aminte înjur și pentru care fiecare dimineață e o aventură și o făgăduință. Vedeam lume multă în zilele acelea, îmi răceam de lucru și aveam de-a face cu mulți. Erau printre ei prietenii din anii de școală, era Gallo care apoi a murit ucis de o bombă în Sardinia, erau femeile, surorile multora, și Martine, jucătorul care s-a căsătorit cu casiera, și flecarii, ambițioșii care scriau cărți, comedii, poezii, le purtau în buzunar și discutau despre ele la cafenea, împreună cu Gallo ne duceam să dansăm, urcam colina – era și el de pe meleagurile mele plănuiam să deschidem o școală rurală, el ar fi predat agrotehnica și eu științele naturale, am fi

cumpărat pământ, am fi făcut pepiniere, am fi modernizat agricultura. Nu știu cum a nimerit printre noi Cate; locuia la barieră, la marginea pajiștilor care duc spre Pad. Gallo avea alte grupuri decât ale noastre; juca biliard în capătul străzii Nizza; o dată, când ne-am plimbat cu barca, trecu printr-o curte să o cheme pe Cate. Apoi m-am dus singur cu ea, vara. Lăsam barca la mal, coboram pe iarbă și ne făceam că ne luptăm printre tufele de flori. Multe femei mă intimidau, dar Cate nu. Pe ea te puteai supăra ușor, fără să pierzi inițiativa. Era cam ca la cârciumă când ceri de băut: nu aștepți un vin grozav, dar știi că va veni. Cate se lăsa mângâiată. Apoi o cuprindea teama că o vede cineva, între noi nu era nevoie de vorbe multe; și asta îmi dădea curaj. Nu trebuia să vorbesc sau să făgăduiesc ceva. „Ce deosebire este – îi spuneam – între a te lupta și a te îmbrățișa?” Astfel ne-am iubit pe iarbă, o dată, de două ori, cu stângăcie. Veni apoi ziua când ne spuneam încă din tramvai că mergem să facem dragoste, într-o dimineață când abia ajunși ne-a surprins furtuna, am regretarat, vâslind cu putere, prilejul pierdut. Într-o seară Cate a urcat scările casei mele să fumăm liniștiți o țigară și de data asta am făcut dragoste cu mai multă plăcere pe pat, și ea spunea ce frumos e, când plouă sau e frig, să ne întâlnim și să fim împreună, să stăm de vorbă și să ne destăinuim, îmi mângâia cărțile și le adulmeca în joacă, și m-a întrebat dacă într-ade-văr mă puteam folosi de cameră zi și noapte fără ca nimeni să vină să mă plictisească. Ea trăia împreună cu ai ei, șase sau șapte persoane, în două camere, într-o curte. Dar aceea a fost singura seară în care a venit să mă caute. Apărea în schimb la cafeneaua unde eu îmi vedeam prietenii, dar, deși se afla acolo Gallo și o salutam cu toții, se simțea stingheră și își pierduse buna-dispoziție. Apoi am fost împărțit între satisfacția de a avea fata și rușinea pentru înfățișarea ei umilă și naivă, îmi spunea că ar fi vrut să știe să scrie la

mașină, să lucreze într-un mare magazin, să câștige ca să poată merge la băi. Îi cumpăram câteodată un ruj care o umplea de bucurie, și astfel mi-am dat seama că poți să păstrezi o femeie, s-o modelezi, să o faci să se bucure de viață, dar dacă știi din ce e făcută eleganța ei, nu-ți mai place. Cate avea rochia uzată și poșeta crăpată; era înduioșător s-o asculți, într-atât era de mare contrastul dintre viața și dorințele ei; dar bucuria stârnită de rujul acela m-a scos din fire, m-a făcut să-mi dau seama că pentru mine ea nu era decât sex. Sex dizgrațios, nesuferit. Era un chin s-o știi atât de nemulțumită și de neștiutoare, își corecta defectele uneori, dar avea entuziasme prostești, încăpățânări și candori care te scoteau din fire. Ideea de a fi legat de ea, de a-i datora ceva, de pildă timp, mă apăsa de fiecare dată. Într-o seară, sub porticurile gării, o țineam la braț și o rugau să vină în camera mea. Erau ultimele zile de vară și băiețelul stăpânei mele se întorcea a doua zi din colonie; cu el acasă era cu neputință să primești o femeie. Am rugat-o, am implorat-o să vină, glumind și făcând pe bufonul.

— Nu te mănânc, i-am spus. Nu voia să știe de nimic. Nu te mănânc.

Împotrivirea aceea încăpățânată mă scotea din sărite. Mă ținea strâns de braț și repeta:

— Să mergem la plimbare.

— Pe urmă mergem la cinema, îi spusei râzând. Am bani. Și ea, îmbufnată:

— Nu sunt cu tine pentru bani.

— Dar eu, i-am spus, eu sunt cu tine ca să te am în pat. Ne-am privit indignați, roșii la față amândoi. Am simțit mai târziu rușinea și, cred că, rămas singur, aș fi plâns de ciudă, de n-ar fi fost orgoliul și bucuria care m-au invadat pentru că acum eram liber.

Cate plângea, îi curgeau lacrimile, îmi spuse încet:

— Atunci vin cu tine.

Ajunserăm la poartă fără să vorbim; ea mă strângea și se rezema de umărul meu cu toată greutatea. La poartă m-a oprit. Se zbătea, spunând:

— Nu, nu te cred. M-a strânse de braț ca o menghină, și a fugit.

Din seara aceea n-am mai văzut-o. Nu m-am gândit mult la întâmplarea noastră fiindcă speram să se întoarcă. Dar când am înțeles că nu se va reîntoarce, arsura grosolăniei mele se potolise, Gallo și prietenii erau din nou orizontul meu, și în sfârșit gustam din plin plăcerea aceea a resentimentului satisfăcut, a prilejului pierdut în chip fericit, care a devenit apoi pentru mine o obișnuință. Nici măcar Gallo nu mi-a mai vorbit despre asta, nu a mai avut timpul s-o facă. A plecat ofițer în războiul din Africa și nu l-am mai văzut un timp. În iarna aceea am uitat de agrotehnica lui și de școala rurală, am devenit orășean cu totul și am înțeles că viața era cu adevărat frumoasă. Frecventam multe case, vorbeam de politică, am cunoscut alte primejdii și alte plăceri și ieșeam mereu cu bine din ele. Am început o muncă științifică. Am văzut oameni și am cunoscut colegi. Câteva luni am studiat mult și m-am gândit la viitor. Umbra aceea de nesiguranță care plutea în aer, febra aceea a tuturor, amenințarea, războiul atât de aproape de noi, făceau zilele mai vii și primejdiile mai neînsemnate. Puteai să renunți și apoi să începi din nou; nu se întâmpla nimic și totul avea gust. Mâine, cine știe?

Acum lucrurile s-au întâmplat pe neașteptate și era război. Mă gândeam la război noaptea, așezat în conul de lumină, în timp ce bătrânele dormeau, solemne, patetice și împăcate. Ce importanță aveau alarmele pe colină, atunci când toți s-au întors acasă și nu se zăresc crăpături? Și Cate

dormea în casa din mijlocul pădurii. Se mai gândea oare la vechea mea răutate? Eu mă gândeam de parcă ar fi fost ieri, și nu-mi părea rău că întâlnirea noastră fusese atât de scurtă și de sumbră.

Câteva zile m-am gândit la toate astea, muncind la Torino, plimbându-mă, întorcându-mă seara acasă, vorbind cu Belbo. Într-o noapte eram în livadă și sună altă alarmă. Antiaeriana începu imediat să tragă. Ne retraserăm în camera care se cutremura din cauza bubuiturilor. Afară schijele moarte șuierau printre arbori. Elvira tremura; bătrâna tăcea. Apoi urmă vuietul motoarelor și al bombelor. Fereastra se înroșea întruna și se deschidea orbitoare. Ținu mai mult de o oră, și când ieșirăm sub ultimele explozii izolate, toată valea orașului Torino era în flăcări.

▫ *III* ▫

Dimineața mă întorsei în oraș, o dată cu mulțimea de oameni, în timp ce în depărtare răsunau încă bubuituri și vuiete. Peste tot oamenii alergau și cărau baloturi. Asfaltul bulevardelor era plin de găuri, de covoare de frunze, de bălțoace de apă. Parcă bătuse piatra, în lumina clară pârâiau, roșii și impudice, ultimele incendii. Ca întotdeauna, școala era neatinsă. Mă primi bătrânul Domenico, nerăbdător să se ducă să vadă dezastrul. Mai trecuse o dată, înaintea zorilor, la încetarea alarmei, la ora când toți pleacă și toți se ivesc pe neașteptate, când câte un cârciumar întredeschide ușa ca să se strecoare lumina (oricum, sunt pretutindeni mari incendii) și poți să bei ceva și îți face plăcere să te întâlnești cu cineva, îmi povesti cum a fost noaptea în adăpostul nostru, în care el dormea. Nici o lecție pentru azi, se înțelege. De altfel și tramvaiele se opriseră, cu ușile larg deschise și pustii, acolo unde le

surprinsese sfârșitul lumii. Toate firele erau rupte. Toate zidurile mânjite ca de aripa înnebunită a unei păsări de foc.

— Nenorocită stradă, nu trece nimeni, repeta Domenico. Secretara n-a apărut încă. Nici Fellini. Nu poți să afli nimic.

Trecu un biciclist care, ținând piciorul pe pământ, ne spuse că orașul era distrus cu desăvârșire.

— Sunt mii de morți, ne spuse. Au făcut gara una cu pământul, au ars piețele. Au spus la radio că se întorc diseară. Și fugi pedalând, fără să privească înapoi.

— Ăsta are limbă lungă, mormăi Domenico. Nu-l înțeleg pe Fellini. De obicei la ora asta e aici.

Strada noastră era într-adevăr solitară și liniștită. Pâlcul de arbori din curtea liceului încingea ca o ghirlandă zidul înalt, ca într-o grădină de provincie. Aici nu ajungeau nici măcar zgomotele obișnuite, huruitul tramvaielor, vocile omenești. Părea ceva din alte timpuri să nu auzi tropăitul pașilor de copii în dimineața aceea. Era de necrezut ca în întunericul nopții să se dezlănțuie sfârșitul lumii chiar și pe cerul acela calm dintre case. Îi spusei lui Domenico să plece, dacă voia, să-l caute pe Fellini. Aveam să rămân în camera portarului să-l aștept.

Îmi petrecui o parte a dimineții aranjând catalogul pentru apropiatele rezultate de sfârșit de an.

Făceam mediile, scriam aprecieri. Din când în când înălțăm capul spre coridor, spre sălile goale. Mă gândeam la femeile care văd de un mort, îl spală și îl îmbracă, într-o clipă cerul putea din nou să mugească, să se aprindă, și din școală să nu rămână decât o groapă adâncă. Doar viața, simpla viață avea importanță. Cataloagele, școlile și cadavrele erau lucruri știute dinainte.

Șoptind în liniște numele copiilor, mă simțeam ca o bătrână care mormăie rugăciuni. Surâdeam. Le revedeam chipurile. Muriseră azi-noapte oare? Bucuria lor de a doua

zi după un bombardament – vacanța așteptată, noutatea, dezordinea – semăna cu plăcerea mea de a fugi în fiecare seară de alarme, de a mă regăsi în camera proaspătă, de a mă întinde pe pat fără grijă. Puteam să râd de inconștiența lor? Toți eram inconștienți în acest război, pentru noi toți aceste evenimente înspăimântătoare deveniseră banale, cotidiene, neplăcute. Cine le mai lua în serios și spunea „e război", acela era mai rău: era un amărât, un mutilat.

Și totuși, azi-noapte cineva murise. Dacă nu mii, măcar câteva zeci. Era destul. Mă gândeam la oamenii care rămâneau în oraș. Mă gândeam la Cate. Îmi intrase în cap că ea nu urca acolo, sus, în fiecare seară. Parcă auzisem ceva în acest sens, în curte, și într-adevăr, de când cu alarma aceea nu mai cântaseră. Mă întrebai dacă aveam să-i spun ceva, dacă mă temeam de ceva din partea ei. Mi se părea că regret doar întunericul acela, atmosfera aceea de casă și de pădure, vocile tinere, noutatea. Cine știe dacă în noaptea aceea Cate nu cântase împreună cu ceilalți. Dacă nu s-a întâmplat nimic, mă gândii, diseară se întorc sus.

Sună telefonul. Era tatăl unui copil. Voia să știe dacă într-adevăr nu se țineau lecții. Ce dezastru azi-noapte. Dacă toți profesorii și domnul director erau cu toții sănătoși și nevătămați. Dacă fiul lui învăța la fizică. Firește, războiul e război. Să am răbdare. Trebuie să înțeleg și să ajut familiile. Cu mult respect și să-l scuz.

Din clipa aceasta telefonul nu mai avu pace. Telefonară copii, telefonară câțiva colegi și secretara. Telefona Fellini, din infern.

— Funcționează? spuse mirat.

Simții strâmbătura de nemulțumire care îi schimonosea fața.

— Nu e nimeni la poartă, ce-ți închipui? Că-i sărbătoare? Vino numaidecât să-i dai o mână de ajutor lui

Domenico.

Am închis. Am ieșit afară. Nu voiam să mai răspund. După o noapte ca aceea, totul era ridicol.

Sfârșii dimineața hoinărind, în neorânduială și în soare. Unii alergau, alții priveau. Din casele dărâmate se înălța fumul. Răspântiile erau blocate. Sus, printre zidurile năruite, covoare și lighene atârnau la soare. Nu totdeauna era ușor să deosebești ruinele vechi de cele noi. Se observa efectul de ansamblu și se credea că o bombă nu cade niciodată unde a căzut prima. Bicicliști curioși, transpirați, puneau piciorul pe pământ, priveau și apoi plecau din nou la alte spectacole asemănătoare, îi însufleța o dragoste nestinsă pentru aproapele lor. Pe trotuare, acolo unde se întinsese pârjolul, se îngrămădeau copii, saltele, mobile distruse. Era de ajuns o bătrână pentru a goli o locuință. Oamenii priveau. Din când în când cercetam cerul.

Era ciudat să vezi soldații. Când treceau în patrule, cu lopată și cască, știam că se duceau să dezgroape adăposturile, să scoată morții și pe cei vii, și am fi vrut să-i îndemnăm, să le strigăm să alerge, să dea zor, ce naiba! De altceva nu erau buni, ne spuneam între noi. Războiul oricum era pierdut, se știa. Dar soldații mărșăluiau încet, ocoleau gropile, se întorceau și ei să arunce o privire caselor. Când trecea câte o femeie frumușică, o salutau în cor. Soldații erau singurii care mai observau că femeile existau încă. În orașul răscolit, și mereu în alertă, nimeni nu mai privea femeile ca odinioară, nimeni nu le urmărea, nici măcar în rochiile de vară, nici chiar dacă râdeau. Și în această privință, eu prevăzusem războiul! Pentru mine acest risc încetase de un timp. Dacă mai aveam încă dorințe, nu mai aveam iluzii.

Într-o cafenea în care am citit un ziar – apăreau încă ziarele – clienții își vorbeau în șoaptă. Ziarul spunea că

războiul era cumplit, dar era un lucru în întregime al nostru, făcut din credință și din pasiune, ultima bogăție care ne mai rămânea. Se întâmplase că bombele căzuseră și deasupra Romei, distrugând o biserică, pângărind morminte. Acest fapt îi angaja și pe cei morți, era cel din urmă dintr-un șir de orori care indignaseră toată omenirea civilizată. Trebuia să credem în această ultimă insultă. Se ajunsese la un punct în care lucrurile nu puteau să meargă mai rău. Inamicul își pierdea capul.

Un client pe care-l cunoșteam, un bărbat gras și jovial, spuse că, în fond, războiul acesta era ca și câștigat.

— Mă uit înjur, și ce văd? striga. Trenuri pline, comerț angro, bursă neagră și bani. Hotelurile lucrează, întreprinderile lucrează, peste tot se lucrează și se cheltuiește. E vreunul care cedează, care vorbește de renunțare? Pentru patru case distruse, o nimica toată. De altfel, guvernul le plătește. Dacă în trei ani de război am ajuns aici, să sperăm că o să mai rezistăm încă puțin. Oricum, să murim în pat suntem toți în stare.

— Ceea ce se întâmplă nu-i din vina guvernului, spuse un altul. Merită să ne întrebăm unde ne-ar fi dus un alt guvern.

Plecai de acolo fiindcă știam toate acestea. Afară se stingea un incendiu mare care mistuise un bloc pe bulevard. Hamalii scoteau afară lampadare și fotolii. Sub cerul liber, claie peste grămadă, înghesuiseră mobile, măsuțe cu oglinzi, lăzi mari. Lucrurile acelea elegante te făceau să te gândești la o vitrină frumoasă, îmi veniră în minte casele de odinioară, serile, discuțiile, elanurile mele. Gallo se afla în Africa de mult, eu lucram la Institut. Era anul în care am crezut în știință ca viață citadină, în știința academică cu laboratoare, congrese și catedre. Anul marilor riscuri. Când am cunoscut-o pe Arma Măria și am vrut s-o iau în

căsătorie. Aș fi devenit asistentul tatălui ei. Aș fi călătorit. In casa ei erau fotolii și perne, se vorbea despre teatru și despre munte. Anna Măria știuse să înțeleagă firea mea țărănească, îmi spusese că eram altfel decât ceilalți, admira proiectul meu de școli rurale. Numai că, vorbind despre Gallo, îl considera un dobitoc antipatic. Lângă Anna Măria am învățat să vorbesc, să nu spun prea multe, să trimit flori. Toată iarna am ieșit împreună și într-o noapte, la munte, m-a chemat în camera ei. Din clipa aceea a pus stăpânire pe mine, și, fără să-mi îngăduie familiaritate, a pretins de la mine un abandon servil.

În fiecare zi avea alte toane și mă disprețuia pentru răbdarea mea. Când veneau scenele – priviri amenințătoare și tulburate – devenea tăcută și plângea ca un copil. Spunea că nu mă înțelege și că o înspăimânt. Ca să termin odată, am vrut s-o iau în căsătorie. O ceream de soție pretutindeni, pe scări, la dans, sub portaluri. Devenea misterioasă și surâdea.

Totul a durat trei ani și eram gata să mă omor. S-o ucid pe ea nu merita osteneala. Dar pierdusem pasiunea pentru înalta știință, pentru lumea bună, pentru institute științifice. Mă simțeam țăran. Și cum războiul nu a izbucnit în anul acela (tot mai credeam că războiul rezolvă ceva), am concurat la o catedră și am început altă viață. Acum îmi vine să râd de flori și de perne, dar la început când vorbeam despre ele cu Gallo, sufeream încă. Gallo, din nou în uniformă, spunea: „Prostii. Ne vine rândul tuturor odată”. Dar el nu se gândea că nimic din ceea ce ni se întâmplă nu ni se întâmplă fără rost. Într-un fel, continuam să sufăr, nu petru că o regretam pe Anna Măria, ci pentru că ideea de femeie reprezenta pentru mine amenințarea aceea. Dacă mă închideam puțin câte puțin în resentiment, era pentru că acest resentiment îl căutam. Pentru că totdeauna îl căutasem, și nu numai cu ea.

La aceasta mă gândeam, stând pe trotuarul de pe bulevard, în fața blocului năruit. La capătul bulevardului, printre arbori, se vedea spinarea mare a colinelor, verzi și îndepărtate, în plină vară. Mă întrebam de ce rămâneam în oraș și nu fugeam acolo sus înainte de căderea serii. De obicei, alarma venea noaptea; dar ieri, la Roma, sunase la amiază. Oricum, în primele zile ale războiului nu coboram în adăpost; îmi impuneam să rămân în clasă, plimbându-mă și tremurând. Pe atunci, atacurile te făceau să râzi. Acum erau masive și înspăimântătoare, până și urletul sirenei te înfiora.

Nu exista vreun temei pentru care rămâneam în oraș până seara. O întreagă categorie de oameni, norocoșii, cei veșnic primii, plecau sau plecaseră la țară, în vilele de la munte sau de la mare. Acolo își duceau viața obișnuită. Era treaba servitorilor, a portarilor, a nenorociților, să le păzească blocurile și, dacă focul venea, să se salveze lucrurile. Era treaba hamalilor, a soldaților, a mecanicilor. Apoi și aceștia rugeau, noaptea, prin păduri, în cârciumi. Dormeau puțin. Beau ca să uite. Discutau, câte zece, într-un ascunziș, îmi era rușine că nu eram de-al lor, și aș fi vrut să-i întâlnesc pe bulevarde, să vorbesc cu ei. Sau, poate că mă bucuram doar de riscul acela neînsemnat și nu făceam absolut nimic să mă schimb, îmi plăcea să stau singur și să-mi închipui că nu mă aștepta nimeni.

▫ *IV* ▫

În seara aceea m-am întors acasă sub lumina palidă a lunii, flecărind după cină, în livadă, așa cum le plăcea bătrânelor mele. Din casa vecină, venise Egle, o elevă de cincisprezece ani, pe care Elvira o ocrotea. Spuneau că școlile trebuiau să se închidă, că era o crimă să mai ții copiii în oraș.

— Și profesorii. Și portarii, adăugai eu. Și vatmanii. Și casierițele barurilor.

Glumele mele o stânjeneau pe Elvira. Ochișorii lui Egle mă cercetară pe furiș.

— Credeți ceea ce spuneți, mă întrebă bănuitoare, sau glumiți și în seara asta?

— E treaba soldaților să facă războiul, spuse mama Elvirei. Nu s-au mai văzut niciodată asemenea lucruri.

— E treaba tuturor, spusei. La început, toți strigau că vor război.

Luna apunea printre arbori. Peste câteva nopți avea să fie plină și să inunde cerul și pământul, să dezvăluie Torino, să aducă alte bombe.

— Au spus, zise Egle deodată, că războiul se termină anul ăsta.

— Se termină? o întrebai. Nici n-a început încă.

Mă oprii. Ascultam și le vedeam ochii tulburându-se, Elvira se concentra, toate tăcură.

— Cineva cântă, izbucni Egle, înseninată.

— Asta nu e rău.

— Ce nebuni!

Mă despărții de Egle la poartă. Rămas singur, printre arbori, nu găsii numaidecât drumul. Belbo urmărea o potecă a lui, și pufnea printre vrejurile de mure. Umblam în neștire, cum mergi sub lună, amăgit de arbori. Din nou Torino, adăposturile, alarmele, mi se părură lucruri îndepărtate, închipuiri. Dar și întâlnirea pe care o căutam, acele voci plutind în aer, Cate însăși, totul părea ireal. Mă întrebam ce aș fi spus dacă aș fi putut vorbi despre ea, de pildă cu Gallo.

Ajunsei la drum gândindu-mă la război, la morțile inutile. Curtea era goală. Cântau pe pajiștea din spatele

casei și, cum Belbo rămăsese în mijlocul coastei, nimeni nu mă observă, în umbra slabă revăzui grilajul, măsuțele de piatră, ușa întredeschisă. Dintr-un balcon de lemn atârnau știu-leți de porumb de anul trecut. Toată casa avea un aspect părăsit, aproape rustic.

„Dacă iese Cate, mă gândii, poate să-mi spună orice, să se răzbune".

Eram gata să plec, să mă întorc în pădure. Speram că ea nu e acolo, că rămăsese la Torino. Dar un băiețel dădu colțul în fugă și se opri. Mă văzuse.

— Nu-i nimeni aici? îl întrebai.

Mă privea șovăitor. Era un băiat palid, îmbrăcat marinărește, aproape comic în lumina aceea albă a lunii, în prima seară nu-l observasem.

Se duse la ușă și strigă:

— Mamă!

Ieși Cate, cu o farfurie plină cu coji. În clipa aceea Belbo țâșni în goană, rostogolindu-se și sărind în umbră. Băiatul se strânse lângă fusta lui Cate, speriat.

— Prostule, îi spuse Cate, nu-ți face nimic.

— Mai sunteți încă vii? o întrebai pe Cate. Ea se îndreptase spre grilaj să arunce cojile.

Se opri la jumătatea drumului, întoarse capul – era mai înaltă ca odinioară – și i-am recunoscut zâmbetul ironic.

— Glumești? mă întrebă. Vii înadins ca să glumești?

— Ieri noapte, spusei, nu v-am auzit cântând, și credeam că ai rămas la Torino.

— Dino, îi spuse băiatului. Azvârli cojile și-l trimise în casă cu farfuria.

Când rămase singură, nu mai râdea. Spuse:

— De ce nu te duci cu ceilalți?

— E fiul tău? o întrebai. Mă privi fără să răspundă.

— Te-ai măritat?

Dădu din cap cu putere – am recunoscut-o și în acest gest – și spuse:

— Ce-ți pasă?

— E un băiat frumos, bine îngrijit, îi spusei.

— Îl însoțesc la Torino. Merge la școală, spuse ea, ne întoarcem sus înainte de a se înnopta.

O vedeam bine în bătaia lunii. Era aceeași, dar părea alta. Vorbea sigură de ea, parcă ieri o ținusem la braț. Era îmbrăcată cu o fustă scurtă, țărănească.

— Tu nu cânți? o întrebai.

Din nou acel surâs aspru, din nou gestul acela din cap.

— Ai venit să ne auzi cântând? De ce nu te întorci la cafeneaua ta?

— Proasto, îi spusei cu un zâmbet pe care odinioară nu-l aveam, încă te mai gândești la timpurile acelea?

Îi văzui gura senzuală de atunci, dar mai strânsă, puternică. Băiatul ieși din nou în curte și Belbo începu să latre.

— Aici, Belbo, strigai. Dino trecu în spatele casei, fugind. N-ai sTu nu crezi, îi spusei lui Cate, dar singurul meu tovarăș e câinele acesta.

— Nu e al tău, zise ea.

Atunci am întrebat-o, glumind, dacă știa cu adevărat totul despre mine.

— Eu nu știu nimic despre tine, îi spusei. Ce viață ai dus, cum o duci acum. Știi că Gallo a murit în Sardinia?

Cate îmi spuse:

— Nu-i adevărat, și rămase descumpănită. I-am povestit cum s-a întâmplat, și aproape plângea.

— Oh, războiul ăsta, porcăria asta! spuse apoi. Nu mai era aceeași. Privea în pământ încruntată.

— Și tu ce-ai făcut? întrebai, ai ajuns vânzătoare?

Din nou strâmbă din gură și mă întrebă de ce mă interesa. Stăteam față în față. Îi luai mâna. Dar nu voiam să creadă că mă jucam cu trecutul; îi atinsei ușor încheietura mâinii.

— Nu vrei să-mi spui ce viață ai dus?

Ieși o femeie bătrână și grasă, spunând: „Cine e?" Cate îi spuse că eram eu, bătrâna se apropie să stea de vorbă; în clipa aceea luna coborî de tot.

— Dino a plecat cu ceilalți, spuse Cate.

— De ce nu-i schimbi costumul de marinar? întrebă bătrâna. Nu știi că iarba îi murdărește fundul?

Cate îndrugă ceva; eu vorbeam despre lună. Porniram împreună spre pajiște, începuseră să cânte și râdeau. Pe drumul scurt aflai că bătrâna era bunica lui Cate, că acolo era o cârciumă, *Le Fontane (Izvoarele),* dar că de când cu războiul nu mai trecea nimeni pe acolo.

— Dacă războiul ăsta nu se termină, spuse bătrâna, bunicul tău vinde tot și ajungem cu toții pe drumuri.

În spatele casei erau puțini de data asta: Fonso, un altul, două fete. Mâncau mere sub un arbore. Le rupeau de pe crengile joase. Mâncau și râdeau. Dino stătea la marginea pajiștii și-i privea.

Cate o luă înainte și-i vorbi. Eu rămăsei cu bătrâna în umbra casei.

— Era mai muhălumenoaptea trecută, spusei. Au rămas la Torino? Bătrâna spuse:

— Nu toți avem automobil. Unii lucrează până noaptea târziu. Tramvaiele nu merg. Apoi mă privi și vorbi mai

încet: Cei care conduc sunt o adunătură, mormăi. Scursură fascistă. Nu se gândesc deloc. Pe mâinile cui ne-au dat!

Îl salutai pe Fonso de la distanță, îmi strigase ceva, făcând semn cu mâna. Strigau, aruncând cu mere și alergau. Cate se întoarse spre noi.

Din casă se auzi strigând. Se deschisese o ușă întunecoasă și cineva spunea:

— Fonso, e timpul.

Atunci, cu toții, fetele, tinerii, copilul, alergară pe lângă noi, trecură, dispărură. Bătrâna suspină.

— Of, spuse, mișcându-se. Și ăia. Dacă s-ar pune de acord. Oricum, între ei nu se mănâncă. Cei care intră la apă suntem noi.

Rămăsei singur cu Cate.

— Nu vii să asculți radioul? mă întrebă. Făcu doi-trei pași împreună cu mine, apoi se opri.

— Nu cumva ești fascist?

Era serioasă și râdea, îi luai mâna și răbufnii.

— Suntem cu toții fasciști, dragă Cate, spusei încet. Dacă n-am fi, ar trebui să ne revoltăm, să aruncăm cu bombe, să ne riscăm pielea. Cine nu se amestecă și e mulțumit, e un fascist.

— Nu-i adevărat, îmi spuse, se așteaptă momentul. Trebuie să se termine războiul.

Era indignată de tot. O țineam de mână.

— Cândva, îi spusei râzând, nu știai lucrurile astea.

— Tu nu faci nimic? Ce fac prietenii tăi?

Atunci i-am spus că pe prieteni nu-i mai vedeam de la un timp. Unii se căsătoriseră, alții se transferaseră cine știe unde.

— Ți-l amintești pe Martino? S-a căsătorit într-un bar. Râserăm împreună de Martino.

— Li se întâmplă tuturor, continuai. Petreci împreună luni, ani, apoi se întâmplă ceva. Pierzi o întâlnire, te muți, și unul pe care-l vedeai în fiecare zi... nu mai știi nici măcar cine e.

Cate îmi spuse că era vina războiului.

— A existat întotdeauna războiul acesta, îi spusei. Cu toții suntem singuri într-o bună zi. Și apoi nu e chiar atât de rău.

Ea mă privi de jos în sus.

— Când și când regăsești pe cineva.

— Și ce-ți pasă? Tu nu vrei să faci nimic și vrei să fii singur.

— Da, îi spusei, îmi place să fiu singur.

Atunci Cate îmi povesti despre ea. Spuse că muncise, că fusese muncitoare, cameristă într-un hotel, supraveghetoare într-o colonie. Acum se ducea în fiecare zi la spital, să lucreze. Vechea casă de pe via Nizza se dărâmase și muriseră toți, cu un an înainte.

— În seara aceea, îi spusei, te-ai supărat, Cate?

Mă privi cu jumătate de zâmbet, neîncrezătoare. Eu, din încăpățânare, mai mult decât din alt motiv, îi spusei:

— Așadar, te-ai căsătorit, sau nu? Clătină ușor din cap.

„A fost unul mai josnic decât mine”, mă gândii imediat, și-i spusei:

— E fiul tău băiatul?

— Și dacă ar fi, spuse ea.

— Ți-e rușine?

Ridică din umeri, ca odinioară. Credeam că râde. Dar spuse cu voce răgușită, încet:

— Corrado, s-o lăsăm moartă, n-am chef. Pot să-ți mai spun Corrado?

În clipa aceea mă liniștii, înțelesei că ea nu se gândea să mă câștige din nou, că avea viața ei și-i ajungea. Mă temeam să nu devină violentă și umilă ca odinioară și să vrea să strige. Ii spusei:

— Prostuțo! Poți să-mi spui cum vrei. Belbo veni lângă mine și-l apucai de ceafa.

În clipa aceea, din casa întunecoasă, ieșeau toți, trăncănind și vorbind tare.

▫ V ▫

Iunie era pe sfârșite, școlile închise, și eu stăteam pe colină tot timpul. Mă plimbam sub soare, pe povârnișurile împădurite, în spatele cârciumii *Le Fontane,* câmpurile și viile erau lucrate și mă duceam adesea prin anumite văi adăpostite să culeg ierburi și mușchi, vechea mea pasiune de când, copil, studiam științele naturale. Mai mult decât casele și grădinile iubeam câmpia desțelenită, la marginea căreia păduricea se ivea din nou. *Le Fontane* era locul cel mai potrivit, dincolo de care începea pădurea. Am revăzut-o pe Cate de multe ori, dimineața și seara, și nu am mai vorbit despre noi; l-am cunoscut pe Fonso, i-am cunoscut pe ceilalți îndeaproape.

Cu Fonso discutam glumind. Era un copil aproape, nici nu împlinise optsprezece ani.

— În războiul ăsta, îi spuneam, vom fi mobilizați cu toții. Te vor chema pe tine la douăzeci de ani, și pe mine la patruzeci. Cum stăm în Sicilia?

Fonso era curier într-o întreprindere mecanică: în fiecare seară venea cu mama și cu surorile lui, și dimineața pleca din nou în mare grabă, pe bicicletă. Era cinic, mucalit, se aprindea ușor.

— Pe cuvânt, spunea, dacă mă încorporează, sare în aer tot comisariatul militar.

— Și tu ai să sari în aer! Dacă războiul te arde. Așteptăm întotdeauna să ne ardă, pentru a ne trezi.

— Dacă toți cei care se duc sub arme s-ar trezi, spunea Fonso, încă ar fi frumos.

Anul trecut, la școala serală, lui Fonso începuse să-i placă statistica, ziarele, tot ce ținea de știință. Poate că avea colegi la Torino care-i deschideau ochii. Despre război știa totul; nu-ți dădea niciodată răgaz; întreba ceva și-ți și reteza răspunsul cu altă întrebare. Discuta cu înflăcărare și despre știință, despre principii.

Mă întrebă pe mine, care vorbeam, dacă, atâta timp cât rămâneam burghez, eram gata să mă trezesc.

— Trebuie să fii iute de mână, îi răspunsei, să fii mai tânăr. Trăncăneala nu face două parale. Singura cale e terorismul. Suntem în război.

Fonso spunea că nu era nevoie. Fasciștii tremurau. Știau că au pierdut războiul. Nu îndrăzneau să mai trimită oameni sub arme. Căutau doar prilejul să cedeze, să dispară la îngrămădeală, să spună „Acum e rândul vostru”. Era ca un castel de cărți de joc.

— Tu crezi? Au totul de pierdut. Doar morți vor ceda. Ceilalți, femeile, bunica lui Cate, ascultau.

— Dacă-ți spune el că sunt ticăloși, interveni cârciumarul, poți să-l crezi. O știe bine, n-ai grijă.

Știau cu toții cei de la *Le Fontane* că eram profesor, învățat. Se purtau cu mine cu mult respect. Până și Cate se intimida uneori.

— Guvernul ăsta, continuă bătrânul, nu mai poate dura.

— Ba tocmai de aceea durează. Toți spun „A murit” și nimeni nu face nimic.

— Tu ce crezi? Ce-ai face? întrebă Cate serioasă. Tăceau toți și mă priveau.

— Să ucidem, spusei. Să le piară cheful. Să continuăm războiul aici, la noi acasă. Oricum, ei nu se schimbă. Numai dacă ar ști că îndată ce fac o mișcare explodează o bombă, ar sta liniștiți.

Fonso râdea disprețuitor și era gata să întrerupă.

— Tu ai face-o? întrebă Cate.

— Nu, răspunsei. N-aș face-o.

Bunica lui Cate ne privea cu ochii ei triști.

— Oameni buni, spuse, voi nu știți ce înseamnă asta. Nu folosește nimănui să-și încarce conștiința. Or să moară și ei.

Atunci Fonso îi explica ce înseamnă lupta de clasă.

Mă duceam aproape în fiecare seară la *Le Fontane* și ascultam radioul cu ceilalți. Cele două bătrâne ale mele nu voiau în ruptul capului să prindă Londra.

— Nu e voie, spunea Elvira. S-ar auzi de pe stradă.

Se plângeau că hoinăream prin pădure și noaptea, în timpul bombardamentelor. Mai fusese unul la Torino, înspăimântător. Cele două bătrâne găsiseră a doua zi în livadă o schijă tăioasă și grea ca un fier de sapă. Mă chemaseră s-o văd. Mă imploraseră să nu mă expun. Atunci am spus că orașul era plin de cârciumi, că pretutindeni găseam adăpost.

Mi se părea o aventură să nimeresc la *Le Fontane* în plină zi. Apăream pe neașteptate de pe povârniș pe strada solitară, care cândva fusese asfaltată. Eram la doi pași de creastă și aveam împrejur spinările împădurite, îmi reveneau în minte mașinile, trecătorii, bicicliștii care anul trecut încă mai frecventau locurile acelea. Acum, trecătorii erau rari.

Zăboveam în curte ca să mănânc fructe sau să beau o înghițitură. Bătrâna îmi oferea cafeaua, apa și zahărul. Ca

să pot plăti, comandam vin. La ora aceea nu veneam acolo pentru Cate, nu veneam pentru nimeni. Dacă era și Cate acolo, o priveam trebăluind, o întrebam ce se mai spunea la Torino. În realitate, poposeam numai pentru plăcerea de a mă simți Ia marginea pădurii, de a ajunge numaidecât sus. În soarele de iulie nemilos și imobil, măsuța familiară, chipurile cunoscute și acea întârziere voită a mea în locul acela îmi linișteau inima. Odată, Cate apăru la fereastră, spunând: „Tu ești”, și nici măcar nu coborî.

Cel care nu lipsea niciodată, din curte sau din spatele casei, era Dino, fiul ei. Acum, după terminarea școlii, era în grija bunicii, care-l lăsa să hoinărească, îi ștergea fața cu o cârpă și-l chema la gustarea de dimineață. Dino nu mai era copilul palid și buimăcit din noaptea aceea. Acum alerga, zvârlea cu pietre, își rupea ghetele. Era slab și ștrengar. Nu știu de ce, îmi stârnea aproape milă. Mă gândeam, privindu-l, la vechea dezamăgire a lui Cate, la trupul ei nevinovat, la rușinea acelor zile. Trebuie să fi fost în anul în care am cunoscut-o pe Anna Măria. Cate, singură și umilită, nu știuse să se apere; greșise cine știe cum, la vreun bal sau într-o pajiște, cu unul pe care-l disprețuia, un sărăntoc, un filfizon. Sau poate chiar fusese o dragoste, o dragoste caldă care o transformase. Mi-ar fi spus-o oare vreodată? Dacă în seara aceea, la gară, nu ne-am fi despărțit, cine știe, poate copilul acesta nu se mai năștea.

Dino avea părul căzut în ochi și o bluză peticită. Cu mine se lăuda mult cu școala și caietele lui colorate, îi spusei că eu nu învățasem, ca el, atâtea materii, dar că și eu, la timpul meu, desenasem; i-am povestit cum copiam pietricele, alune, plante rare. I-am desenat câteva.

Chiar în aceeași zi mă urmă pe colină, să culegem mușchi. Se bucură descoperind florile de veronică. Îi promisei că a doua zi voi aduce lupa și el voi să afle numaidecât de câte ori mărește.

— Aceste boabe de culoare violetă, îi explicai, devin cât trandafirii și garoafele.

Dino merse după mine spre casă, și voia să vină acasă să încerce lupa. Vorbea curgător, sigur pe el, ca între oameni de aceeași vârstă, îmi vorbea cu dumneavoastră.

— Ascultă, am zis, trebuie să-mi vorbești cu dumneata sau cu tu. Vorbește-mi cu tu, ca mama.

— Și tu ești ca mama, spuse deodată, vreți să pierdem războiul.

I-am spus vesel:

— Cu dumneavoastră îmi vorbesc la școală. Apoi îl întrebai: îți place războiul?

Dino mă privi mulțumit.

— Mi-ar plăcea să fiu soldat. Să lupt în Sicilia. Apoi mă întrebă: O să ajungă și aici războiul?

— A și ajuns, îi răspunsei. Ți-e frică de alarme?

Nici măcar în vis. Văzuse bombele căzute. Știa tot despre motoare și tipurile lor, și acasă avea trei bombe de calibru mic. Mă întrebă dacă pe câmpul de bătaie, a doua zi după o luptă, se pot culege gloanțe.

— Adevăratele gloanțe, îi spusei, cad cine știe unde. Pe câmp rămân numai încărcătoarele și morții.

— În deșert, spuse Dino, vulturii îngroapă morții.

— Îi mănâncă, spusei. El râse.

— Mama știe că vrei să pleci la război?

Intrarăm în curte. Cate și bătrâna erau așezate sub arbori. Dino coborî vocea.

— Mama spune că războiul e o rușine. Că fasciștii sunt vinovați de toate.

— O iubești pe mama? îl întrebai.

Ridică din umeri, ca între bărbați. Cele două femei ne priveau venind.

Nu știam în acele zile dacă și Cate era de acord să stau cu Dino. Bătrâna, da – îl luam de lângă ea. Cate îl privea mirată, umblând în jurul meu, culegând flori, smulgându-mi lupa din mână și câteodată îl dojenea cu asprime, așa cum se face cu copiii care nu-i respectă pe cei mari. Dino tăcea, se ghemuia, și continua să vorbească în șoaptă. Apoi alerga să-i arate desenele sau părțile unei flori, îi striga că i-am adus o carte despre plante. Cate îl chema, îi aranja părul, îi spunea ceva. Aproape că mă bucuram mai mult în zilele când Cate era plecată.

Mă gândii că era geloasă pe fiul ei. Într-o seară o surprinsei privindu-mă cu o umbră de dispreț.

— Cate, ți-e scârbă de mine? o întrebai încet, glumind. Se simți luată pe neașteptate, coborî privirea și vocea.

— Pentru ce? șopti ea, care de obicei reteza aceste discuții imediat.

— Eram tineri, îi spusei. Lucrurile nu se cunosc niciodată la timp.

Dar ea își ridicase capul și vorbea către cei din curte. Puțin după aceea îmi spuse:

— Știu femeile tale că te înjosești vorbind cu noi? Le spui, când te întorci noaptea acasă, că ai fost la cârciumă? Cum o cheamă pe strâmba aia care vrea să te ia de bărbat? Elvira?

Îi povestisem aceste lucruri glumind.

— Ce te-a apucat? o întrebai. Vin la tine fiindcă-mi place. Mă simt bine cu voi toți. Hoinăresc prin păduri și pe străzi. Mă simt bine cu voi așa cum mă simt bine pe colină.

— Dar Elvirei îi spui?

— Ce-are a face Elvira?

— Elvira e mama câinelui tău, spuse încet. Nu vrea să afle pe unde umblați toată ziua?

— Elvira e o proastă.

— Dar te simți bine cu ea, așa cum te simți bine cu noi.

— Ești geloasă, Cate?

— Pe cine? Mă faci să râd. Sunt geloasă pe Fonso?

— Dar Fonso e un copil, strigai. Ce-are a face?

— Pentru tine suntem toți copii, îmi spuse. Suntem ca și câinele tău.

'Nu am mai scos nimic de la ea în seara aceea. Au venit Fonso, fetele, Dino. Am vorbit, am ascultat radioul, cineva a cântat. Erau și chipuri noi. O pereche sinistrată – cunoscuți de-ai lui Fonso. Am băut ceva. Apoi, când veni ora, Cate se duse după Dino care se juca de-a alergată, ca să-l ducă la culcare. Toți voiau să-l prindă și în întuneric cineva spuse: Corrado.

— Corrado, spuneau, pe cine-l cheamă Corrado e cuminte.

▫ VI ▫

Îndată ce Cate apăru din nou în curte, îi ieșii în întâmpinare. Ea nu observase nimic. Poate credea că voiam să-i vorbesc iar despre Elvira; mă privi încruntată și se opri.

— Îl cheamă Corrado, îi spusei. Mă privi descumpănită.

— E numele meu, îi spusei.

Ea întoarse capul, în felul acela mândru al ei. Îi privi pe ceilalți, la măsuțe, în umbră. Murmură înspăimântată:

— Pleacă repede, că ne văd.

Mă întorsei și eu, ca să ajung lângă ea. Porni și spuse glumind:

— Nu știai că ăsta e numele lui?

— De ce i l-ai pus?

Înălță din umeri fără să răspundă.

— Câți ani are Dino? și am oprit-o în loc. Mă strânse de mână și spuse:

— Altădată. Fii bun.

În seara aceea trăncănirăm îndelung despre război și alarme. Prietenul lui Fonso fusese rănit în Albania și povestea ceea ce știam cu toții de mult.

— Am căutat să mă însor ca să dorm într-un pat, spunea, și acum s-a dus și patul.

Și nevestica:

— O să dormim pe pajiști, n-ai grijă.

Eu mă așezasem lângă bătrână și tăceam, priveam cu coada ochiului profilul lui Cate. Mi se părea în noaptea aceea că o regăsisem, că-i vorbeam și nu știam cine era. De fiecare dată fusesem mai orb. Mi-a trebuit o lună ca să înțeleg că Dino însemna Corrado. Cum era chipul lui Dino? închideam ochii și nu reușeam să mi-l închipui. Mă ridicai deodată să mă plimb prin curte.

— Mă însoțești în spatele casei? spuse Cate și se ridică numaidecât.

Am pornit cu un sentiment de silă. Din clipa aceea viața mea se distrugea. Eram ca într-un adăpost care se clătina. „Puteam să fac atâtea lucruri”, îmi spuneam.

Ne plimbam în întuneric. Cate tăcea. Mă luă de braț împiedicându-se și sărind sprinten, spunând încet:

— Ține-mă strâns.

O îmbrățișai. Ne oprirăm.

— Corrado, îmi spuse. Am făcut rău că i-am dat lui Dino acest nume. Dar vezi că n-are importanță. Nu-l strigăm niciodată așa.

— Atunci pentru ce i l-ai dat?

— Te iubeam încă. Tu nu știi că te-am iubit? „Până acum, mă gândii, mi-ar fi spus-o”.

— Dacă mă iubești, spusei brusc, strângându-i mâna, al cui e Corrado?

Se eliberă fără să vorbească. Era mai voinică decât mine.

— Fii liniștit – îmi spuse – nu-ți fie teamă. Nu-i al tău. Ne privirăm pe întuneric. Mă simțeam sfârșit, transpirat. Avusese în glas o umbră de sarcasm.

— Ce-ai spus? mă întrebă cu căldură.

— Nimic, răspunsei, nimic. Dacă mă iubești...

— Nu te mai iubesc, Corrado.

— Dacă i-ai pus numele meu, cum ai putut să faci dragoste cu altul chiar în iama aceea?

În umbră, mi-am stăpânit vocea, m-am umilit, m-am simțit generos, îi vorbeam lui Cate cea de odinioară, fetei disperate.

— Tu ai făcut dragoste cu mine, spuse liniștită, și puțin îți păsa de mine.

Era cu totul altceva, dar ce puteam să-i răspund? îi spusei. Ea răspunse că poți să faci dragoste și să te gândești la cu totul altceva.

— Tu știi asta, repeta, nu iubești pe nimeni, și totuși ai făcut dragoste cu atâtea.

Din nou spusei, resemnat, că de mult nu mă mai gândeam la lucrurile acestea. Stărui:

— Ai făcut-o.

— Cate, izbucnii, spune-mi cel puțin cine a fost. Din nou zâmbi, din nou ocoli întrebarea.

— Ți-am povestit viața mea din acești ani. Am trudit și mi-am bătut capul întruna. La început a fost greu. Dar îl

aveam pe Dino, nu puteam să mă gândesc la prostii, îmi aminteam de ceea ce mi-ai spus o dată, că viața are valoare numai dacă o trăiești pentru ceva sau pentru cineva...

Și asta o învățasem. Fraza era a mea. „Dacă te întreabă cineva pentru cine trăiești, gândii, ce răspunzi?”

— Atunci, nu mă urăști, murmurai surâzând, ceva bun a existat între noi? Poți să te gândești la timpurile acelea fără răutate?

— Pe vremea aceea tu nu erai rău.

— Acum sunt? spusei uimit. Acum ți-e silă de mine?

— Acum suferi și mi-e milă de tine, spuse serioasă. Ești singur cu câinele. Mi-e milă de tine.

O privii descumpănit.

— Nu mai sunt bun, Cate? Nici cu tine nu sunt mai bun decât arunci?

— Nu știu, spuse Cate, ești bun, așa, fără să vrei. Lași lucrurile în voia lor și nu ești prietenos. N-ai pe nimeni, nici măcar nu te superi.

— M-am supărat pentru Dino, spusei.

— Nu iubești pe nimeni.

— Vrei să te sărut, Cate?

— Prostule, spuse liniștită, nu asta vreau. Dacă aș fi vrut, m-ai fi sărutat de mult. Tăcu o clipă, apoi reluă: Ești ca un copil, ca un copil mândru. Ca un copil din aceia cărora li se întâmplă o nenorocire, le lipsește ceva, dar care nu vor să spună nimic, să nu se afle că suferă. De aceea stârnești milă. Când vorbești cu ceilalți ești întotdeauna răutăcios, ironic. Ție ți-e teamă, Corrado.

— Poate din cauza războiului, a bombelor.

— Nu, din cauza ta, spuse Cate. Tu trăiești așa. Acum ți-a fost teamă de Dino. Teamă că e fiul tău.

Din curte ne strigară. O strigau pe Cate.

— Să ne întoarcem, spuse Cate supusă. Fii liniștit. Nimeni nu-ți tulbură pacea.

Mă luase de braț și o oprii.

— Cate, îi spusei, dacă e adevărat cu Dino, mă căsătoresc cu tine.

Mă privi, fără să râdă, nici să se tulbure.

— Dino e fiul meu, spuse încet. Să mergem.

Am petrecut astfel încă o noapte la fel ca aceea în care o regăsisem. De data asta Elvira era în pat de mult. Acum, că eram zi și noapte pe colină, ea știa că sunt la adăpost și mă lăsa să-mi fac de cap. Mă lua în zeflemea numai pentru că, în ciuda pasiunii mele pentru mușchi și studiile mele de științe naturale, nu cunoșteam pe nume florile din grădina ei, și nu știam să-i spun nimic despre unele flori stacojii, cărnoase și obscene, îi râdeau ochii vorbind despre ele.

— Gândurile rele din timpul nopții, îi spusei, se prefac în flori. Nu există nume care să explice totul. Și știința se oprește la un anumit punct.

Ea râdea, cu mâinile încrucișate, măgulită de jocul meu. Mă gândii în noaptea aceea de ce în buchetul de pe masă erau și flori din acelea. Mă întrebai dacă, văzându-le, Cate ar fi apreciat gluma. Poate că da, dar nu exprimată în felul acela, nu deghizată așa. În seara aceea descoperisem ceva, încă o dovadă că fusesem prost și orb și de data aceasta. Cate era serioasă, era stăpână pe ea. Cate înțelegea totul mai bine decât mine. Cu ea tonul de odinioară, arogant și brutal, nu mai folosea la nimic. Mă gândii toată noaptea la asta, și, în insomnia mea, sarcasmul ei creștea nemăsurat. Asta mă liniștea. Nu puteam să n-o cred pe Cate când spunea că Dino era al ei. Mă gândii la asta până în zori; și a doua zi, la gustarea de dimineață, când Elvira se întoarse de la liturghie, îmi spusei râzând: „Dacă ar ști ce plutește în aer”. Ea, în schimb, auzise la Santa Margherita că războiul

nu putea să mai dureze mult, pentru că papa ținuse un discurs predicând ca toți să trăiască în pace. Era de ajuns să dorești din toată inima, și pacea era făcută. Nu vor mai fi bombe, nici incendii, nici sânge. Nici răzbunări, nici cataclisme. Elvira era neliniștită și fericită. I-am spus că plec la plimbare și am lăsat-o trebăluind în jurul focului.

Era duminică și la *Le Fontane* erau toți cei de sâmbătă seara. L-am văzut la fereastră pe Nando, soțul sinistrat, pe surorile lui Fonso, care îi strigau ceva. Le-am salutat pe fete, întrebând dacă Dino a și plecat prin pădure, îmi arătară spre pajiștea din spatele casei. Am vrut să las totul la voia întâmplării rugând-o pe Giulia să-i spună că am plecat spre izvor. Belbo, umflat și întărâtat, se strecură în pădure, îl strigai, se ghemui pe potecă și-i poruncii să-l aștepte pe Dino. Îmi arătă dinții mârâind.

Ajuns pe coastă, vocile se stinseră, îmi închipuiam goana celor doi printre arbori, frumoasa aventură. Cine știe dacă Dino avea să-și amintească peste douăzeci de ani clipa aceea, mireasma soarelui, vocile îndepărtate, alunecările pe piatră? Auzii un gâfâit, un foșnet, și apăru Belbo. Se opri și mă privi. Era singur, întinsei mâna și spusei:

— Pleacă repede, întoarce-te la Dino. Du-te repede! Se ghemui și vârî botul în pământ. Șterge-o!

Mă aplecai să iau o piatră. Atunci Belbo făcu un salt și începu să mă latre. Luai piatra. Belbo se întoarse pe drumul lui, încet.

Ajunsei lângă izvor, în valea cu ierburi grase și pline de mâl. Printre pomi se zăreau petice de cer și povârnișurile semețe. Era în răcoarea aceea un parfum de arbori, aproape amărui. „Ce importanță mai are războiul, ce importanță are sângele, gândeam, când privești acest cer printre arbori?” Puteai să ajungi acolo alergând, să te trântești în iarbă, să te joci de-a prinselea sau de-a v-ați ascunselea. Așa trăiau

șerpii, iepurii, copiii. Războiul se sfârșea mâine. Totul redevenea ca înainte. Reveneau pacea, vechile jocuri, resentimentele. Sângele vărsat era înghițit de pământ. Orașele respirau. Numai în păduri nu se schimba nimic, și acolo unde căzuse un trup renășteau rădăcini.

Dino veni cu bățul lui, fluierând, însoțit de Belbo. Giulia nu-i spusese nimic, înțelesese singur că-l așteptam. Îl întrebai:

— Ce ai pe față? și ținându-l pe loc, îl privii cu atenție, mângâindu-i ochii, pleoapele, profilul.

Dar se poate spune oare că un copil seamănă cu un bărbat? Am râs de atâtea ori de asta. Și acum plăteam. Dino își rotea ochii neliniștit, își umfla obrajii, pufnea. Cel mult dacă această îndărătnicie semăna cu ceva din mine. Încercai să mă revăd copil în strâmbătura aceea. Mă gândii că și eu aveam un gât tot atât de firav, când hoinăream prin viile de pe aceste meleaguri.

Apoi plecarăm.

— În dimineața asta ajungem până în vârf.

I-am povestit de pe vremea când storceam strugurii în satul meu. Toți bărbații și copiii trebuie să se spele pe picioare. Dar cine umblă desculț are picioarele curate, mai curate decât noi.

— Și eu umblu câteodată desculț prin pajiști, spuse Dino.

— Tu nu ești bun la stors strugurii. Ești slab. Câți ani ai? îmi spuse. Era născut la sfârșitul lui august. Dar pe cate o părăsisem oare în noiembrie sau octombrie? Nu izbuteam să-mi aduc aminte, în gară era răcoare în seara aceea. Era negură, era iarnă? Nu izbuteam să-mi amintesc. Țineam minte doar joaca aceea în zăpușeala de august prin iarba de pe malul Fadului.

Ajungând la șoseaua mare de pe culme, merserăm mai repede. Treceam prin satul Pino. De aici, din balcoanele caselor, se zărea câmpia de la Chieri, nemărginită, rumegând.

— Tatăl meu, îi spusei lui Dino, făcea în fiecare dimineață, în zori, un drum ca ăsta. Îl făcea cu căruța, să ajungă la târg.

Dino grăbi pasul fără să deschidă gura, lovind asfaltul cu bățul.

— Tu nu l-ai cunoscut pe tatăl tău? spusei.

— Mama l-a cunoscut, răspunse. Spune că nu s-au mai văzut niciodată.

— Nu știi cine e?

Mă privi plin de încredere și nerăbdător. Era limpede ca nu se gândise niciodată la asta.

— Poate a murit, îi spusei, în carnetul de elev nu e trecut numele tatălui tău?

Dino se gândi, privind înainte.

— E numai al mamei, răspunse cu o strâmbătură. Eu sunt orfan.

Trecurăm prin fața cârciumii. Era o atmosferă duminicală. Pierde-vară jucau biliard. Ne priviră în tăcere.

— Fac politică, îi șoptii lui Dino. Vrei pâine și salam? Dino alergă la biliard. Eu mă îndreptai spre fereastra cea mare din fund. De acolo se vedea câmpia însorită. Jucătorii, priviți de Dino, începuseră să joace din nou, șușotind. Treceau unul pe lângă celălalt, mișcând tacurile.

Vorbeau de altceva. Erau băieți de la țară. Unii purtau cămăși negre.

— Cine vrei să fie? spuse unul blond, înfofolit. Pentru toți e duminică.

Râseră veseli, prea veseli, stingheriți. M-am gândit la ei a doua zi, m-am gândit pe neașteptate: duminica aceea însorită a fost ultima dată când, la sosirea unui străin în cârciumă, oamenii au trebuit să schimbe vorba. Cel puțin cât a durat vara aceea scurtă. Dar niciunul dintre noi n-o știa.

Dino mușca acum din pâine și urmărea tacurile. Intrase și Belbo. A fost greu să-i scot de acolo. Belbo adulmeca pe sub mese. Îi spusei lui Dino că plecam și-l lăsam acolo să se îmbete. Mă ajunseră din urmă alergând, aproape afară din sat.

În după-amiaza aceea veni Egle cu fratele ei, ofițer-pilot, un băiat frumos, slab și brunet care dădea mâna făcând plecăciuni. Auzind vocile, am coborât din camera mea și l-am găsit în livadă cu bătrânele mele. Tânărul era sătul, dezgustat; se îmbrăcase civil; vorbea de zboruri pe mare și de pescărușii.

— Hai, spuneți, îmi spunea, noi, aviatorii, suntem proștii. Suntem mereu pe scenă. De parcă noi am fi vrut războiul.

— *îl faceți* numai voi, sunteți naivi, îl întrerupse sora lui. Elvira asculta, mirată.

— La vârsta voastră, îi spusei, viața era pentru noi un salon, o sală de așteptare. Ni se părea că facem mare ispravă ieșind seara, urcându-ne în tren în sat ca să ne întoarcem în oraș. Așteptam ceva care nu venea niciodată.

Mă înțelese din zbor, băiatul acela. Spuse:

— Acum acel ceva a venit.

Apoi Elvira ne făcu ceai. Bătrâna întrebă prevăzătoare dacă acum, când englezii debarcaseră, nu era primejdie ca războiul să se întindă în Italia.

— Pentru noi, spuse tânărul, e mai bine să ne batem în Italia decât pe mare sau în deșert. Așa, cel puțin, știm că

vom cădea la noi acasă.

— În cazarmele voastre, îi spuse Elvira, aveți cel puțin curățenie și mâncare caldă? O ceașcă de ceai, ca asta?

— Nu înțeleg de ce nu ne vor și pe noi în război, spuse Egle. Am putea face atâtea lucruri la bazele de operațiuni și în linia întâi. Să vă distrăm, să vă ajutăm. Nu numai ca infirmiere.

Fratele ei deschise gura și spuse:

— Desigur.

Apoi veni seara și, nu știu de ce, în seara aceea am stat să privesc cerul negru. Mă gândeam iar la noapte și la dimineață, la trecut, la atâtea lucruri. La ciudata mea imunitate în mijlocul lucrurilor. La resentimentele mele prostești. Din când în când, în noapte, ajungeau până la mine cântece, zgomote îndepărtate. Mă îmbătăm de mireasma pădurii. Mă gândeam la Dino, la aviator, la război. Mă gândeam că eram bătrân și că aveam să continui mereu viața aceea.

▫ *VII* ▫

A doua zi sosiră știrile. Aparatele de radio din casele vecine făceau zarvă încă din zori; Egle ne chemă din curte; oamenii coborau în oraș vorbind tare. Elvira bătu la ușa camerei mele și-mi strigă prin ușă că războiul s-a terminat. Intră și, fără să se uite că mă îmbrăcam, îmi povesti, roșie la față, că Mussolini fusese răsturnat. Coborâi, o întâlnii pe Egle, pe bătrână, ascultarăm radioul, de data aceasta și Londra – nu mai încăpea îndoială, știrea era adevărată. Bătrâna întrebă:

— Dar s-a terminat oare războiul?

— Abia începe, spusei neîncrezător.

Înțelegeam de abia acum larma din timpul nopții. Fratele lui Egle alergase la Torino. Toți alergau la Torino. De prin case ieșeau oameni, se auzeau discuții. Se dezlănțuise acel vârtej de întâlniri, de cuvinte, de gesturi, de speranțe de necrezut, care n-avea să mai înceteze decât în teroare și în sânge. Ochii tuturor erau aprinși, chiar și cei îngânduraţi. De acum înainte și singurătatea, și pădurile aveau să aibă un alt parfum, îmi dădui seama la o simplă privire pe care o aruncai printre arbori. Aș fi vrut să știu totul, să fi citit ziarele, să mă pot îndepărta printre arbori și să contemplu noul cer.

Cu un cor de strigăte și de îndemnuri, se opriră la poartă Fonso, Nando și fetele.

— Avem de furcă, strigă Nando, fasciștii rezistă. Veniți cu noi la Torino.

— Războiul continuă, spuse Fonso. Leri-noapte v-am așteptat.

— Parcă vă duceți să luați o gustare, răspunsei. Așa glumeam noi.

Fetele spuseră:

— Să mergem.

— Să ucidem. Să le piară cheful, striga Fonso. E nevoie de noi acolo.

Plecară spunând că se întorc la noapte, după ce se încheie pacea. Rămăsei acolo sus, nu fiindcă mi-ar fi fost teamă de vreun glonț (era mai cumplită o alarmă), ci pentru că prevedeam entuziasm, demonstrații, discuții istovitoare. Egle dori să o însoțesc la o altă familie, unde se ducea să răspândească știrea și zvonurile. Trecurăm pe o cărare printre arbori, care ducea în spatele unei costișe, într-o mică lume neștiută, de povârnișuri și păsărele. „Au invadat închisorile”. „E stare de asediu”. „Toți fasciștii se ascund”.

Torino era la doi pași, izolat.

— Poate mâine vom descoperi în aceste păduri un conducător fugar, spusei.

— Ce spaimă, spuse Egle.

— Mâncat de viermi și de furnici.

— Ar merita, spuse Egle.

— Dacă n-ar fi fost ei, îi spusei, n-am fi trăit liniștiți pe colină atâția ani.

Abia ajunși, îșI și chemă prietena, îi spusei că sunt grăbit. Se strâmbă de ciudă.

— Doamna Elvira, spusei categoric, nu îngăduie să ne plimbăm prin pădure.

Îmi făcu cu ochiul, îmi întinse mâna ca o femeie, și izbucni în râs.

— Răutăciosule, spuse.

Prietena ei, o fată cu cozi, veni la fereastră. Din depărtare le auzii bucurându-se. Pornind pe drumul spre *Le Fontane,* observai că de data aceasta eram singur. „Belbo a fugit și el la Torino". îmi închipuiam cârciuma tăcută, pe Dino pe pajiște, cele două femei în bucătărie. „Acum că războiul se termină, Cate îmi va spune, poate, adevărul", mă gândii în timp ce urcam.

N-a fost nevoie să ajung sus. Cate coborî, scăldată-n soare, îmbrăcată colorat, săltând.

— Ce tânără ești, îi spusei.

— Sunt mulțumită, și mă luă de braț fără să se oprească, de parcă dansa. Sunt atât de mulțumită. Nu vii la Torino? Se opri și spuse deodată:

— Tu ești în stare să nu știi nimic. Poate dormeai azi-noapte. Nimeni nu te-a văzut.

— Știu tot, îi spusei. Sunt mulțumit ca și tine. Dar știi că războiul continuă? încurcăturile abia încep.

— Și ce-i cu asta? îmi spuse. Cel puțin acum respirăm. Ceva tot vom face.

Coborârăm împreună discutând. Nu mă lăsă să vorbesc despre Dino. Spuse că acum trebuie să fim de acord – să strigăm, să facem greve, să ne impunem. Că măcar în zilele acelea nu vor mai fi bombardamente și că trebuie să profităm, să smulgem guvernului pacea. Știa cât prețuia guvernul acela.

— Sunt mereu aceiași, spunea. Dar de data asta le e teamă, vor să se salveze. E de ajuns să le dăm un brânci.

— Dar nemții, îi spusei, și ceilalți?

— Singur ai spus că trebuie să ne trezim și să facem curățenie...

— Cate, ești înflăcărată de-a binelea, spusei deodată, ai devenit revoluționară.

Îmi spuse:

— Nu vorbi prostii, și ajunserăm la tramvai.

Nu izbuteam să-i vorbesc despre Dino. Era ciudat să discutăm atâta despre politică, dar în tramvai toți vorbeau în șoaptă. Coloanele porticurilor și zidurile erau acoperite de proclamații. Oamenii se opreau. Pe străzile neînsângerate și sărbătorești, păreau uimiți. Era o forfotă și o frământare ca după un mare bombardament.

Cate se grăbea să ajungă la spital și, la despărțire, îmi spuse că nici ea, nici băieții nu se vor întoarce, poate, în seara aceea.

— Și Dino stă singur?

— Dino a plecat înainte cu Fonso și cu ceilalți. Rămânem împreună cu ei în seara asta.

Rămăsei descumpănit, în timp ce glumeau la poartă, Dino nu vorbise cu mine, nici măcar nu se arătase. Cate mă întrebă:

— Unde mănânci?

Rămas singur, hoinării prin Torino. Părea într-adevăr a doua zi după incendiu. Se petrecuse ceva enorm, un cutremur, a cărui scenă potrivită o alcătuiau doar vechile ruine și molozul împrăștiat pe străzi și adăpostit cât mai bine. Nu puteai gândi sau spune nimic care să nu fie ridicol de nepotrivit. Trecu un grup de copii, târând după ei o stemă de tinichea legată cu o sfoară. Țipau la soare și stema zdrăngănea ca o oală. Mă gândeam că Dino era un copil ca ei, care ieri încă se mai juca de-a războiul.

În fața Casei Fasciei staționa un cordon de soldați ca în timpul stării de asediu. Purtau cască și pușcă; supravegheau strada presărată de hârtii arse, geamurile sparte, portalul gol. Trecătorii îi ocoleau. Dar soldații se plictiseau și râdeau între ei.

La un colț îl întâlnii pe neașteptate pe fratele lui Egle. Se îmbrăcase în uniformă, cu decorații și centură, și măsura cu privirea strada, indignat.

— O, Giorgi, îi spusei, s-a terminat permisia?

— Ceea ce se-ntâmplă nu trebuia să se întâmple, spuse. Acesta e sfârșitul.

— Ce se spune în armată?

— Nu se spune nimic. Se așteaptă. Nimeni n-are curajul să vină să ne-atace. Sunt o turmă de lași.

— Cine trebuie să v-atace? Giorgi mă privi, mirat și jignit.

— Toți fug, toți se tem, spuse, și au așteptat douăzeci de ani să se răzbune. M-am îmbrăcat în uniformă, uniforma de război fascistă, și nimeni n-are curajul să vină să mi-o sfâșie. Suntem puțini. Nu știu lașii aceștia că suntem puțini.

Atunci îi spusei că șeful său era regele și că lovitura venea de la rege. Trebuia să se supună. Zâmbi, cu aerul

acela de dezgust.

— Și dumneavoastră! Nu înțelegeți că suntem abia la început? Că va trebui să ne apărăm?

Plecă, strângând din dinți, îl urmării cu privirea cum se pierdea în mulțime. Erau oare mulți ca el? Mă întrebam dacă toți acei Giorgi, toți băieții frumoși care făcuseră războiul, ne priveau la fel în ziua aceea.

„O fi pierdut războiul, dar nu s-a terminat, murmuram, mai trebuie încă să moară oameni". Și priveam chipurile, casele, „înainte de a se sfârși vara, câți dintre noi nu vor fi la pământ? Cât sânge nu va mânji pereții?" Priveam chipurile, ochii înfundați în orbite, mulțimea care se ducea și venea, învălmășeala pașnică. „Va veni poate rândul blondului aceluia. Poate al vatmanului aceluia. Femeii aceleia. „Vânzătorului de ziare. Câinelui aceluia".

Pomii în cele din urmă spre Dora, unde se afla întreprinderea lui Fonso. Hoinării pe bulevarde, dincolo de pod; vedeam spre dreapta colina strălucitoare și imensă. E un cartier cu case populare mari și cu pajiști, cu ziduri mici, cu căsuțe rămase de pe vremea când câmpia se întindea până aici. Cerul era mai cald și mai deschis; oamenii fete, băieți – forfoteau pe trotuare, pe iarbă și prin prăvălii.

În timpul nopții răsăriseră pe ziduri inscripții mari, de un entuziasm nesocotit.

Dinspre fabrica lui Fonso – un grilaj și o hală la capătul unei pajiști – venea scrâșnetul și uruitul înfundat al mașinilor. „Muncesc, așadar, îmi spusei, nu s-a schimbat nimic". Pe străzile acelea unde s-a suferit și s-a sperat cel mai mult, unde pe timpul când eram copii a curs atâta sânge, ziua trecea liniștită. Muncitorii, cei oprimați, lucrau ca ieri, ca întotdeauna. Cine știe, poate credeau că totul luase sfârșit.

Așteptând, mă gândeam la Cate, la logica acelei vieți care punea stăpânire pe mine din nou într-un astfel de moment. Din pornirea năvalnică și ironică pe care o împărtășisem cu Gallo pentru lumea aspră de la periferie, din furia inutilă cu care mă aruncasem în salonul Annei Măria nu-mi mai rămânea decât rușinea și umilința tainică. Atât de zadarnică fusese toată aventura, încât eram silit să-mi spun: „Bravo. Ai avut noroc”.

Dar avusesem cu adevărat noroc? Se terminase războiul, mai era Dino. Oricât de amenințător ar fi viitorul imediat, lumea veche se zdruncina, și viața mea se sprijinea toată pe acea lume, pe groaza, resentimentul și scârba pe care acea lume le inspira. Acum aveam patruzeci de ani și exista Cate, exista Dino. N-avea importanță al cui fiu era: avea importanță faptul că ne regăsisem în acea vară după absurdele răutăți de odinioară, și Cate știa pentru cine și pentru ce să trăiască, avea un țel, puterea de a se împotrivi, o existență plină și în întregime a ei. Nu eram inutil și necioplit și de data aceasta, când mă învârteam în jurul ei, pierdut și umilit?

În curtea fabricii începură să se agite. Alți oameni așteptau ca și mine, se formau grupuri, unii ieșeau – bărbați în putere, fete, tineri cu haina pe umăr. Începeau să se strige și să vorbească tare. Îi recunoscui pe oamenii mei. Aici, îndoiala ascunsă care domnea în oraș în mijlocul dezordinii și al sărbătorii se pierdea într-un curaj neobișnuit, într-o însuflețire naivă și plină de îndrăzneală. Chiar și solitarii care aruncau priviri și apoi plecau fluierând aveau în pași o sprinteneală a lor. Cel mai tare strigau fetele, își cereau și dădeau vești, strigau în voie lucruri încă interzise ieri.

Soarele ardea. ÎI văzui pe Fonso într-un grup. Nu mă mișcai. Părea aproape un copil. Lângă el era un bărbat în salopetă, uriaș, și unul firav, mărunțel. Râdeau. Speram că

venise la poartă Cate sau altcineva, dar n-am văzut pe nimeni.

— Profesore, strigă Fonso.

Intrai cu ei. Discutau știrile din ziar.

— Cavalerul Mussolini, spuse izbucnind mărunțelul, mușcându-și țigara, cavalerul... Ai înțeles? Acum își aduc aminte de noi.

— Le e frică de nemți, spuse Fonso.

— Nici vorbă. Suntem proști noi ăștilalți, rânji celălalt. Știi cum e? Cei de sus au simțit că istoria pute și atunci dau fuga la rege și-i spun: „Ascultă. Trebuie să ne pui la adăpost, să ne scoți din căcat. Între timp tu continui războiul, italienii își varsă focul, își rup gâtul și noi ne întoarcem mâine să-ți dăm o mână de ajutor. Ești de acord?”

— Lasă-l să vorbească, bombăni uriașul în salopetă. Dacă nu face pe măgarul astăzi, când vrei s-o mai facă? Ieri seară te-ai îmbătat?

— De patru ori s-a îmbătat, spuse Fonso, distrat.

— Și acum, destul. Să mergem acasă.

— Ai să vezi că se-ntorc, strigă mărunțelul.

Rămăsei singur cu Fonso și uriașul. Ne plimbam printre oameni, care gesticulau și discutau.

— Dar Aurelio are dreptate, spuse Fonso. Au umplut cazărmile de soldați.

Uriașul se întoarse spre el, curios.

— Soldații sunt poporul, spuse. Sunt poporul înarmat. Nu se știe în cine vor trage.

— Le e frică de nemți, îl întrerupsei, vor trage în nemți.

— Fiecare lucru la rândul lui, spuse încet celălalt, va veni și rândul lor. Nu acuma.

— Cum, spuse Fonso. Să tragă imediat. Ăsta e războiul. Uriașul dădea din cap.

— Voi nu știți ce-nseamnă politica, spuse. Lăsați-o pe seama celor mai bătrâni.

— V-am lăsat o dată, spuse Fonso.

Ajunserăm în fața casei, când radioul începu să trăncănească. Ne oprirăm; se opriră toți. Buletinul de știri. Tăcere. Urmă știrea despre starea de asediu, ordinea care domnea în Italia, cortegiile care-și exprimau bucuria nestăvilită, hotărârea noastră de a lupta și de a ne păstra onoarea până la ultima picătură de sânge.

— Lasă pe noi, avem noi grijă, repetă uriașul cu capul plecat.

— Totul e un căcat, spuse Fonso, trăiască Aurelio.

În spatele casei, colina împădurită se întindea sub cer, cu case risipite ici și colo. Mă întrebam cine dintre oamenii aceia care așteptau, se întorceau, vorbeau, o privea în clipa aceea. Pe meleagurile acelea, ciudat, nu erau case năruite; îl întrebai pe Fonso dacă seara se întorcea acolo, sus.

— Avem de lucru la Torino, îmi spuse, trebuie să fim cu ochii în patru.

Uriașul încuviința din cap.

— Și femeile unde sunt? întrebai. Cate a rămas la spital?

— Rămâneți cu noi în seara asta, spuse Fonso. Mergem cu toții la întrunire.

— Ce întrunire? Fonso rânji, ca un copil.

— Întrunire în piață, sau clandestină. Depinde. Cu guvernul ăsta, nu mai înțelegi nimic. Cel puțin, înainte, munca silnică era sigură.

Am întrebat unde îi puteam regăsi. Am strân mâna mare a celuilalt. Am plecat prin soare. Am mâncat într-o cafenea din centru, unde se discuta ca și cum nimic nu s-ar fi

întâmplat. Un lucru era sigur – o spuneau și radiourile inamice câteva zile, nici o bombă din cer. Am trecut pe la școală, dar nu era nimeni. Apoi am pornit singur, pe străzi și prin cafenele, răsfoind cărți la un librar, zăbovind în fața unor case vechi care păstrau amintiri niciodată dezgropate. Totul părea nou, proaspăt, frumos, cum e cerul după furtună. Știam bine că n-o să dureze mult, și încet-încet mă îndreptai spre spitalul unde muncea Cate.

▫ *VIII* ▫

Noaptea urcai din nou colina cu Cate la braț și cu Dino, care mergea înaintea mea cu pași mărunți, moțăind.

Mâncasem împreună la etajul patru în locuința lui Fonso, cu surorile, cu vecinii, râzând, ascultând radioul, pândind cea mai mică larmă de agitații sau demonstrații care se urca din stradă. Seara de vară îmbătată de miresme și de speranțe mă ameți. Apoi coborâsem cu toții într-o curte pavată, în umbră – venea lume, muncitori, chiriași, fete – și un bărbat, un tânăr, se ridică pe balconul primului etaj și vorbi cu o căldură cu totul altfel decât naivă despre marele eveniment din zilele acelea și despre ziua de mâine. Părea un vis să auzi acele fraze rostite în public. Entuziasmul mă cuprinse. „Nici propaganda, nici teroarea nu i-au atins pe acești oameni, gândii. Omul e mai bun decât credem”. Apoi vorbiră alții, discutară cu voce tare. Apăru din nou uriașul de mai înainte.

Îndemnă oamenii să fie prevăzători, îl copiește cu aplauze.

— A stat la închisoare, îmi spuseră. A făcut mai multe greve...

— Guvernul să se explice, îi strigau. Să ne lase pe noi să vorbim.

O voce ascuțită de femeie intona un cântec: se uniră toți. Gândindu-mă că de pe stradă patrulele ne auzeau, am stat de gardă la poartă.

Acum urcam în tăcere împreună cu Cate, ținându-ne la braț ca îndrăgostiții, și între noi stăruia o speranță, o neliniște de vară. Străbătusem împreună Torino de două ori în ziua aceea, și, înainte de cină, pe pajiștea Fadului în fața spitalului, mi-am dat seama că o cunoscusem chiar în acele locuri și că pe acolo treceam ca să ne plimbăm cu barca. Ziua se stingea cu o răcoare plăcută, și totul, aerul străveziu, strălucirea lucrurilor, amintea de alte seri, seri pure, de pace. Fiecare lucru părea sigur, promițător și ușor de iertat. Am vorbit din nou despre Gallo, despre vocea lui plină, melancolică, despre oamenii de atunci. Tot ceea ce era nou pe lume în seara aceea ștergea asprimi, resentimente, împotriviri. De nimic aproape nu ne era rușine. Puteam vorbi.

Cate, glumind, nu putea crede în dragostea mea năvalnică pentru Anna Măria.

— Trebuie să fi fost o vicleană, îmi spuse, dintre acelea care știu să se facă dorite. De ce nu v-ați căsătorit?

— Nu m-a vrut. Încruntă fruntea.

— Tu n-ai vrut-o, spuse. Ai făcut-o să înțeleagă asta. Pentru ce nu s-a căsătorit cu tine?

— Eram prea furios. Voiam să mă căsătoresc cu ea ca să-i scap din mână. Nu era alt chip.

— Vezi, deci. Tu ești de vină. Nu ești în stare să iubești.

— Cate, îi spusei, Anna Măria era bogată și vicioasă. Să nu ai încredere în cei care fac baie în fiecare zi. Au un alt sânge. Sunt oameni care se bucură de viață altfel decât noi. Sunt mai buni fasciștii. De altfel, fasciștii i-au folosit.

— Știi lucrurile astea? spuse Cate surâzând.

— Dacă Anna Măria ar avea un fiu și l-ar chema Corrado, aș zbura ca vântul.

Cate tăcu, mereu veselă, încrețind fruntea.

— Spune-mi, Cate, ești sigură că Dino...

Eram singuri, printre case, în așteptarea tramvaiului. Eram din nou pe via Nizza, doar ici și colo case dărâmate, ca un loc gol într-o gingie. O luai de mână.

— Nu, îmi spuse ea. Nu e nevoie să te prefaci. Nu mai suntem ca odinioară. Ce-ți pasă dacă Dino e fiul tău? Dacă ar fi fiul tău ai vrea să te căsătorești cu mine. Dar nu te căsătorești pentru asta. Și pe mine vrei să mă iei de soție pentru a te elibera de ceva. Nu te mai gândi la asta.

Îmi atinse gulerul, mângâindu-mă. Mă privi surâzând.

— Ți-am mai spus-o. Fii liniștit. Nu e fiul tău. Ești mulțumit?

— Nu te cred, Cate, murmurai printre degetele ei. Dacă tu ai fi în locul meu, ce-ai face?

— Aș lăsa lucrurile în voia lor, îmi spuse veselă. Cine mai vrea un fiu în timpurile noastre?

— Prostuțo!

Cate roși și mă strânse de braț.

— Nu, ai dreptate. Ți-aș scoate ochii. Aș arunca totul în aer. Dar sunt mama lui, Corrado.

Acum, în întuneric, urcam colina. Dino se poticnea pe lângă noi. Dormea. Cu gândul la dulceața cuvintelor rostite înainte, mă plimbam cu Cate și speram neliniștit. Ce anume? Nu știu, blândețea ei, fermitatea cu care se purta cu mine, făgăduința tacită de a nu-mi păstra resentimente – pe aceste lucruri mă bizuiam de la un timp. Nu puteam nici măcar să mă supăr. Se purta cu mine ca și cum am fi fost căsătoriți.

Discutam încet, deși Dino nu ne putea auzi. Se poticnea și moțăia. Pufnea ca în vis. I-am cuprins capul între mâini și l-am pipăit. M-am simțit sub degete pe mine însumi, copil, cu părul acela scurt, cu ceafa proeminentă. Cate înțelegea oare aceste lucruri?

— Cine știe dacă Dino seamănă cu tatăl lui, îi spusei, îi place să hoinărească prin păduri, să stea singur. Pariez că după ce-l săruți, își șterge fața. Îl săruți uneori?

— E un catâr, un animal încăpățânat, spuse Cate. Strică totul. La școală se bate cu toți. Dar nu e un copil rău.

— La școală învață cu plăcere?

— Îl ajut cât pot, spuse Cate. Sunt atât de mulțumită că la anul vor schimba programul. Studia și învăța și ce nu trebuie.

Spuse acestea îmbufnată, făcându-mă să zâmbesc.

— Nu te gândi la asta, îi spusei, toți băieții vor să facă război.

— Dar ce frumos este, spuse Cate, ceea ce s-a întâmplat. Parcă te naști astăzi, parcă te vindeci.

Tăcurăm un timp, fiecare cu gândurile lui. Dino pufni, mormăi ceva. Îl luai de mână, trăgându-l lângă mine.

— Și după ce va termina încă un an, ce școală va face?

— Vreau să studieze cât mă țin puterile, spuse Cate, să ajungă cineva.

— Dar o să vrea?

— Când tu îi explicai despre flori, era fericit, spuse Cate, îi place să învețe.

— Să n-ai încredere. Cu lucrurile acestea copiii se distrează așa cum se joacă de-a războiul.

Mă privi mirată.

— La-mă pe mine de exemplu, îi spusei. Și eu am studiat științele când eram copil. Și n-am ajuns nimic.

— Ce spui? Tu ai o diplomă, ești profesor. Aș vrea eu să știu lucrurile pe care le știi tu.

— Să fii cineva e altceva, spusei încet. Nici măcar nu-ți închipui, îți trebuie noroc, curaj, voință. Mai ales curaj. Curajul de a sta singur, ca și cum ceilalți n-ar exista, și de a te gândi numai la lucrul pe care-l faci. Să nu te sperii dacă oamenilor puțin le pasă. Trebuie să aștepți ani de zile, trebuie să mori. Apoi, după ce-ai murit, dacă ai noroc, ajungi cineva.

— Ești mereu același, murmură Cate. Ca să nu le faci, îți închipui că lucrurile sunt de neînfăptuit. Eu vreau numai ca Dino să aibă un loc mai bun în viață, să nu trebuiască să muncească ca un câine și să mă blesteme.

— Dacă speri cu adevărat în revoluție, îi spusei, ar trebui să te mulțumești cu un fiu de muncitor.

Cate se simți jignită și se supără. Apoi îmi spuse: – aș vrea să studieze și să ajungă ca tine, Corrado. Fără să uite de noi ceilalți, nenorociții.

În noaptea aceea Elvira mă aștepta la poartă. Nu mă întrebă dacă am cinat. Se purtă cu răceală cu mine, cum te porți cu un ușuratec care a trecut prin primejdii și te-a făcut să suferi. Nu mă întrebă ce-am făcut la Torino. Spuse numai că ele s-au purtat totdeauna frumos cu mine și credeau că au dreptul la o considerație, la un gând din partea mea. Liber să mă duc cu oricine, spuse. Dar cel puțin să le previn.

— Ce drepturi? răspunsei plictisit. Nimeni n-are drepturi. Avem dreptul să crăpăm, să ne trezim morți. Cu toate câte se întâmplă.

Elvira, în întuneric, privea peste umerii mei. Tăcea. Mi-am dat seama cu groază că obrajii îi străluceau de lacrimi. Atunci mi-am pierdut răbdarea.

— Suntem pe lume din întâmplare, spusei. Tată, mamă și fii, totul vine din întâmplare. Inutil să plângem. Ne naștem și murim singuri...

— E de ajuns să iubim puțin, murmură ea, cu vocea aceea autoritară.

▫ *IX* ▫

Multe zile nu am coborât la Torino; mă mulțumeam cu ziarele și cu noua libertate de a asculta și de a înjura. Din toate părțile înfloreau zvonuri, trăncăneli, speranțe. Acolo sus, prin case, nimeni nu se gândea la un lucru: lumea veche n-o zdrobiseră adversarii ei, se omorâse singură. Dar se omoară oare cineva pentru ca să dispară cu adevărat?

A doua zi Elvira era liniștită; mă cunoștea prea bine. Numai că, văzându-mă, roșea. Mama ei încercă să ne ia în râs pe amândoi; îi răspunsei cu un „Asta ne mai lipsește" atât de sec încât îi pieri cheful, și Elvira împietri ca o văduvă îndoliată. Apoi îmi aruncă priviri de câine credincios, de soră răbdătoare, de victimă. Sărăcuța, nu se prefăcea; suferea, într-adevăr. Dar ce să-i faci? îmi păru rău că glumisem cu ea în legătură cu florile acelea: asta o înfierbânta și o tulbura.

În timp ce noaptea se învârtea prin casă, eu încercam să Drind toate posturile posibile. Era limpede acum că războiul continua; fără rost. Armistițiul aerian se sfârșise; aliații anunțau noi incursiuni. Deschideam o ușă și dădeam peste Elvira, care-mi cerea brusc știrile din lume. Era marele ei subterfugiu pentru a-mi vorbi; cu această condiție ar fi vrut ca războiul să nu se termine niciodată; își dăduse seama în ziua aceea că, făcând aluzie la schimbările care se petre-sau, îi scăpăm din mână.

Ziua, bucuria mea era la *Le Fontane* – Cate și Dino. Nu era nevoie nici măcar să ajung în curte; îmi era destul să

mă învârt pe potecile obișnuite, să știu că Dino era acolo. Uneori izbuteam să-l țin pe Belbo ghemuit, și, neobservat, spionam peste gardul viu. Bătrânul, cârciumarul, clătea damigene mestecând chiștocul. Era mic și îndesat, intra și ieșea din pivniță, oprindu-se să adune câte un cui, să studieze grilajul, să îndrepte o coardă de viță pe parapet. Văzându-l, părea cu neputință să crezi că e război, că exista pe lume ceva mai important decât cuiul, decât parapetul, decât câmpul cultivat, îl chema Gregorio. Bunica lui Cate, în schimb, bodogănea după-amiaza ca o cată; se înfuria pe Dino, pe vecini, pe toate lucrurile din lume. În zilele acelea când Fonso, Nando și fetele petreceau noaptea la Torino, acela era singurul semn de viață la *Le Fontane,* chiar și seara, când venea Cate. Părea un loc părăsit, fără viață, o parte din pădure. Și cum se întâmplă cu o pădure, puteai numai să spionezi, să adulmeci; nu să trăiești acolo sau să o stăpânești pe deplin.

Când îl întrebam pe Dino dacă mai desena, dădea din umeri, și, după puțin timp, îmi aducea caietul. Atunci vorbeam despre păsări, despre lăcuste, despre straturi geologice. „De ce, mă întrebam, nu pot să-i țin tovărășie ca înainte, când nici măcar nu-mi închipuiam toată povestea aceasta?” Dacă acum Dino mă accepta fără mult entuziasm, era m'ndcă-i stăteam prea mult în coastă, fiindcă făceam pe tatăl lui. Ciudat lucru, mă gândii, cu copiii se întâmplă la fel cum se întâmplă cu cei mari: se dezgustă de prea multă dădăceală. Dragostea e un lucru care plictisește. Dar oare însemnau dragoste pornirile Elvirei pentru mine, flecărelile și copilăria mea cu Dino? Există iubiri care să nu însemne egoism, în care bărbatul sau femeia să nu vrea să-l transforme pe celălalt în interesul lui? Cate mă lăsa în voia mea, să-i iau locul ei lângă Dino, să hoinărim prin pădure. Seara, sosind, ne arunca o privire impenetrabilă, ironică, și asculta liniștită lăudăroșeniile lui Dino. Uneori mă

gândeam că asta era și în interesul ei. Dino învăța și avea de câștigat întâlnindu-se cu mine des.

Un lucru care îl înflăcăra erau monștrii preistorici și viața sălbaticilor. I-am adus alte cărți ilustrate și ne jucam închipuindu-ne că în valea aceea, pe poteca spre Pino, printre mușchi și ferigi, printre coada-calului, era vizuina me-gaterilor și a mamuților. El prefera poveștile cu subiecte științifice, cu mașini infernale și roboți; le citise în albumele sale săptămânale. La Torino, într-o curte, stătea și acuma un prieten de-al lui de la școală, Cruseotto, care-și petrecea zilele în pivniță, tăind aluminiu și tablă, și întindea fire, înzestrând un întreg sistem subteran pentru a apăra casele. Erau câțiva, unul și unul. Se vorbea despre Gordon, despre Oamenii Galbeni, despre doctorul Misteriosus. Pe timpul primelor alarme făcuseră experiențe, ținuseră consilii de război. Era cu ei și Sybil, fata leoparzilor, iar câteva fetițe o jucau pe Sybil, și nu era nici măcar nevoie ca ele să se afle în subterană: dușmanii o răpeau pe Sybil și trebuia eliberată. Dino povesti aceste lucruri în prezența lui Cate și a bătrânei: se agită, imită vocile și împușcăturile, râse de noi toți. Își bătea joc mai ales de scenele cu Sybil. Eu știam motivul.

Când ne plimbam singuri, era altfel. Dino nu vorbea despre Sybil. Îl înțelegeam, între bărbați, o fată este întotdeauna ceva indecent. Așa fusese și pentru mine, odinioară. Țâșneam printre arbori, cercetând cu atenție în jur. Acolo unde Dino își închipuia triburi, urmăriri, lovituri cu lancea, eu vedeam frumoasele luminișuri, formele povârnișurilor, mereu altele, învălmășirea întâmplătoare a unei volbure în stufăriș. Dar un lucru aveam comun: pentru noi ideea de femeie, de sex, misterul acela arzător, nu se potrivea în pădure, tulbura. Eu, pentru care râpele, rădăcinile, povârnișurile, evocau întotdeauna sângele vărsat, cruzimea vieții, nu izbuteam să mă gândesc în inima

pădurii la celălalt sânge, la celălalt lucru sălbatic, care este îmbrățișarea unei femei. Izbuteam să mă gândesc cel mult la florile roșii ale Elvirei, care mă făceau să râd. Și Dino râdea – de ce oare? – de femei, de Sybil. Devenea stângaci, ridica din umeri, se apăra. Ce știa el oare? Instinct sau experiență, eram aceiași, îmi plăcea înțelegerea aceea tacită.

Curând, alarmele și zborurile avioanelor începură din nou. Se dezlănțuiră primele furtuni, dar din cerul spălat luna de august lumina până și gurile canalelor de scurgere. Fonso și ceilalți reapărură.

— Proștii ăștia de englezi, spuneau. Ei nu știu că e de ajuns o singură incursiune să zădărnicească strădania clandestină de o lună de zile? Când ne arde casa, trebuie să fugim și noi.

— Ba știu prea bine. Nu le place munca noastră, spuse Nando. Sunt înțeieși cu toții.

Era printre noi, în seara aceea, și uriașul cu salopetă, îl chema Tono. Spuse:

— Războiul e totdeauna război, și clătină din cap.

— Mă faceți să râd, spusei. Noi suntem un câmp de bătaie. Dacă englezii au dărâmat șandramaua fascismului, n-au facut-o pentru ca să construiască o vilă și să ne-o dea nouă. Nu vor obstacole pe câmpul de tragere, iată totul.

— Dar noi ne aflăm pe el, spuse Fonso, și nu e ușor să ne dea la o parte.

— Nu e ușor? E de ajuns să ardă miriștile. Ceea ce și fac. Nando spuse:

— Războiul e o treabă de cârtițe. E de ajuns să te vâri sub pământ.

— Faceți-o odată, strigai. Ascundeți-vă și încetați. Cât timp în Italia mai există un neamț, e inutil să vă gândiți la

asta.

Giulia sau altcineva – nu-mi amintesc – spuse:

— E furios profesorul. Oate spuse:

— Cine-ți cere să te miști?

Toți mă priveau. Chiar și Dino. De fiecare dată juram să tac și să ascult, să dau din cap și să ascult. Dar acel echilibru prudent, de spaime, de așteptări și de speranțe inutile în care-mi petreceam acum zilele, era făcut pentru mine, îmi plăcea: aș fi vrut să dureze veșnic. Nerăbdarea celorlalți putea să-l distrugă. De la un timp eram obișnuit să nu mă mișc, să las lumea să înnebunească. Acum, un gest de-al lui Fonso și al alor săi era de ajuns să pună totul sub semn de întrebare. Iată de ce mă înfuriam și discutam.

— De când a căzut fascismul – spusei – nu vă mai aude nimeni cântând. Cum se face?

— Hai să cântăm, spuseră fetele. Se ridicară voci – vechi cântece de ieri; Dino atacă *Bandiera rossa.* Cântarăm o strofă, neliniștiți, râzând; dar discuția reîncepea. Tono, uriașul, spuse:

— Când vom fi la alegeri, o să avem de furcă.

Întruna din serile acelea bunica lui Cate îmi spuse părerea ei, în timp ce așteptam în curte să înceteze alarma. Abia apucasem să-i spun lui Fonso:

— Dacă italienii iau în serios lucrurile, o să fie nevoie de bombe.

Bătrâna spuse:

— Veniți să le-o spuneți celor care muncesc. Pentru cine are pâinea asigurată și poate să stea pe colină, războiul e o plăcere. Cei care au dus războiul sunt oameni ca și dumneavoastră.

Vorbi liniștită, fără nici o umbră de resentiment, ca și cum aș fi fost fiul ei.

Pe moment, nu mi-a părut rău.

— De-ar fi toți ca el, spunea Cate. Eu nu am răspuns.

__ Viafa e viața, CQmai încoace și-ncolo, interveni Fonso, fiecare fine la ea.

_ Și noi, mamă, spuse Cate, venim să dormim pe colină.

Bătrâna bodogănea. Eu mă întrebam tulburat dacă știa cât de bine și de adânc mă atinsese. N-avea valoare apărarea pe care mi-o luau ceilalți, într-un fel, și ea mă înjosea.

Tono, socialistul, spuse:

— Toți caută să scape. Noi luptăm pentru ca toți, și stăpânii, și dușmanii noștri, să înțeleagă unde e salvarea. De aceea socialismul nu vrea războaie.

Și Fonso, imediat:

— O clipă. Dar nu ne spui de ce clasa muncitoare trebuie întotdeauna să se apere. Patronii își păstrează dominația prin războaie și teroare. Strivindu-ne, merg mai departe. Și tu te amăgești că ei înțeleg. Au înțeles foarte bine. De aceea continuă.

Atunci intrai din nou în vorbă.

— Nu vorbesc despre asta. Nu vorbesc despre clase. Fonso are dreptate, se-nțelege. Dar așa suntem făcuți noi, italienii: ne supunem numai forței. Apoi, dând vina pe forță, ne batem joc. Nimeni n-o ia în serios.

— Burghezii în nici un caz.

— Vorbesc despre toți italienii.

— Profesore, exclamă Nando, cu capul plecat, dumneavoastră iubiți Italia?

Din nou toate privirile se îndreptară asupra mea: Tono, bătrâna, fetele, Cate. Fonso zâmbi.

— Nu, spusei încet, nu iubesc Italia, îi iubesc italieni.

— Dă mâna aici, spuse Nando. Ne-am înțeles.

X

După câteva nopți, Torino era în flăcări. Dură mai mult de o oră. Părea că motoarele și exploziile erau deasupra capului nostru. Căzură bombe și pe colină și în Pad. Un avion mitralie fără cruțare o baterie antiaeriană – se află a doua zi că mulți nemți muriseră.

— Suntem în mâinile nemților, spuneau toți, ne apără ei.

În seara următoare, altă incursiune, mai înspăimântătoare. Se auzeau casele năruindu-se, pământul se cutremura. Oamenii fugeau, dormeau iar în păduri. Femeile mele se rugară până în zori, îngenuncheate pe covor. Coborâi la Torino a doua zi printre incendii, și pretutindeni se invoca pacea, sfârșitul. Ziarele se înjurau reciproc. Circula zvonul că fasciștii ridicau din nou capul, că Veneto se umplea de divizii nemțești, că soldații noștri aveau ordin să tragă în mulțime. Din închisori, din domiciliu forțat, se întorceau deținuții politici. Papa ținu încă un discurs invocând iubirea.

Trecu o noapte liniștită, în încordarea înspăimântătoare (a fost rândul Milanului, de data aceasta), apoi din nou o noapte de foc și de prăbușiri. Radiourile inamice repetau în fiecare seară: „Așa va fi în toate nopțile până la ultima. Predați-vă”. Acum în cafenele, pe străzi, se discuta numai felul capitulării. Sicilia era toată ocupată. „Tratăm – spuneau fasciștii supraviețuitori – dar inamicul să părăsească întâi pământul patriei”. Aliații îi blestemau pe nemți. Toți așteptau o debarcare în apropiere de Roma, în apropiere de Genova.

Întorcându-mă pe colină, simțeam cât de nesigur era refugiul acolo. Tăcerea pădurilor era ca o așteptare. Și cerul era pustiu. Aș fi vrut să fiu rădăcină, să fiu vierme, să mă

afund sub pământ. Mă scotea din fire Elvira cea funebră cu vocea ei și cu cearcănele pe care le avea. Înțelegeam bine asprimea lui Cate, care nu voia să mai audă lucrurile acestea. Nu erau vremuri de făcut dragoste; pentru noi dragostea nu existase niciodată. Toți anii petrecuți împreună ne duceau aici, la acest deznodământ. Fără să știm, fiecare în felul lui, Gallo, Fonso, Cate, toți trăisem în așteptarea acestei clipe, pregătindu-ne pentru acest destin. Oamenii care, ca Elvira, se lăsaseră surprinși neînarmați, mă enervau doar. Îl preferam pe Gregorio, care cel puțin era bătrân, era ca pământul, ca arborii, îl preferam pe Dino, mugur tainic al unui viitor închis.

Egle îmi dădu știrea că fratele ei lupta din nou. Și acesta era un destin drept. Ce altceva putea să facă băiatul acela? Erau mulți ca el, care nu credeau în război, dar războiul era destinul lor – pretutindeni era război, și nimeni nu-i învățase să facă altceva. Giorgi era un om tăcut. Spusese doar atât:

— Datoria mea e acolo, și începuse din nou să lupte. Nu protesta, nu încerca să înțeleagă.

Cei care protestau, și tot nu înțelegeau, erau ai lui. Aflai de la Egle care, în fiecare dimineață, trecea prin fața porții căutând lapte, ouă, trăncăneală. Se oprea să vorbească cu bătrâna sau cu Elvira, și în vocile, în șoaptele lor, simțeai ecoul salonului familiei lui Giorgi, al lumii bine-cunoscute, al biroului tatălui, proprietar și industriaș. Cum mergea războiul? Mai prost ca înainte. Ce au făcut fasciștii lăsându-se răsturnați? Un act mare, generos, un sacrificiu spre a reda țării armonia. Și în ce fel răspundea țara? Răspundea cu greve, trădări și șantaje. N-aveau decât să continue așa. Avea cine să se gândească la asta. Totul avea să fie pus la punct, mai repede decât se credea.

Așa bombănea mama Elvirei, așa începu Egle, care-i vedea pe toți și știa totul de la toți. „Noi ăștilalți”, spunea, și noi însemna tata, însemna salonul, însemna casa.

— Cine a suferit mai mult decât noi din cauza războiului? Casa noastră din Torino e sinistrată. Portarul a rămas acolo. Trebuie să trăim aici, sus. Fratele meu s-a întors să lupte. De doi ani se expune și luptă. Ce-au cu noi subversivii ăștia?

— Care subversivi?

— Toți. Oamenii care încă nu înțeleg de ce suntem în război. Gangsterii, îi cunoști dumneata.

Spuse asta făcându-mi cu ochiul și dând capul pe spate, cum îi era obiceiul.

— Nu cunosc gangsteri, i-o retezai, cunosc oameni care muncesc.

— Ia te uită, se înfurie, și mă privi distrată. Știm că te duci la cârciumă, știm cu cine te întâlnești...

— Prostii, i-o retezai, și cine ar fi gangsterii? Egle tăcu și lăsă ochii în jos cu un aer grav.

— Gangsteri, îi spusei, sunt numai cei care ne-au vârât în război și care încă mai așteaptă ceva de la el.

Se uită urât la mine, gâfâind. Părea o elevă prinsă cu greșeala și îndârjită.

— Nu intră în discuție fratele dumitale, spusei. Fratele dumitale e un amăgit, care plătește pentru alții. Dar cel puțin are curaj. Pe când ceilalți nu-l au.

— Dumneata ai mult, spuse Egle, furioasă.

Astfel ne despărțirăm. Dar povestea cârciumii abia începea, într-o zi când intrai în bucătărie și Elvira bătea smântână (bucătăria era regatul ei, și voia să mă seducă făcându-mi dulciuri; dar mama ei nu vedea cu ochi buni risipa), îi spusei:

— Aici n-ajunge foamea. Ea își ridică din nou capul.

— Nu se mai găsește nimic. Nici ouă, nici unt, nici măcar bani. Cumpără tot oamenii ăștia, care înainte mâncau numai cartofi fierți.

— Măcar de i-am avea întotdeauna, îi răspunsei. Elvira se duse spre mașina de gătit, încruntându-se. Îmi întorcea spatele.

— Cumpără totul cârciumile unde își petrec noaptea chefuind.

— Și dormind pe jos, spusei.

— Nu vreau să știu, izbucni Elvira, întorcându-se. Dar nu sunt oameni ca noi.

— Cred și eu, îi spusei, sunt mult mai buni ca noi. Se ținea de gât, cu ochii plini de mânie.

— Dacă e vorba de femei și de vin, întreabă-l pe Belbo, continuai, el se împacă bine cu oamenii aceștia, ca și mine. Numai câinii își judecă aproapele.

— Dar sunt...

— Subversivi, știu. Cu atât mai bine. Crezi că pe lume nu există decât preoții și fasciștii?

Am uitat de mult de ce spuneam aceste lucruri. Știu doar că nu greșise Cate spunându-mi că eram rău, trufaș și că mi-era teamă. Mai spusese și că eram bun fără voia mea. Asta nu știu. Dar cu fiecare în parte spuneam lucruri contrarii, încercam întotdeauna să par un altul. Și simțeam că timpul ne zorea; că totul era zadarnic, vremelnic, știut dinainte, în dimineața aceea, a certei cu Elvira, sună alarma pe neașteptate, la amiază. Colina, valea, Torino în depărtare, totul amuți sub cer. Eram în livadă. Mă întrebai câte inimi încetau să bată în clipa aceea, câte frunze fremătau, câți câini se ghemuiau la pământ. Chiar și pământul, colina și scoarța ei, se înfiorau, înțelesei dintr-

odată cât de fără noimă și de deșartă fusese desfătarea aceea a mea cu pădurea, acea trufie a pădurii, pe care nici măcar cu Dino nu o părăseam. Sub cerul de vară împietrit de urlet înțelesei că m-am jucat întotdeauna ca un copil iresponsabil. Ce altceva eram pentru Cate decât un copil ca și Dino? Ce însemnam pentru Fonso, pentru ceilalți, pentru mine?

Așteptai câtva timp vuietul motoarelor, cu teamă și neliniște. Chinul acelor zile, de neîndurat în clipa aceea, doar un eveniment mare, ireparabil, îl putea alunga. Dar nu era oare acesta jocul meu obișnuit, viciul meu? Mă gândii la Cate, la Fonso, la Nando, la nenorociții din Torino, care așteptau îngrămădiți în adăposturi ca în tot atâtea catacombe. Unii glumeau, alții râdeau. „Aluatul crește”, spuneau.

Sânge și cruzime, beciuri, pădure: lucrurile acestea nu erau oare un joc? Nu erau ca sălbaticii și albumele lui Dino? Dacă moare Cate, mă gândeam, cine va avea grijă de fiul ei? Cine va mai ști dacă e fiul ei sau fiul meu?

Zgomotul unei pompe mă făcu să tresar. Elvira veni afară și spuse:

— La masă.

Fără să scoatem o vorbă – în timpul alarmei radioul tăcea – ne așezarăm, Elvira în față, bătrâna alături, ca întotdeauna. Bătrâna își făcu semnul crucii. Nimeni nu vorbi. Să desfac șervetul la masă, să ating tacâmurile, să mănânc mi se părea un joc, un joc inutil. Către ora unu, alarma încetă. Tresărirăm, aproape surprinși. Elvira îmi puse în farfurie încă o felie de tort.

▫ XI ▫

Vara se sfârșea, începeau să se vadă țărănci pe câmp și scări rezemate de arborii din livezi. Acum nu mai plecam cu

Dino de pe pajiști: acolo erau perele, strugurii, lanul de porumb. Veni știrea debarcării în Calabria. Noaptea, discuții aprinse. Evenimentul mare, ireparabil, se petrecea. Așadar nimeni nu încerca nimic? Trebuia să sfârșim așa?

Opt septembrie ne surprinse în timp ce scuturam nuci cu Gregorio. Întâi trecu pe stradă un camion militar, care huruia la cotituri și stârnea nori de praf. Venea de la Torino. După o clipă alt zgomot și alt huruit; un al doilea camion. Trecură cinci. Praful ajunse printre pomi, în aerul curat al serii. Ne privirăm în față. Dino alergă în curte.

Pe înserat veni Cate.

— Nu știți? strigă din stradă. Italia a cerut pace astăzi.

La radio, vocea monotonă, răgușită, neverosimilă, repeta mașinal, la fiecare cinci minute, știrea, înceta și relua, de fiecare dată pe un ton amenințător. Nu se schimba, nu cobora, nu adăuga niciodată nimic. Era în ea ceva din încăpățânarea unui bătrân, a unui copil care știe lecția. Niciunul dintre noi nu spuse nimic, în clipa aceea, în afară de Dino care bătu din palme. Ramaserăm descumpăniți, ca mai înainte, la trecerea celor cinci camioane.

Cate ne spuse că la Torino, în cafenele și pe străzi Radio-Londra zbiera și grupuri mari aplaudau. Avusese loc o debarcare la Salerno. Se dădeau lupte pretutindeni. „La Salemo? nu la Genova?” Se organizau cortegii, demonstrații.

— Nu se știe ce fac nemții, spuse Cate. Vor pleca, sau nu?

— Nu spera, îi spusei, chiar dacă ar vrea, n-ar putea.

— E rândul soldaților noștri, spuse bătrâna, e rândul lor acum.

Bătrânul Gregorio tăcea, fără să mă piardă din ochi. Era și el un copil uimit, îmi fulgeră prin minte ideea ciudată că

nici bătrânul mareșal care în seara aceea ne arunca în derută, nici generalii săi nu știau mai mult decât Gregorio, și în seara aceasta se agățau descumpăniți de radio ca și mine, ca și el.

— Dar la Roma, spusei, la Roma ce se întâmplă?

Nici un post de radio nu ne-a spus-o. Cate auzise în oraș că la această oră englezii o ocupaseră, că era de ajuns ca o mie de parașutiști să se unească cu ai noștri și să-i înfrunte pe nemți.

— Or fi proști miniștrii ăștia, dar la pielea lor țin. Au prevăzut-o, fii sigur, spuse Cate.

— Dar Nando și Fonso, întrebai deodată, nu vin? Asta au dorit totdeauna. Or fi mulțumiți.

— Nu i-am văzut, spuse Cate. Am venit repede să vă povestesc.

Nando și Fonso nu veniră în seara aceea. Veni Giulia, gâfâind. Spuse că la fabrică fusese o adunare pentru a se pune la cale strângerea de arme, că Fonso ținuse un discurs, că se vorbea de ocuparea cazărmilor. La periferie se auziseră împușcături. Se știa că bande de speculanți de bursă neagră je-fuiseră un depozit militar, că nemții își vindeau uniformele fasciștilor și fugeau deghizați.

— Mă întorc la Torino, spuse Giulia. La revedere.

— Spune-le celorlalte fete să vină aici, strigă bătrâna. Spu-ne-i și lui Fonso, nebunilor acelora. Au să vină zile grele.

— Nu-i nimic, spuse Cate înflăcărată. De data asta se termină cu adevărat. Trebuie să rezistăm câteva zile.

— Nu vor mai fi incursiuni aeriene, spusei brusc. Când să plec la cină, Dino ne făcu să râdem pe toți.

— S-a terminat războiul? întrebă cu o voce slabă.

A doua zi eram în picioare, în zori. De la Roma nici o știre. Radioul nostru transmitea cânțonete. Din străinătate, obișnuitele buletine de război. Debarcarea la Salerno, oglinda mării forfotind de transporturi: operațiunea era încă în curs. Elvira ascultă lângă mine, încordată și palidă. Ne strânsesem în fața aparatului de radio. Spusei deodată:

— Nu știu când mă întorc. Și am plecat. Pentru a umple dimineața goală am luat drumul spre Torino. Întâlneam câte un trecător rar, un biciclist care urca ostenit. Printre povârnișuri, departe, Torino fumega liniștit. Unde era războiul? Nopțile de foc păreau un lucru îndepărtat, neverosimil. Ascultai încordat dacă se auzeau camioane. La Torino ziarele relatau sub titluri groase capitularea. Dar oamenii aveau aerul că se gândesc la treburile lor. Prăvălii deschise, gărzi civile la răspântii, tramvaiele mergeau. Nimeni nu vorbea despre pace. La colțul dinspre gară un grup de nemți neînarmați încărca mobilă într-un camion: câțiva gură-cască asistau la mutare. „Nu se văd ai noștri, m-am gândit, sunt toți consemnați în cazarmă din cauza stării de asediu”.

Ascultam atent și căutam în ochii trecătorilor. Toți mergeau tăcuți, ferindu-se. „Poate a fost dezmințită știrea de ieri și nimeni nu vrea să admită că a crezut în ea”. Dar doi tineri, sub porticul Cristalului, strigau în mijlocul unui grup și aprindeau un ziar desfăcut, pe care un chelner voia să și-l ia înapoi. Câțiva râdeau.

— Sunt fasciști, spuse un altul dintr-un colț, liniștit.

— Luați-i la bătaie, omorâți-i, urla o femeie.

Știrile le aflai în ușa barului. Nemții ocupau orașele. Acqui, Alessandria, Casale, erau cucerite. Cine o spune? Călătorii care sosesc.

— Dac-ar fi adevărat, n-ar merge trenurile, spusei.

— Nu-i cunoști pe nemți.

— Și la Torino?

— Vor veni la timpul potrivit, spuse un altul, rânjind. Fac totul metodic. Nu vor dezordini inutile. Masacrele le vor face cu calm.

— Dar nimeni nu rezistă? întrebai.

Sub portic crescură urletele și tumultul. Ieșirăm afară. Unul din cei doi, în picioare pe o măsuță, vorbea mulțimii, care asculta cu un aer batjocoritor sau se îndepărta. Alți doi se băteau lângă un stâlp, și femeia, strigând cuvinte nerușinate, încerca să se amestece.

— Guvernul rușinii, striga oratorul, al trădării și al înfrângerii, vă cere să săvârșiți asasinarea patriei.

Măsuța se clătina; din mulțime se ridicau înjurături.

— Vândut nemților, strigau.

Erau bătrâni, servitoare, băieți, un soldat. Mă gândeam la Tono și la ceea ce ar fi spus el. Îi strigai ceva oratorului și în clipa aceea mulțimea undui și se împărți în două. Cineva strigă:

— Faceți loc, sau vă omor.

Răsunară puternic două împușcături sub portic, câțiva oameni căzură, alții dispărură; geamurile se făcură țăndări; și departe, în mijlocul pieței, îi văzui din nou pe cei doi care se băteau și pe femeia care-i înfrunta.

Cele două împușcături îmi răsunară îndelung în urechi. M-am îndepărtat ca să nu fiu surprins, dar acum știam de ce oamenii nu vorbeau și dădeau colțul străzii. Mă dusei la școala mea, pe strada liniștită și pustie. Speram să întâlnesc pe cineva, chipuri cunoscute. „Peste o lună vor fi examenele”, mă gândeam. Bătrânul Domenico scoase capul afară.

— Noutăți, profesore? Ne-aduceți pacea?

— Pacea e o pasăre. Cum a venit a și plecat. Domenico dădu din cap. Bătu ziarul cu mâna.

— Anumite lucruri nu e de ajuns să le spui. Despre nemți nu auzise nimic.

— Sunt meșteri, spuse imediat, știu sa facă lucrurile. Ei, profesore, ce timpuri, când era celălalt. Coborî capul și vocea. Ați auzit ce se spune? Că e vorba să se întoarcă.

M-am îndepărtat cu acel nou ghimpe în trup. Exista o înțelegere între mine și Cate, ca în fiecare zi când cobora din tramvai să privească în jur, dacă din întâmplare veneam la Torino. Mă oprii la colț și așteptai. Trecu ora fără să vină. Auzii în schimb alte vești, care confirmau zvonul că nemții ocupau centrele și-i dezarmau pe ai noștri.

— Dar rezistă ai noștri?

— Cine știe? La Novi s-a dat o bătălie.

— Se înțelege. Sunt la Settimo. O întreagă divizie cuirasată înaintează.

— Dar ce face comandamentul nostru suprem? O cafenea de alături deschise radioul și după mult hârâit se auzi un cântec de dans. Se formă un grup. „Prinde Londra”, strigau. Se auzi Londra, în franceză; apoi alt hârâit exasperant. O voce italiană, de la Tunis. Citi enervată un buletin de știri, mereu același, înaintarea rușilor, debarcarea la Salerno; operațiunea era încă în curs.

— Ce spun la Roma? strigam. Ce se petrece în casa noastră? Lașii!

— La Roma sunt fasciștii, strigă o voce.

— Lașii, vânduții!

Mă simții luat de braț. Era Cate. Surâdea cu vechiul ei surâs. Ieșirăm din grup.

— Ți-ai adus aminte, spusei.

Străbăturăm piața. Cate vorbea cu o voce joasă și zâmbea fără căldură.

— Situația e groaznică, spuse. E ziua cea mai înspăimântătoare din război. Nu există guvern. Suntem în mâna nemților. Trebuie să rezistăm.

Trecem dincolo de Dora.

— Ce vrei să faci? îi spuneam. E nevoie de câteva zile. E în interesul englezilor să se grăbească. Mai mult decât al nostru.

— Ai auzit radioul german? spuse Cate. Transmit imnurile fasciste.

Ajunserăm în curtea în care se ținuse adunarea. Parcă ar fi fost ieri, deși trecuse mai mult de o lună. Nu era nimeni. Cate vorbi cu vecinele din balcon.

În cele din urmă apărură Giulia și soția lui Nando.

— Nu s-au întors?

Soția lui Nando se rezemă deprimată de poartă.

— Fii liniștită, îi spuseră. Vrei ca un bărbat să se întoarcă acasă, să facă ceva astăzi? Era ceva mai rău în Albania.

Ea exclamă:

— Sunt copii, sunt nebuni. Deschiserăm radioul din nou. Nici o știre.

— Dacă îi arestează, gemea soția, atunci nemții îi iau în mână.

— Proasto, îi strigă Cate, nu i-au prins încă.

Îmi spuseră atunci că în toiul nopții o patrulă împrăștiase adunarea, și că Tono fusese arestat.

— Au vrut să-l elibereze, spuse Giulia, vei vedea. Cate trebuia să se întoarcă la spital. Mâncarăm ceva, stând pe pat.

— Vin și eu, îi spusei.

Soția lui Nando nu mânca: se plimba în sus și în jos prin cameră. „Și părea cea mai curajoasa, mă gândii. Nu sunt timpuri să te căsătorești. Mai bine de Cate, care, cel puțin, nu iubește pe nimeni.

Plecarăm împreună spre tramvai. Cate mă întrebă:

— Te-ntorci acasă? Apoi, privind în jur: Nimeni nu se mișcă. Nici măcar un soldat. Ce dezgustător.

— Noi suntem un câmp de bătaie, nimic altceva. Nu te amăgi.

— Ție puțin îți pasă, murmură fără să mă privească, dar ai dreptate. Nu știi ce înseamnă să faci foamea, nici să-ți ardă casa.

— Acestea sunt lucrurile care-ți dau curaj?

— Ți-a spus-o și bunica. Voi, ăștia, nu puteți înțelege.

— *Voi ăștia* nu pot să fiu eu, i-o tăiai. Eu sunt singur. Caut să fiu cel mai singur cu putință. Sunt timpuri în care numai cine e singur nu-și pierde capul. Vezi cum se frământă Nanda.

Cate se opri posomorâtă.

— Nu, tu nu ești ca Nanda, spuse. Tu nu te zbuciumi. Ne vedem deseară.

— Întoarce-te repede, strigai.

Din nou strada, livada, femeile. Colina răcoroasă și liniștită, discuțiile obișnuite.

— Poate că nemții nu vor veni până aici, sus, îi spusei Elvirei. Întrebai de Egle, dacă-și mai vâra nasul în treburile altora.

— De ce?

— Știm bine de ce, spusei.

Cu greutate ascultai Radio-Mtinchen, Fasciștii ridicau capul din nou, într-adevăr. Voci furioase, amenințătoare. Ațâțau poporul. Sunt încă în Germania, e semn bun. Faptul

că Radio-Roma nu vorbea îmi făcea aproape plăcere, însemna că ai noștri rezistă, că nemții n-au ocupat-o încă. Bătrâna nu scotea o vorbă. Ne privea înspăimântată și ursuză.

La *Le Fontane* o reîntâlnii pe Cate care-mi dădu vești despre Fonso și despre Nando.

— S-au întors, sunt sănătoși, spuse. Dar nu au putut face nimic. Tono și ceilalți sunt închiși la *Le Nuove*.

Dar mai era încă o știre – că soldații noștri fugeau, și nimeni nu se gândea să reziste.

▫ XII ▫

Ridicai din umeri, cum făceam adesea în zilele acelea. Sfârșitul lumii, mereu așteptat, sosise. Era limpede că orașul Torino, liniștit în depărtare, singurătatea în păduri, livada, nu mai aveau sens. Și totuși, totul continua. Se iveau zorile, cădea seara, se coceau fructele. Mă năpădise o speranță, o curiozitate chinuitoare: să supraviețuiesc prăbușirii, să ajung să cunosc lumea de după aceea.

Ridicam din umeri, dar sorbeam cuvintele. Dacă uneori îmi astupam urechile, era pentru că știam bine, prea bine, ce se petrecea, și îmi lipsea curajul de a privi lucrurile în față. Salvarea putea să vină în câteva zile, în câteva ore chiar, și stăteam legați de radio, cercetam cerul, ne trezeam în fiecare dimineață cu un licăr de speranță.

Salvarea nu veni. Veniră, șoptite, primele știri de sânge. Mă gândii din nou la cârciuma aceea din Pino unde într-o zi de iulie auzisem pentru ultima oară oameni coborând vocea, și mă întorsei acolo încet, încet, privind în urmă. Ajungând acum într-un loc, mai ales într-o locuință, priveai în urmă, ascultai atent, încă nu fuseseră introduse posturile de gardă, dar amenințarea, neprevăzutul, te pândeau pretutindeni. Drumurile și câmpurile forfoteau de fugari, de soldați înfofoliți în impermeabile, zdrențe, vestoane, fugiți din orașele și din cazărmile unde nemții și neofasciștii se dezlănțuiau. Torino fusese ocupat fără luptă, așa cum apa inundă un sat; nemți osoși și verzi ca gușterii păzeau gara, cazărmile; oamenii se duceau și veneau minunându-se că nu se întâmpla nimic, nu se schimba nimic; nici agitații, nici sânge pe străzi; doar, nesfârșit, supus, subteran, șuvoiul de refugiați, de trupe, care se strecura pe străduțe, în biserici, la bariere, în trenuri. Alte lucruri ciudate se petreceau. Aflai de la Cate, de la Dino, din

șoaptele și din semnele lor. Fonso și ceilalți acaparau arme, prădau depozite și ascunzători; ascunseră câte ceva și la *Le Fontane.* În suburbii, ploua cu haine civile, de la ferestre, peste soldații fugari. Ce se întâmpla cu acești oameni care scăpaseră de nemți? Unii ajungeau, firește, la casa lor; dar ceilalți, cei departe de casă, sicilienii și calabrezii, cei vlăguiți de război, unde-și petreceau zilele și nopțile, unde se opreau să trăiască?

— Dacă aici războiul nu se termină imediat, spusei lui Egle și Elvirei, ne apucăm cu toții de jaf. Le-o spusei doar așa, ca să le văd neliniștite. Și adăugai: Le stă bine în casele burghezilor, în vilele generalilor care au colaborat cu nemții.

Dar apoi, discutând cu Cate, îmi spuse să încetez. Aflai de la Dino, care era mereu pe străzi, că la *Le Fontane* trecea multă lume – pe unii îi zării și eu, sosind la anumite ore bărboși, zdrențăroși și flămânzi. Aici era întotdeauna sau Giulia, sau soția lui Nando, și fugarii vorbeau, spuneau verzi și uscate, dumicau pâine. Dino se jură că a trecut și un englez, un prizonier de război, care știa să spună numai *ciao.*

Dezordinea aceea, familiară acum, acea tăcută zbatere și prăvălire de oameni era ca o revărsare a inimilor, ca o revanșă tristă față de știrile intolerabile ale radioului și ziarelor. Războiul bântuia departe, metodic și inutil. Noi căzusem din nou, și de data aceasta fără scăpare, în aceleași mâini, devenite acum mai dibace și mai murdare de sânge. Stăpânii veseli de ieri deveneau fiare, își apărau pielea și ultimele speranțe. Pentru noi, scăparea era numai în dezordine, în prăbușirea oricărei legi. A fi prins și identificat însemna moartea. Pacea, o pace oarecare, care în vară mi se păruse demnă de dorit, acum părea o farsă.

Trebuia să înfruntăm destinul acela al nostru până la capăt. Cât de departe păreau bombardamentele, începea acum ceva mai rău decât incendiile și prăbușirile nocturne.

Auzeam vorbindu-se despre ele la cârciuma din Pino, unde mă duceam pe ascuns, pentru că era un loc de trecere. Trăgeam cu urechea dacă trecuseră nemți sau fasciști, într-o dimineață întâlnii acolo un soldat – avea încă bocancii și moletierele – cu impermeabilul zdrențuit pe trupul gol. Era un băiat din Toscana, râdea din adâncul inimii, îi râdeau și ochii. Vorbea, flecărea cu noi, ceilalți clienți, și povestea marșul său din Franța, zece zile de fugă, pomenea numele camarazilor, râdea, spera să ajungă în Valdarao. Nu ne ceru de mâncare, nici de băut. Era palid, nebărbierit, dar probabil că se și înțelesese cu fata din local care, înfofolită și cu ochii încrucișați, îl pândea de după tejghea.

— Adâncul văii era păzit de bastarzii aceia, spunea. Să nu cumva să fi trecut prin loc descoperit. Trăgeau. Am văzut arzând atâtea sate.

— Dar sus, în munte, n-a ajuns războiul, spuse unul.

— Ce război? Represalii, spuse un altul. Un sat ascunde un soldat, și nemții îi dau foc.

— Într-o noapte, pe un pod... povestea toscanul, și se uita cu coada ochiului la fată.

Toți ascultarăm, înghițind în sec. Toscanul ceru un chiștoc, distrat. Urmară alte povești. Povestiră clienții, țărani blajini. Povești reci, de necrezut, arestări de femei și copii pentru a pune mâna pe bărbat, bătăi care sfârșeau cu o săritură de pe scări, recolte devastate, jafuri, cadavre aruncate în piață cu chiștocul în gură.

— Era mai bun războiul, spuneau. Dar toți știam că adevăratul război era acesta.

— Să sperăm că timpul se va menține frumos, spuse toscanul.

Mă plimbai adesea singur pe străzile obișnuite, ocolind *Le Fontane,* pe Dino, pe Cate cu discuțiile ei; dar discuția și zbuciumul cu care ne obișnuisem renășteau acum pretutindeni, stimulate de așteptarea înfrigurată a unui eveniment de necrezut, de un rest de speranță, de un egoism încă îngăduit. Acum, când și acele zile par un vis și să te salvezi nu mai are aproape sens, stăruie în adâncul tuturor întâlnirilor și al deșteptărilor o pace disperată, uimirea de a trăi încă o zi, încă o oră, care te înveselește. Nu mai ai multă considerație nici pentru tine, nici pentru ceilalți. Asculți, nepăsător.

Fără să vreau, mă trezeam în zori și alergam la radio. Nu vorbeam despre asta cu Elvira și cu mama ei. Răsfoiam ziarul. Fiecare știre îndepărta sfârșitul cu luni de zile. În adâncul văii, Torino mă înspăimânta. Acum nici focul, nici bombele – care nu veneau – nu mai erau de ajuns să ne înfricoșeze. Războiul coborâse printre noi, în case, pe străzi, în închisori. Mă gândeam la Tono, la capul lui mare, aplecat, și nu îndrăzneam să mă întreb ce era cu el.

Elvira și mama ei se purtau cu mine matern, puțin posomorâte, umile. Era o pace în casa aceea, un adăpost, o căldură ca în copilărie, în anumite dimineți, de la fereastră, privind vârfurile copacilor, mă întrebam până când avea să dureze privilegiul acela al meu. Perdelușele albe, proaspete, se deschideau înspre frunzișul tainic și povârnișul îndepărtat unde se zărea o pajiște în mijlocul pădurii, și poate cineva dormea sub cerul liber. De câți ani o vedeam oare în fiecare dimineață, înverzită de iarbă sau încremenită sub zăpadă? Aveau oare să mai existe aceste lucruri, *după?*

Încercam să studiez, să citesc. Mă gândeam să mă ocup de Dino și să-l învăț științele. Dar Dino făcea și el parte din lumea zdruncinată din temelii. Dino era introvertit, inaccesibil. Observasem că stătea cu mai multă plăcere cu

Fonso sau cu Nando decât cu mine. I-am spus lui Cate să-l trimită acasă la mine în fiecare dimineață, să nu-l lase singur pe străzi: stând cu mine la o masă, ar fi învățat cu sârguință. De altfel școlile nu fuseseră redeschise.

— Da, lasă-l, spuse Nando, îți iei o grijă de pe cap. Măcar el, care poate, să învețe.

În seara aceea vremea se răcorise. Stăteam în bucătărie, între oale și lighean. Fonso nu era acolo, și nu erau nici fetele. Fără Fonso, discuția lâncezea, în zilele acelea nimeni nu mai vorbea pentru a vorbi. Când eram astfel împreună, în lumină, îi priveam pe furiș – strâmbăturile lui Dino, tăcerile femeilor – și lucrul cel mai viu, cel mai aprins, erau ochii îndrăzneți ai lui Nando, acei ochi tineri care nu păstrau nici o urmă din războiul pe care-l văzuseră. Acum soția lui era însărcinată – izbutiseră să devină părinții unui copil, deși nu aveau nici pat, nici fără casă – și la frământările politicii se adăuga acum această nerăbdare.

— Profesore, îl vei învăța carte pe fiul meu? spunea râzând, dar veselia, speranța lui erau încordate, potolite; soția lui ne privea încruntată.

Plecam de acolo la primul târâit al greierilor; starea de asediu nu ajungea până acolo sus, și, totuși, pe potecile acelea îmi sfârâiau călcâiele. Pe străzile din Torino, noaptea, răsunau împușcături îndrăznețe, strigătele de „cine-i acolo” ale haimanalelor, ale bandiților care păstrau ordinea – până și jocul și gluma miroseau acum a sânge. Mă gândeam la Tono, care căzuse în mâinile acelea, la surâsul viclean al lui Fonso când vorbea despre el. Fonso apărea pe neașteptate la *Le Fontane,* câteodată chiar ziua; îl întrebai dacă la fabrică îi schimbaseră înadins programul, îmi făcu cu ochiul și scoase un permis – în două limbi – de curier și paznic de noapte. Dintre toți, era singurul care nu-și pierduse cumpătul în acea ultimă lună; glumele sale

deveniseră mai precise și mai vesele. Ieșirile pline de neastâmpăr, trăncănelile agresive și nesăbuite de odinioară, erau acum un zâmbet mușcător. Era limpede că avea o muncă, o misiune a lui care-l absorbea cu torul, dar nu vorbea niciodată despre ea. Când avea timp, discuta cu plăcere. Era un om ocupat.

Într-o seară, când Fonso nu era de față, urmărirăm războiul pe hărțile din ziare și pe atlasul pe care-l adusesem să i-l arăt lui Dino. Nimic altceva din ce făceam pentru el nu-l interesa; de la un timp toanele sale îl ispiteau să se întoarcă în oraș, unde, în fiecare seară, se afla Fonso și ceilalți băieți, și starea de asediu, nemții, războiul, încrederea pe care Fonso i-o inspira, povestirile lui Nando despre lupta de partizani din Balcani, îl îndepărtau de mine și de femei. Nando ne povesti lucruri îngrozitoare despre ambuscadele și represaliile din munții Serbiei.

— Pretutindeni unde ajung nemții, se sfârșește astfel. Oamenii încep să se măcelărească.

— Nu sunt numai nemții, spusei. Sunt sate în care țăranii se duc la târg cu pușca și în timp de pace.

Bătrâna, bunica lui Cate, se întoarse de lângă lighean să ne privească.

— Atunci, nu sunt numai nemții? bombăni sora lui Fonso. Bătrâna spuse:

— Nu e vina nemților?

— Nu e vina nemților, spusei. Nemții au stricat numai șandramaua, au tăiat creditul stăpânilor de altădată. Acest război e mai mare decât pare. Acum s-a întâmplat că oamenii i-au văzut fugind pe cei care comandau înainte, și nu-i mai oprește nimeni. Dar, fiți atenți, ei nu vor să se răfuiască cu nemții, numai cu ei: vor să se răfuiască cu stăpânii de altădată. Nu e un război al soldaților, care

mâine se poate termina; e războiul săracilor, războiul disperaților împotriva foamei, a mizeriei, a închisorii, a ororii.

Din nou mă ascultau cu toții, chiar și Dino.

— Să-i luăm pe ai noștri de exemplu, continuai. Pentru ce nu s-au apărat? Pentru ce s-au lăsat înhățați și trimiși în Germania? De ce au crezut în ofițeri, în guvern, în stăpânii de altădată? Acum, că-i avem din nou pe fasciști, încep iar să se miște, și vor fugi în munți, vor sfârși în închisori. Acum începe războiul cel adevărat, al disperaților. Și, se înțelege: trebuie să le mulțumim nemților.

— Dar să le dăm la cap, zise Nando.

Dino mă privea mereu, mișcat de liniștea cu care toți mă ascultau.

— Dacă nu vin mai repede ceilalți, mormăii, vom sfârși și noi ca în Muntenegru.

Bătrâna ne arunca priviri piezișe, zdrăngănind prin farfuriile ei.

— Va veni ziua, spusei ridicându-mă, când vom avea morți prin șanțuri, aici pe colină.

Cate mă privea, serioasă.

— Știi atâtea lucruri, Corrado, spuse încet, și nu faci nimic să ne ajuți.

— Trimite-l mâine pe Dino acasă la mine, spusei râzând, îl voi învăța aceste lucruri.

▫ XIII ▫

Acum nu mai încăpea îndoială. Se întâmpla la noi ceea ce de ani de zile se petrecea în toată Europa – orașe și sate împietrite de spaimă sub cer, străbătute de armate și de zvonuri înspăimântătoare, în zilele acelea nu murea numai toamna. La Torino, deasupra unei grămezi de moloz,

văzusem un șobolan, liniștit, la soare. Atât de liniștit, încât la apropierea mea nu mișcase capul și nici nu tresă-rise. Stătea nemișcat pe labe și mă privea. Nu se mai temea de oameni.

Venea iarna și *mie* mi-era teamă. Cu frigul eram deprins, ca șoarecii, ca toți ceilalți, deprins să cobor în pivniță, să-mi suflu în mâini. Nu ne copleșeau neajunsurile, nici dezastrele, poate nici măcar amenințarea morții din cer; ci taina, în sfârșit dezlegată, că puteau să existe dulci coline, un oraș pierdut în ceață, ziua de mâine așteptată cu bucurie, și în toate clipele să se întâmple, la fiecare pas, lucrurile îngrozitoare despre care se zvonea. Orașul devenise mai sălbatic decât pădurile mele. Războiul acela în care trăiam refugiat, convins că-l acceptasem, că-mi făcusem din el o pace ostilă, se dezlănțuia cu cruzime, mușca mai adânc, ajungea la nervi și la creier, începeam să privesc în juru-mi, înspăimântat, ca un iepure hăituit. Mă trezeam noaptea, în tresăriri. Mă gândeam la Tono, la zâmbetele disprețuitoare ale lui Fonso, la comploturi, la torturi, la morții abia căzuți. Mă gândeam la satele în care de cinci ani se trăia în felul acesta.

Până și ziarele – mai apăreau încă ziare – recunoșteau că în munți fusese ici și colo o rezistență, și continua. Făgăduiau pedepse, iertări, suplicii. Soldați rătăciți, spuneau, patria vă înțelege și vă cheamă. Până acum am greșit, spuneau, vă promitem că vom fi mai buni. Veniți să vă salvați, veniți să ne salvați, pentru Dumnezeu. Voi sunteți poporul, voi sunteți fiii noștri, sunteți ticăloși, trădători, lași... îmi dădui seama că frazele goale de altădată nu mai stârneau râsul. Lanțurile, moartea, speranța comună, căpătau un sens teribil și cotidian. Ceea ce la început fusese fără temei, fusese vorbă goală, acum te seca la inimă, în cuvinte există ceva impudic, în anumite clipe aș fi vrut să mă rușinez.

Dar tăceam. Aș fi vrut să dispar ca un șoarece. Animalele, mă gândeam, nu știu ce se va întâmpla. Invidiam animalele. Femeile mele de acasă aveau norocul că nu știau nimic despre război. Elvira înțelese numaidecât această calitate a ei. Acum și frigul mă alunga în casă, și a mă întoarce acasă de la Torino, din livadă, din plimbările fără țintă pe colina galbenă și despuiată, uitând pentru o clipă, în căldura molcomă de vizuină, veșnic monotona neliniște și spaimă, mi se părea aproape plăcut. Și pentru asta aș fi vrut să mă rușinez, în acele dimineți de noiembrie venea Dino și studiam pe cărțile lui, îl ascultam tot ce știa. Deodată întrerupea lecția și începea să-mi povestească ultimele zvonuri, ce spusese un trecător, despre nemți, despre patrioții din rezistență. Știa primele povești cu lovituri neobișnuite, cu înscenări, cu spioni executați; dacă intra Elvira, înceta. Cu fiecare știre nouă mă gândeam ce legendă nemaipomenită se făurea în acele zile și cum numai un copil, pe care totul îl uimește, putea să trăiască în miezul evenimentelor, fără să rămână înmărmurit. Faptul că nu eram un copil ca Dino era doar o întâmplare; fusesem cu douăzeci de ani în urmă, și uimirile mele de atunci erau fără temei în comparație cu ale lui. „Iată, spuneam, dacă mor în acest război, din mine nu rămâne decât un copil”.

— Nu mai pui costumul acela alb de marinar? îl întrebai.

— Îl port la școală. Când se deschid școlile?

Elvira care, după ce se termina lecția, îl chema la dulap să-i dea dulciuri, voia să știe de la el dacă avea să se întoarcă la școală, dacă avea surori, dacă-și amintea de tatăl lui. Dino răspundea făcând pe măscăriciul și încruntându-se plictisit.

— Îmi seamănă, îi spuneam Elvirei. Când eram copil și cineva mă săruta, mă ștergeam pe față cu mâneca.

— Copii, spunea ea, copii din ziua de azi! Mama muncește și copilul crește cum poate.

— Nu există fiu de țăran a cărui mamă să nu muncească, spuneam. Așa a fost întotdeauna.

— Și asta este infirmieră? întreba Elvira. Și își duc viața la cârciumă?

— Să ai o cârciumă, cu ceea ce se petrece... Din ziua aceea în care a plâns, Elvira nu se mai trădase, îmi era prea ușor să mă înfurii și să strig că în împrejurări atât de cumplite, cu morțile, cu incendiile, cu deportații, cu iarna și foamea, îți trebuia timp ca să-ți pierzi cumpătul pentru o toană, pentru chinurile inimii. Despre dragoste, de altfel, despre absurda ei dragoste, nu vorbisem niciodată. Florile acelea stacojii din livadă muriseră; toată livada era tristă și uscată. Veni un vânt puternic și o mătură, îi spusei Elvirei să se mulțumească că avea o casă, foc, un pat cald și o ciorbă. Să se mulțumească. Alții o duceau mai rău.

— Am observat întotdeauna, spuse ea, atinsă în adâncul inimii, că unii își caută nenorocirea singuri.

— De pildă Italia intrând în război.

— Nu spun asta. E de-ajuns să-ți faci datoria. Să crezi...

— Să te supui și să lupți, spusei. Mâine mă întorc cu pumnalul și cu o cască.

Mă privi clipind din ochi, înspăimântată.

Era de necrezut cum se menținea vremea. Aburi, puțină ceață în fiecare dimineață, apoi un soare strălucitor. Era noiembrie și mă gândeam iar la fugarul acela din Valdarno, dacă ajunsese acasă. Mă gândeam din nou la toți ceilalți, la cei disperați, la cei fără adăpost. Noroc că vremea bună se menținea. Colina era frumoasă, își arăta acum pământul aspru, prăfos, dezgolit, în păduri călcâi pe paturi de frunziș care trosneau. Mă gândeam adesea că la nevoie aș fi putut să mă refugiez aici. Nu-i invidiam pe băieții de optsprezece

ani. Apărură și la Pino manifeste militare. Republica[1] își refăcea o armată. Războiul devenea tot mai aspru.

Apoi se redeschiseră școlile. Un coleg de-al meu, profesorul de franceză, un bărbat gras și trist, cu care de mult nu mai schimbam nici o vorbă, veni să mă caute, îl găsii în salon, stând jos, și pe Elvira așezată în fața lui, așteptându-mă.

— O, Castelli.

Castelli privi înjur, spunând că aceea era o casă adevărată. El trăia într-o cameră în oraș, și proprietarii săi plecaseră la țară, lăsându-l singur în întreaga locuință.

— Cel puțin, aici aveți o sobă, spuse fără să zâmbească. Apoi Elvira plecă să ne facă cafea. Eu spusei ceva despre școală, glumind. Castelli asculta cu aerul stupid al celui care are ceva în minte. Așa gras și stângaci cum era, îmi stârni milă și de data asta.

Când sosi cafeaua, nu atinsesem încă subiectul, îi spuse Elvirei:

— Puțin, puțin. N-o merit.

Îl privii în timp ce-și sorbea cafeaua și mă gândeam: „Sărmanul. El care e tată de familie. Pentru ce trăiește singur?” La ușă îi spusei:

— Așadar, Castelli, despre ce e vorba?

Se destăinui abia afară, în frig. Eu îmbrăcasem pardesiul și ne plimbam pe prundiș. Mă întrebă dacă războiul se va termina curând. Mă întrebase și în salon.

— Doar nu ești recrut, îi spusei. Ești mai bătrân ca mine. Dar Castelli nu se gândea la recrutare. „Caraghioșii”, bombăni, pe jumătate indignat. Nu era o apreciere politică. Castelli nu se pricepea la politică. Trăia singur. Dar i se spusese că a fi profesor însemna a accepta republica, a recunoaște noul guvern.

— Merită încredere? întrebă deodată, măcar de-am ști în mâna cui suntem.

— A acelora dinainte, îi spusei. Ce să ne mai amăgim. Numai că acum sunt mai vioi.

— Dar cum se va termina? stărui Castelli.

— Cine te-a făcut să te neliniștești?

Mă așteptam, era colegul de gimnastică, un fost fascist și șef de grup. Acesta nu făcea un mister din intenția de a cere trecerea în expectativă, pentru a nu se compromite, și-i acuza pe toți ceilalți de oportunism și ușurință vinovată față de războiul fascist. „Trebuie să ne hotărâm, îi declarase, patria e deasupra sentimentelor personale”.

— Lucrurile acestea, Lucini le spune? îl întrebai pe Castelli. Atunci, ori face pe spionul, ori războiul s-a terminat cu adevărat.

Mai târziu îmi păru rău că i-am spus-o. Castelli plecă abătut de tot, și-mi dădui seama că tot soiul de bănuieli, de spaime, mii de incertitudini îi mușcau inima. Dispăru gârbovit și mă gândii din nou la Tono.

Despre asta nu se mai vorbi la școală. Mi-am revăzut colegii, l-am revăzut pe Lucini, lecțiile au fost reluate pe tăcute; câte un băiat din clasele superioare lipsea. Părea absurd să regăsești oamenii de serviciu la ușă, să asculți gălăgia elevilor, să le dai teme. Clopoțelul avea un sunet din alte timpuri și de fiecare dată te făcea să tresari. Sălile reci te obligau să porți pardesiul; era o atmosferă de mutare, de viață provizorie. Am început să mănânc din nou la birtul meu, să merg înainte fără să mă opresc, să dau colțurile străzilor, să mă întâlnesc cu Cate.

Seara, împreună cu ea și cu Dino, urcam colina.

— Să ai bani – îi spusei lui Cate –, să nu depinzi de alții. Să te înfunzi într-un sat și să nu te mai miști, asta e totul!

— Îmi pare că ai totul, spuse Cate. O duce cineva mai bine?

Simții cum roșesc.

— Sunt dorințe, nu sunt proteste, spusei în grabă. Glumeam.

— Ai vrea să nu te mai gândești la războiul ăsta, spuse ea. Dar nu poți.

Ne plimbam un timp în tăcere. Dino mergea cu pași mărunți alături de mine.

— Aș vrea numai să se termine, spusei.

Cate înălță capul cu vioiciune. Nu spuse o vorbă.

— Da, știu, murmurai, singura scăpare e să nu te gândești la război și să muncești. Ca Fonso și ceilalți. Să te arunci în apă ca să nu simți frigul. Dar dacă nu-ți place să înoți? Dacă nu te interesează să ajungi dincolo? Bunica ta a spus ceva adevărat: cine are pâinea asigurată nu se mișcă. Cate tăcea.

— Spuneți părerea, doamnă. Cate mă privi în fugă și surâse.

— Ceea ce aș vrea ți-am și spus. Coborând ochii, îi fixă asupra lui Dino. A fost o bănuială, un semn, ca o aluzie fulgerătoare. Poate un reflex involuntar, o promisiune. „Dacă-ți faci datoria, putea să fi spus – mai e și Dino...” Mă gândeam la el de la un timp. Dar lucrurile acestea nu se rostesc în cuvinte. Doar simpla bănuială mă enerva, „în definitiv, mă gândii, ce-și închipuie? Puțin îmi pasă de Dino”.

— A face sau a nu face aceste lucruri, spusei tare, e totdeauna o întâmplare. Nu începe nimeni. Patrioții și clandestinii sunt puși în derută, nedisciplinați, compromiși de la un timp. Oameni care au și intrat la apă. Totuna e.

— Mulți nu sunt compromiși, spuse Cate. În fiecare zi cade câte unul care putea să stea liniștit acasă. Bunăoară Tono...

— Ah, aici are dreptate bătrâna, exclamai, există un destin de clasă. La asta vă împinge viața pe care o duceți. Nu degeaba viitorul e în fabrici. De aceea vă admir...

Cate nu spuse nimic și surâse.

▫ *XIV* ▫

Încetasem să-i caut acasă la ei, unde și Cate petrecea o oră după-amiaza. Încetasem pentru că Fonso și Nando erau mereu plecați – plecați din oraș chiar – și pentru că aceste lucruri sau le faci cu adevărat, sau n-are rost să le începi. Să te compromiți în joacă e prea stupid. Dar acum domnea primejdia pretutindeni. Trăim timpuri în care nimeni – oricât de laș ar fi – nu e sigur că se trezește a doua zi în pat. Din cauza bombardamentelor. Și are dreptate bătrâna. Au dreptate preoții. Suntem vinovați cu toții; toți trebuie să plătim.

Cel dintâi care a plătit a fost cel mai nevinovat, Castelli. Cu tot neastâmpărul copiilor și vorbele mieroase ale directorului, în ciuda unui bombardament cumplit care ne alungă în pivnițe ca pe niște șoareci, marile coridoare ale sălilor, curtea goală și liniștea obișnuită, încă mai făceau din școală un refugiu și o alinare, ca o veche mănăstire. Părea ciudat că unii se gândeau să găsească în altă parte pacea și omenia. Dar Castelli, supus acum orbește acelui absurd Lucini, Castelli, care dădea lecții particulare, nu-l întrebă pe Lucini cum de nu pleca și el. Se plimbau împreună prin hol, și Lucini, mărunțel și agresiv, se încrunta, își arăta colții, dădea din cap în semn de încuviințare. Castelli avu o scurtă ședință cu directorul și, într-o bună zi, își prezentă cererea.

Mi-a spus-o secretara, șovăitoare, comentând:

— Fericiți cei diabetici.

Dar lucrurile n-au mers ușor. Am fost și eu convocat la director. După tonul directorului, am înțeles că fierbea ceva. Nu era o anchetă, Doamne ferește. Nu i se părea că era cazul. Vroia numai să afle dacă știam ceva despre hotărârea unui coleg, dacă nu se vorbise, dacă gândeam că motive străine... Apoi se înfurie.

— Toți am vrea să stăm acasă. Ar fi comod pentru oricine în aceste timpuri. Frumoasă descoperire. Dar nu putem sta toți. Noi, directorii, suntem cei mai expuși. Trebuie să dăm socoteală de fiecare cuvânt de-al nostru și de-al dumneavoastră...

Îmi amintii de data aceea când, cu un an înainte, ne vorbise în consiliu despre încrederea deplină care, în clipele acelea grele, trebuia să domnească între noi și director. Atunci Lucini era încă fascist.

Nu izbutii să mă stăpânesc și-i pomenii numele. Apoi îmi mușcai limba. Dar directorul se posomorî și în același timp începu să râdă.

— Lucini e Lucini, îmi spuse. Știm cu toții cine e Lucini.

— Dar nu e vorba de el? întrebai brusc. Ne privirăm buimăciți. Atunci directorul oftă ca în fața unui școlar foarte prost.

— Castelli, îmi spuse. Castelli. Să plecăm, repede. Strâmbai din buze și-l privii.

— Castelli? făcui mirat. Dar e un sfânt.

Se sculă în picioare și se îndreptă spre ușă; o atinse și se întoarse repede înapoi. Se opri la un pas și se lovi cu palma peste frunte. Scoase un suspin de nerăbdare.

— Castelli mi-a făcut o declarație imprudentă, spuse. O să iasă un bucluc din asta, sigur. Primejdia sunt copiii.

Dumneavoastră nu știți dacă a vorbit cu copiii?

— Numai Lucini poate să v-o spună. Sunt mereu la braț.

— Dar încetați odată, izbucni. Nu-l putem amesteca pe Lucini.

— De ce nu? spusei cu aerul cel mai nepăsător. Atunci directorul îmi aruncă o privire plină de șiretenie. Se așează din nou la masă, strângându-și mâinile peste vestă. Păru resemnat.

— Vreau să vă vorbesc deschis, spuse încet. Avem cu toții nervii zdruncinați, în timpurile acestea. Ceea ce un coleg îi spune altuia, ceea ce ne spunem în această cameră între patru ochi nu iese de aici. Îndrăznesc să cred că alcătuim împreună o singură familie. Dar avem o datorie, o misiune de împlinit, în fața copiilor, în fața familiilor, și chiar în fața națiunii, a acestei țări nenorocite, suntem chemați să dăm exemplu, e limpede? A săvârși gesturi necugetate, a lua o atitudine imprudentă... despre conștiință vom vorbi mai târziu, dacă vreți... poate avea urmări... poate atrage... poate implica. Ochii multora, nu numai ai copiilor, sunt ațintiți asupra noastră... E limpede?

Despre conștiință nu am mai vorbit. Niciunul nu ținea la asta. I-am promis doar că aveam să caut să-l conving pe Castelli să-și retragă cererea. Am trecut în schimb pe la Lucini și l-am întrebat foarte serios cum o ducea cu sănătatea. Lucini nțelese și se înfurie. Spuse imediat că astea nu erau timpuri să stai în papuci și că oamenii de curaj trebuiau să se expună.

— Să se expună, cum?

— Războiul acesta, îmi spuse, n-a fost înțeles. Am plecat cu un regim care era putred. Toți trădau și trădează. Dar proba focului ne cerne... Trăim o revoluție. Această republică târzie...

Nu demonstra mare lucru, dar încercă. Ideea lui era că timpurile te împingeau de la spate, că trebuia să iei parte la bătălie și să salvezi patria stând alături de acela dintre adversarii în conflict care ar fi făcut revoluția și dictat pacea.

— Dar cine va învinge? murmurai. Mă privi uluit, dând din umeri.

Îl însoții pe Castelli spre casă, și-i descrisei spaimele directorului. Mă asculta mișcat, îi vorbii de Lucini și-l întrebai dacă făcuseră cererea împreună.

— Tot una e, îi spusei, dacă într-o bună zi încetezi să mai vii la școală. La ce-ți folosește să le spui tuturor că ești sătul?

Îi era de folos pentru că avea nevoie de jumătatea aceea de salariu.

— Lucini, îmi spuse, nu poate cere trecerea în expectativă pentru că, dacă ar fi șters din registre, cui ar putea să mai dea lecții? Mai există cineva care să facă scrimă?

Povestea aceasta era tot mai absurdă, îi explicai că nimeni n-ar visa vreodată să ne arunce în față că am servit guvernul acela.

— Toți ar trebui atunci să nu mai facă nimic, îi spusei. Vatmanii, judecătorii, poștașii. Viața s-ar opri.

Domol și cu încăpățânare, îmi spuse că tocmai asta trebuia făcut.

— Dar, atunci, renunță la leafă. Sunt banii guvernului. Clătină din cap și plecă. M-am întors acasă neliniștit și nemulțumit. Mi-am închipuit cum m-ar fi privit femeile, cum m-ar fi privit Cate, dacă aș fi făcut un gest asemănător. Poate i-ar fi plăcut. I-ar fi plăcut și Elvirei, dintr-un alt motiv. Iată, îmi frământai mintea toată seara, cine riscă, cine acționează cu adevărat, așa face, nu se mai gândește.

Ca un copil care se îmbolnăvește și nu știe că va muri. Nu privește în el însuși, nu renunță nici măcar la bani. Crede că-și face interesul ca toți, ca oricare altul.

În acele zile mi-au scris cei de acasă pentru sărbători. Scria sora mea, îmi dădea vești despre ogoare, se plângea că stăteam departe – la oraș – și în anul acela. Desigur, călătoriile erau grele, trenurile incomode, înghețate. Viața e grea pretutindeni, scria ea, aici nu sunt noutăți. Scrisoarea era închisă într-un coșuleț cu fructe și cu carne; erau și dulciurile de Crăciun.

Jumătate din coșuleț l-am dus la *Le Fontane* pentru cina de sfârșit de an pe care o proiectasem cu Cate mai de mult. Trebuiau să vină toți. Bunica și fetele munciră o zi întreagă să gătească; Dino și cu mine cutreierarăm colina după anghinare și castane. Era o zi uscată, strălucitoare; în anul acela nu căzuse încă zăpada. Dino îmi povesti că fusese în oraș să vadă locul unde împușcaseră trei patrioți; se mai zăreau încă petele de sânge; dacă ajungea cu o zi înainte, vedea și cadavrele. Câte un trecător se întorcea și ocolea locul acela, îi spusei să înceteze, și să se gândească la sărbători, îmi mai spuse că se vedeau urmele gloanțelor pe zid.

La *Le Fontane* îl aștepta un teanc de cărți și o lanternă de buzunar; avea să le găsească la întoarcere. Cate îmi și mulțumise. Nu eram sigur că lui Dino avea să-i placă darul meu. Nu mai făcusem niciodată daruri unui copil. Dar puteam să-i dăruiesc un pistol?

Ne întoarserăm înghețați și mulțumiți, în bucătărie era o căldură plăcută. Se aflau acolo bătrânii, Fonso, Giulia, Nando, toți.

— Ăsta e un loc sigur, spuneau. Nu trăiești cu sufletul la gură ca la Torino.

— Când te gândești, spuneau, că în pivniță se găsesc atâtea, că ar putea să ne pună la zid pe toți. Și pe dumneata, bunico.

Fetele râdeau și aduceau bucatele la masă.

— Acum e Crăciun, să încetăm, spuse cineva. Vorbirăm despre Tono. Era în Germania, la exterminare. Vorbiră despre alții pe care nu-i cunoșteam, despre evadări, despre atacuri prin surprindere.

— E mai multă lume în munți decât acasă, spuse soția lui Nando, cine știe cum vor face Crăciunul?

— Fii liniștită, murmură Fonso, le-am trimis și vin.

Eu mă uitam la bătrânul Gregorio, cum, domol, în vestă și gârbovit, mesteca bucăturile. Nu vorbea, părea că ascultă, privea liniștit, ca și cum discuțiile acelea le auzea în fiecare zi, de când se născuse. Neliniștea bucuriei noastre nu-l atingea, îmi amintea de satul meu. Dintre noi toți, el era singurul care trăise mereu pe colină.

— O dată cu primăvara, spunea Fonso, vom coborî din munți.

— Au să vă omoare repede, spusei imediat. E mai bine să rămâneți în munți.

Și Cate îmi dădea dreptate.

— Vara viitoare, spuse Fonso, vor veni ei să ne caute aici sus. Nu trebuie să le dăm răgaz.

— Atâta timp cât englezii nu ne ajută, spuse Nando râzând, nu vom avea arme bune. Nemții și fasciștii sunt arsenalul nostru. Dacă nu ni le-aduc ei, trebuie să coborâm noi să le luăm.

— Ce război, ce război! strigă o fată. Învinge cine izbutește să fugă mai întâi.

Se râdea și se vorbea tare, și atunci Dino, care băuse și el, începu să facă pe nebunul și să alerge în jurul mesei,

ținând lanterna ca pe o armă și aprinzându-ne-o în ochi. Eu spusei că de patru ani, nemții erau experți în războiul de gherilă și să nu ne facem iluzii.

— Nu ne mai rămâne decât să-i vedem la noi acasă, spuse Nando.

— Mai bine așa decât cum era înainte, i-o tăie Fonso.

— Firește.

Nimeni nu vorbi despre sfârșitul războiului. Nimeni nu se mai gândea la timpul care se scurgea. Nici măcar bătrâna. Spuneau „anul viitor" sau „vara viitoare" ca și cum n-ar fi fost nimic, ca și cum fuga, sângele și moartea care ne pândeau erau ceva firesc.

Când se aduseră la masă fructele și tortul, se vorbi despre satul meu și despre bandele de acolo. Cate mă întrebă despre bătrânii mei. Fonso, care organiza lupta la Torino și în munți, spuse ceva despre activitatea clandestină de pe colină. Nu avea vești prea multe, era un alt sector, dar știa că există un sat blestemat unde prea mulți fugari începuseră să lucreze ogoarele și nu se mai gândeau la război.

— Sunt coline ca acestea, spusei atunci. Se poate ascunde cineva pe colină iarna?

— Se poate oriunde, îmi spuse. Numai astfel îi poți împrăștia pe atacanți. Când fiecare casă, fiecare sat, fiecare colină își vor avea apărătorii lor, poți să-mi spui cum vor putea ține piept fasciștii?

— Fiecare neamț pe care-l agățăm, spuse Nando, înseamnă unul mai puțin care luptă la Cassino.

M-am gândit neîncrezător la viile și colina de aici. Mi se părea de necrezut, absurd, ca și aici să se tragă, să se întindă curse, să ardă casele și oamenii să moară.

— Ați putea să-mi spuneți, interveni soția lui Nando, dacă englezii or să vă spună mulțumesc?

— Fii liniștită, spuse Fonso. Nu ne luptăm pentru englezi. Camera mirosea a fum și a vin. Și Cate aprinse o țigară.

Deschiseră radioul. Zarva crescu, și mă simțeam bine în căldura aceea, rezemat de sobă, ascultând glasurile din jur. Ieșisem o clipă mai înainte în curte, cu Dino, și în timp ce el se ghemuia în întuneric, eu mă pierdeam o clipă în stele și în cer. Aceleași stele de când eram copil, aceleași stele care străluceau peste orașe și tranșee, peste cei morți și peste cei vii. Nu exista oare pe colinele acelea un colțișor, o curte a păcii, de unde, măcar în noaptea aceea, să fi privit la stele fără să înceapă să-ți bată inima? Prin ușă auzeam gălăgia mesenilor și mă gândeam că aveam moartea sub picioare. Apoi Dino mă strigă, intrarăm din nou în casă și căldura ne învălui. Fetele începură să cânte.

În ziua următoare am coborât la Torino. Am trecut pe la școală și acolo l-am întâlnit pe Fellini cu bereta trasă pe ochi. Trăncăni despre sărbători, apoi spuse:

— E unul care a făcut un Crăciun căcăcios. Așa vorbea Fellini, rânjind obraznic. Așteptai să continue și o făcu imediat.

— N-ați aflat de Castelli? L-au suspendat de la catedră și l-au închis.

▫ XV ▫

Anul se sfârși fără zăpadă, și la reluarea cursurilor nu am mai vorbit cu colegii decât despre Castelli.

— Noroc că nu e frig, spuneau. Dar, dacă e adevărat că are un început de diabet, o să dea ortul popii. Ce se putea face pentru el?

— Nimic, murmuram noi, nimic.

Ticăloșia asta ar putea să se întindă. Lucini tăcea consternat și perfid. Când ajungeam la poarta școlii, mă așteptam de fiecare dată să zăresc o mașină, nemți, polițiști.

— Om fi supravegheați toți, spuse un altul, copiii, casele. Ce porcărie. Ne vor lua ca ostatici.

Bătrânul Domenico spuse:

— Suntem în situația în care, dacă unul nu se simte bine, nu se mai poate lungi în pat.

— Domnule profesor, păziți-vă, strigau cei mai isteți dintre copii.

În zilele acelea aproape că și directorul îmi inspira milă. Ofta și tresărea la orice târâit de telefon. Era vădit că, vorbind cu inspectorul, Castelli își pusese singur funia de gât. Fața aceea a lui, jilavă și tristă, n-o regreta nimeni. Și-o dorise. De altfel, gândindu-mâ din nou la el, nu trăia încă dinainte ca într-o celulă, solitar și încăpățânat? Dar toți trăiam așa, între pereți, în teamă și în așteptare, și fiecare pas, fiecare glas, fiecare gest neașteptat provoca teamă.

— Silvio Pellico, cel puțin, zâmbi într-o zi directorul, s-a mulțumit să intre la închisoare, fără să-și bage la apă nici un coleg...

— Dar n-are rude?

— Treaba lui, Doamne ferește.

Îl uitarăm și pe Castelli. Vreau să spun, încetarăm să mai vorbim despre el. Dar ca și Tono, ca și Gallo, ca și soldatul din Valdarao, ca și fratele lui Egle, Castelli îmi revenea în minte pe negândite, în fața unei suferințe, a unei alarme, a zorilor înghețați de brumă, a știrilor neliniștitoare. Mă gândeam la ei toți mai ales noaptea, ducându-mă la culcare pe întuneric, sau dimineața, coborând la Torino, în timp ce soarele aprindea cu aur crud ferestrele etajului patru al unui bloc. Iarna, strălucirea

orbitoare, negurile aurii ale dimineții mă împăcaseră întotdeauna cu lumea, îmi dăduseră un fior de speranță, încă în primii ani ai războiului ideea că pe lume mai rămâneau încă aceste bucurii dădea un sens așteptării mele. Acum, și asta se risipea și nu mai îndrăzneam să ridic capul.

Egle trăncănea despre fratele ei, cu volubilitate, îl dădea drept cuminţit aproape și părea liniștită. Nu, la nemți nu trecuse. Nu merita osteneala. Dar nici nu intrase în legătură cu dușmanii de ieri, era prea leal; locuia la Milano, lucra ca inginer într-o fabrică, trăind ascuns împreună cu câțiva prieteni. Se îmbrăca în civil.

Dacă ar fi trebuit să fug, mă întrebam în zilele acelea, dacă ar fi trebuit să mă ascund, unde m-aș fi dus, unde aș fi dormit noaptea și unde aș fi găsit o bucată de pâine? Aș fi găsit un alt loc la fel ca această casă, puțină căldură, puțină tihnă? Mă simțeam hăituit și vinovat, mă rușinam de zilele mele liniștite. Dar mă gândeam la zvonurile, la poveștile cu oamenii refugiați în mănăstiri, în clopotnițe, în sacristii. Cum era oare viața între acei pereți reci, în spatele vitraliilor colorate, între băncile de lemn? O reîntoarcere la copilărie, la mirosul de tămâie, la rugăciuni și la nevinovăție? Desigur, nu era lucrul cel mai rău din acele zile. Descoperii în mine veleitatea, dorința aproape obsesivă de a fi constrâns la această viață, înainte, trecând prin fața unei biserici, nu mă gândeam decât la femei nemăritate și la bătrâni pleșuvi îngenuncheați, la bolboroseli plictisitoare. Toate astea să nu fi avut nici o valoare? Și o biserică, o mănăstire, să fie într-ade-văr un refugiu unde asculți cu fața în mâini, potolindu-se bătaia inimii? Dar pentru asta, mă gândeam, nu era nevoie de naosuri și de altare. Era de ajuns pacea, sfârșitul revărsării de sânge. Mi-amintesc că străbăteam o piață și gândul mă făcu să mă opresc. Tresării. Era o bucurie, o beatitudine

neașteptată. Să mă rog, să intru în biserică, mă gândii, și să trăiesc o clipă de pace, să renasc într-o lume fără sânge.

Dar certitudinea se risipea. La puțin timp după aceea, întâlnind o biserică, intrai. Am zăbovit la intrare, rezemat de peretele rece. În fund, lângă altar, se afla o candelă roșie; în bănci, nimeni. Am pironit privirea în pământ și re-trăii gândul acela, vrui să retrăiesc bucuria și certitudinea păcii neașteptate. Nu am izbutit. Mă întrebam în schimb dacă pe Dino îl trimiteau la liturghie. Nu vorbisem niciodată despre asta. Nu-mi aminteam ce făcea duminica dimineața. Cu siguranță că bătrâna se ducea la liturghie. Mă plictiseam, și am ieșit afară, respirând aerul curat.

Nu am vorbit cu nimeni despre clipa aceea, despre revărsarea aceea de bucurie. Cu atât mai puțin cu Cate. Mă întrebam dacă acei care se duceau la biserică, femeile mele, parohul de la Santa Margherita, simțeau această bucurie dacă la închisoare, sau sub bombe, în fața puștilor îndreptate spre el, cineva se bucura de o asemenea pace. Poate că moartea, cu această condiție, era acceptabilă. Dar nu era cu putință să vorbești despre asta. Ar fi fost ca și cum ai fi intrat din nou în biserică, ca și cum ai fi asistat la un rit – un gest inutil. Lucrul cel mai frumos din religie, din altare, din naosurile goale, era clipa în care ieșeai să respiri sub cerul curat și perdeaua cădea din nou și erai liber, viu. Numai despre asta se putea vorbi.

În căldura plăcută a sufrageriei, sub conul de lumină, în timp ce Elvira cosea și bătrâna moțăia, mă gândeam la brumă, la cadavre, la cei care se ascundeau prin păduri, în cel mult două luni venea primăvara, colina se îmbrăca în verdeață, ceva nou, plăpând, renăștea sub cer. Soarta războiului avea să se hotărască. Se și vorbea de ofensive și noi debarcări. Avea să fie ca o ieșire din adăpost sub ultimele lovituri împotriva avioanelor puse pe fugă. Nu i-am spus lui Cate despre încercarea mea, dar am vrut să știu

dacă ea credea în aceste lucruri. Se strâmbă și-mi răspunse că a crezut. Se opri puțin pe potecă – se întunecase, ne întorceam de la Torino – și spuse că uneori îi venea să se roage, dar știa să se înfrâneze. Cine nu are nervii tari, observă ea, nu e bun de nimic în spital. Se întâmplă prea multe acolo.

— Dar nervii se liniștesc rugându-te, spusei. Uită-te la preoți și la călugărițe, sunt liniștiți întotdeauna.

— Nu rugăciunea îi liniștește, spuse Cate, ci meseria pe oare o fac. Văd tot felul de ticăloșii.

M-am gândit că toți trăim ca într-un spital. Pornirăm mai departe. Pacea, răgazul inutil, mi se păreau acum lucruri absurde și știute dinainte. Cu adevărat, nu se putea vorbi despre ele.

— Nu se poate să te rogi fără să crezi, spuse Cate. Nu folosește la nimic.

Vorbi sec, ca atunci când răspunzi la o întrebare.

— Și totuși, trebuie să crezi, spusei. Dacă nu crezi în ceva, nu trăiești.

Cate mă luă de braț.

— Tu crezi în aceste lucruri?

— Suntem cu toții bolnavi, îi spusei, și vrem să ne facem bine. Răul e în noi, ar fi de ajuns să fim convinși că nu există, și ne-am vindeca. Cel care se roagă, când se roagă, e ca și sănătos.

Atunci Cate mă privi surprinsă. Așteptam un zâmbet, care nu veni. Spuse:

— Adevărații bolnavi trebuie îngrijiți, vindecați. Nu folosește la nimic să te rogi. Așa e în toate. O spune și Fonso: „Important e ceea ce faci, nu ceea ce spui”.

Apoi vorbirăm despre Dino. Și a fost mai ușor. Cate recunoscu că ar fi trebuit să-l crească cu mai mult curaj, să-

l învețe să înțeleagă lucrurile singur, să-i lase timp să hotărască, dar nu izbutise. Bunica îl ducea uneori la liturghie și-l trimitea la catehism. Eu îi spusei că orice am face, copiii nu știu să hotărască singuri și că a-i trimite sau nu la catehism însemna o alegere, însemna a-i învăța ceva ce n-au voit.

— Religie înseamnă și a nu crede în nimic, îi spusei. De lucrurile astea nu scapi.

Dar Cate spuse că trebuia să fie cu putință să-i explici unui copil cele două idei și apoi să-i spui să aleagă. Atunci îmi veni să râd, și zâmbi și ea când îi spusei că modul cel mai bun de a face un creștin este de a-l învăța să nu creadă, și invers.

— E adevărat, strigă, e foarte adevărat.

Ne oprirăm în fața porții, câinele stătea în jurul meu, a fost singura dată când am vorbit despre asta. În seara următoare, n-am mai văzut-o în stația de tramvai.

Chiar în ziua aceea mă gândisem să mă întâlnesc dincolo de Dora cu ceilalți. Apoi, din cauza frigului și a drumului lung, nu m-am mai dus de loc. Mă întorsei la pomii desfrunziți, frământând în gând povestea aceea a discuției noastre, gândindu-mă din nou la Castelli. Elvira îmi spuse că mă căutase un tânăr care mă chema la *Le Fontane.* Nu știa cine era.

Am plecat imediat, înainte de a se întuneca, supărat că Elvira fusese pusă la curent în felul acela. A strigat după mine să mă întrebe dacă mă întorceam la cină.

I-am găsit pe toți, afară de Fonso și Giulia. Nando, din poartă, îmi făcu semn plin de neliniște. Pe măsuțe, în curte, zării valize și baloturi. Toți se învârteau prin bucătărie. Dino rodea un măr.

Cate spuse:

— Ah, bine că ai venit.

Voiau să mă avertizeze să nu trec dincolo de Dora.

— Avioanele zboară la mică înălțime, spuse Nando. Începe.

— Nu, Fonso e în munți, îmi spuseră. E Giulia. Au prins-o nemții astăzi.

Nu m-am înspăimântat. Nu mi-a sărit inima. Erau luni de zile de când așteptam clipa aceea, lovitura aceea. Sau poate, când un lucru începe cu adevărat, te înspăimântă mai puțin pentru că alungă o incertitudine. Nici măcar neliniștea lor nu mă înspăimântă pentru moment.

— O femeie, am spus, se descurcă de obicei.

Nu-mi răspunseseră. Întrebarea era alta. Dacă o prinseseră din întâmplare, sau supravegheau, de la o vreme, locuința. Se făcuseră multe arestări la fabrică și confiscări de materiale.

Fusese chemată cu alte tovarășe în curte, și urcate împreună într-un furgon. Cineva fugise imediat să ne dea de veste. Probabil în clipa aceea percheziționau locuința. Soția lui Nando striga că fusese o prostie să fugă de acasă, în felul acesta, venea să-i caute la *Le Fontane*.

Cate le răspunse sec că nimeni nu putea vorbi.

— Dacă nu cumva Giulia, spuse sora mai tânără. Discutarăm despre curajul Giuliei. O întrebare mă ardea. Nu îndrăzneam s-o pun.

— Dacă știau ceva, spuse bătrâna, vă împachetau până acum.

— Biata Giulia, spuse Cate, trebuie să-i ducem schimburi. Atunci îmi dădui seama că la Castelli nu se gândise nimeni din școală, întrebai:

— Se pot duce pachete în închisori?

Se auzi un automobil, amuțirăm cu toții. Motorul zbârnâi, hurui mai tare, ne ținurăm răsuflarea. Trecu în viteză

și ne privirăm ca niște oameni care ies din apă bâjbâind.

— Le dau pachetele? întrebai.

— Câteodată.

— Dar mai întâi se înfruptă ei.

— Nu are importanță ce e în pachet, ci amintirea pe care o trezește, spuse Nando.

Lucrul la care mă gândeam nu-l rosti nimeni. Numai Dino, la un moment dat, interveni pe neașteptate.

— Să ne ascundem în pivniță, spuse.

— Tu să taci! izbucni mama lui. Dar reveneam mereu la Giulia. Primejdia, spuse Nando, era să nu-și piardă capul și să-i înfrunte, îi ura prea mult pe oamenii de teapa lor.

— Dacă izbutesc s-o facă să-și iasă din fire... Mă despărții de ei în timpul nopții. Urma să mă întâlnesc cu Cate la Torino. Am ieșit în întuneric cu un sentiment de ușurare și l-am găsit pe Belbo așteptându-mă în curte. M-a făcut să tresar: „Suntem câinele și iepurele", m-am gândit.

Veni Carnavalul și, lucru ciudat, piața pe care o străbăteam în fiecare zi spre a coborî la școală se umplu de barăci, de mulțime istovită, de călușei și standuri. Zăream acrobați înfrigurați, căruțe; zarva aceea potolită care se auzea nu-mi mai stârnea mila pe care o încercam de obicei. Părea un miracol că mai există oameni dispuși să călătorească, să-și sulemenească fața, să se arate așa. Jumătate din piață era distrusă de bombe, câte un neamț se învârtea de colo până colo, fără țintă, și căsca gura. Cerul dulce de februarie încălzea inimile amorțite. Pe colină, sub frunzele putrede, răsăreau primele flori. Mi-am făgăduit din nou să le caut.

Acum băteam drumurile spionând mereu dacă cineva mă urmărea. O lăsam pe Cate să coboare din tramvai, să facă câțiva pași; o ajungeam la jumătatea urcușului, în

seara senină, îmi dădea vești despre Giulia, despre ceilalți. Se știa numai că Giulia trăia, se șoptea despre atentate și represalii germane – era mereu cu putință ca într-o zi sau alta să ia ostatecă și o femeie și s-o pună la zid. Fonso nu mai veni la Torino: se organizau în munți pentru acțiunile de primăvară. Depozitele de arme de la *Le Fontane* – Cate îmi vorbi despre ele – trebuiau să vină oamenii lui să le golească în acele nopți.

— Mai bine, îi spusei, grăbiți-vă. E o nebunie. Ea surâse și-mi spuse:

— Știu.

▫ XVI ▫

Urmă o noapte cu ploaie caldă care descătușa primăvara. A doua zi, sub cerul curat ca lacrima plutea un aer îmbălsămat, de pământ reavăn. Am petrecut jumătatea dimineții prin pădure, pe poteca din valea dinspre Pino, regăsind mușchii și arborii bătrâni. Parcă ieri mă urcasem cu Dino pe aici; mă întrebam cât timp încă acesta avea să mai fie singurul meu orizont, și mă uitam la cerul proaspăt, ca un vitraliu de biserică. Belbo alerga pe lângă mine.

Întorcându-mă, am trecut pe creasta care domina povârnișul dinspre *Le Fontane.* De multe ori căutasem cu Dino, de acolo, de sus, șoseaua și casa. În ziua aceea, printre arborii desfrunziți am văzut numaidecât curtea, și două mașini oprite, de culoare verde-azur, și în jurul lor siluete omenești de aceeași culoare, încercam o senzație de greață, de frig, încercam să-mi spun că erau oamenii lui Fonso, mi se părea că soarele se acoperise. M-am uitat mai bine; nu încăpea îndoială, am văzut puștile în mâinile soldaților.

Câteva clipe nu m-am mișcat; fixam valea, cerul strălucitor, micul grup de jos; nu mă gândeam la mine

însumi, nu mi-era teamă. Mă uimi doar felul neașteptat în care se petrec lucrurile; văzusem de atâtea ori de sus casa aceea, mi-o închipuisem în tot felul de primejdii, dar o asemenea scenă – văzută sub cerul dimineții – n-o prevăzusem.

Dar timpul ne zorea. Ce să fac? Puteam să fac altceva decât să aștept? Aș fi vrut ca fiecare lucru să se fi terminat, să fie deja ieri: curtea pustie, mașinile dispărute. Mă gândeam la Cate, dacă plecase la Torino, dacă o arestau în clipa aceea. Mă gândeam să mă apropii, să aud vocile. Mă cuprinse din nou sentimentul acela de silă. Era evident că trebuia să alerg numaidecât la Torino, să risc totul, s-o avertizez. Aveam o slabă speranță că rămăsese acolo.

În curte era agitație. Văzui fuste, haine civile, nu deosebii chipurile. Se urcau în mașini. Din casă ieșeau soldați, se urcară și ei. O recunoscui pe bătrână. „Vor da foc casei?" gândii. Apoi, din ce în ce mai șters, auzii zgomotul motoarelor care se îndepărtau.

Timpul trecu. Nu m-am mișcat. Din nou, totul era strălucitor și liniștit. „Dacă au arestat-o pe bătrână, gândeam, i-au arestat pe toți". L-am văzut pe Belbo ghemuit la picioarele mele gâfâind. I-am spus: „Acolo jos", și l-am împins cu piciorul. Sări în picioare, lătrând. De frică, m-am ascuns după un arbore. Dar Belbo țâșnise ca un iepure.

L-am văzut apoi ajungând în fugă pe stradă. L-am văzut intrând în curte. Mi-am amintit noaptea aceea de vară când la *Le Fontane* se cânta și totul era liniștit. Cu inima oprită, mi-am încordat auzul și spionam dacă cineva rămăsese acolo. Ajuns în curte, Belbo începu din nou să latre spre ușă, întărâtat. Se auzi cântarul unui cocoș, gălăgios și îndepărtat; se auzi de pe drumul dinspre Pino scârțâitul carelor.

Curtea era mereu pustie. Apoi l-am văzut pe Belbo care sărea și nu mai lătra; sărea înjurai cuiva, al unui băiețaș, al lui Dino, ivit pe neașteptate de lângă gardul viu. Îl văzusem coborând în stradă și pornind împreună pe poteca pe care o străbătusem de atâtea ori întorcându-mă acasă. Fără îndoială, era Dino, după fularul roșu pe care-l purta peste pardesiu și după pașii repezi. Am început să alerg printre mărăcini și frunze veștede, mă feream și mă izbeam de crengile ude, alergam ca un nebun; teama, neliniștea, nerăbdarea deveniră o cursă chinuitoare. Dintr-un luminiș am zărit din nou *Le Fontane,* curtea liniștită. Nu era nimeni.

L-am întâlnit pe Dino la jumătatea coastei. Se cățăra, cu mâinile în buzunare. Se opri, roșu la față și gâfâind. Nu mi se părea înfricoșat:

— Nemții, îmi spuse. Au venit azi-dimineață cu mașina. L-au lovit pe Nando. Voiau să-l omoare...

— Mama unde e? Și Cate era arestată. Și bătrânul Gregorio. Toți.

El și mama tocmai plecau la Torino și-i văzuseră sosind. N-apucaseră să se întoarcă bine, că nemții și apăruseră pe neașteptate, alergând, în curte. Ațintеau spre ei puștile scurte, strigând. Mama tremura. Nando își lua gustarea și nu terminase de mâncat. Strachina era încă pe masă.

— Au intrat în pivniță?

Un neamț luase un coș cu sticle. Da, pe Nando l-au bătut în pivniță, se auzea cum urla. Găsiseră lăzile și puștile Strigau în nemțește, îi comanda un om mărunt de statură, în civil, care vorbea italiana. Soția lui Nando căzuse la pământ. Lui, mama îi spusese să caute să se ascundă, apoi să vină la mine să-mi povestească tot. Dar el ar fi vrut să rămână cu ceilalți, să se urce și el în mașină; se apropiase, și nemții nu-l lăsaseră să se urce. Atunci mama se

încruntase la el, și el fugise pe câmp. Și bunica îl chema, striga. Totuna era dacă te ascundeai.

— Ți-a spus să-mi spui ceva?

Dino spuse că nu și continuă să descrie ceea ce văzuse. Omul în civil întrebase cine locuia în camerele de sus. Câți veneau seara la cârciumă. Apoi vorbea nemțește cu ceilalți.

Ajunserăm la poartă. Dino spuse că mâncase și că își umpluse buzunarele cu mere. Tot drumul mă gândisem la casele ascunse în parcuri și că niciuna nu era o ascunzătoare sigură.

În poartă ne aștepta Elvira. Își pusese pelerina și aștepta. Era posomorâtă, nervoasă. Alergă spre mine și, mai roșie ca focul, murmură fără voce:

— Au venit nemții!

— Știu, am vrut să-i spun, dar un gest al ei de a mă lua de braț și de a mă trage la o parte, fără să țină seama de Dino, mă înspăimântă. Nu era roșie din pudoare, avea privirea înspăimântată.

— Au venit doi nemți, spuse gâfâind, au pronunțat numele dumitale... Au intrat... au văzut camera...

Simții mai mult decât silă, mi se înmuiară picioarele. Spusei ceva, cuvintele rămâneau nerostite.

— Acum o oră, spuse Elvira cu voce joasă și răgușită, nu știu unde erai... nu voiau să te aștepte... Le-am scris pe o foaie școala și strada. Au plecat... Dar se întorc, se întorc...

Și astăzi încă mă întreb de ce nemții aceia nu m-au așteptat acasă, trimițând pe cineva să mă caute la Torino. Datorez acestui lucru faptul că sunt încă liber, că sunt aici, sus. Pentru ce salvarea mi-a revenit mie și nu lui Gallo, lui Tono, lui Cate, nu știu. Poate pentru că trebuie să sufăr pentru ceilalți? Pentru că sunt cel mai inutil și nu merit nimic, nici măcar o pedeapsă? Pentru că am intrat atunci în

biserică? Experiența primejdiei ne face cu fiecare zi tot mai lași. Ne prostește și am ajuns la punctul în care a fi în viață din întâmplare, când atâția mai buni decât mine au murit, nu mă mulțumește și nu-mi este destul. Uneori, după ce-am ascultat inutilul radio, privind pe fereastră viile pustii, mă gândesc că a trăi din întâmplare nu înseamnă a trăi. Și mă întreb dacă am scăpat cu adevărat.

În dimineața aceea n-am stat pe gânduri. Gustul morții îmi umplea gura. Am plecat pe poteca dintre merișori; în pădurice, i-am spus Elvirei să-i dea banii mei și libretul de economii al copilului, eu mă duceam să-l aștept în valea cu ferigi. I-am spus lui Dino să fie atent să nu-l urmărească cineva. Să se ducă la poartă și să privească.

Nemților, i-am spus Elvirei, trebuie să le răspundă că petreceam adesea săptămâni întregi la Torino și că ea nu știa unde.

Dino strigă. Spuse:

— Se vede un om!

Mă trântii pe prundișul umed. Elvira se întoarse și murmură:

— N-a fost nimic. Un car care trecea. Atunci am spus:

— Ne-am înțeles, și am fugit.

Am ajuns între ferigi transpirat tot, fără să mă așez. Mă plimbam înainte și-napoi să mă liniștesc. Printre arborii despuiați se deschidea cerul înalt, senin, niciodată văzut așa. Înțelegeam ce înseamnă cerul pentru deținuți. Gustul acela de sânge care-mi umplea gura mă împiedica să gândesc. M-am uitat la ceas, îmi părea rău că făgăduisem să aștept. Așteptarea aceea era îngrozitoare. Pândeam cu urechea să aud câini lătrând, știam că nemții folosesc câini polițiști. „Numai de n-ar veni Belbo să mă caute, spuneam, sunt în stare să-l urmărească”.

Apoi începură bănuielile și întrebările. Dacă nemții o arestau pe Elvira și pe mama ei, mama ar fi spus sigur că eram aici. Aș fi vrut să mă întorc și să le implor. M-am gândit din nou cât de nedrept fusesem cu Elvira. Mă întrebam dacă Dino îi spusese despre arestările făcute și despre pușți. M-am liniștit puțin amintindu-mi că la mine nici măcar nu căutaseră pușți.

Astfel petreceam așteptarea aceea, rezemându-mă de arbori, vorbind cu mine însumi, plimbându-mă, urmărind lumina. Mi s-a făcut foame și am privit ceasul, era unsprezece și zece. Așteptam numai de o jumătate de oră. La Cate, la Nando, la toți ceilalți nu îndrăzneam să mă gândesc, aproape pentru a-mi da o dovadă de nevinovăție. La un moment dat mă cutremurai, m-am cutremurat, mi se făcuse scârbă de mine. Pentru a treia oară am urinat pe un copac.

Dino sosi după două ore, împreună cu Elvira, care-și pusese voalul negru pe cap, ca atunci când se întorcea de la liturghie.

— N-am văzut pe nimeni, îmi spuseră. Aduceau un pachet mare și unul mai mic. Ceva de-ale mâncării și niște lucruri, spuse ea. Lucrurile erau ciorapi, batiste, briciul.

— Sunteți nebuni, am strigat.

Elvira spuse că se îngrijise ea, ca îmi găsise un refugiu sigur. Era dincolo de Pino, pe câmp, colegiul de la Chieri, o casă liniștită, cu paturi și refectoriu.

— E o curte frumoasă și se țin cursuri. O să fie bine, îmi spuse. Aici e o scrisoare din partea parohului. E o școală de preoți, între ei, preoții se ajută.

Vorbea liniștită, nu mai era înspăimântată, îi dispăruse și roșeața. Totul se petrecea firesc, ca de obicei. M-am gândit din nou la serile când îi spuneam „Noapte bună”.

— Și Dino? am întrebat. Deocamdată rămânea cu ele. Spuse:

— Ne-am și înțeles – abia privindu-l, și el dădu din cap. Oboseala, gustul de sânge mă copleșeau din nou. Mi se împăienjeniseră ochii. Pluteam pe o mare de bunătate, de groază și de pace. Și preoții și iertarea creștină, încercam să surâd, dar mușchii feței nu mă ascultau. Murmurai ceva – să se întoarcă imediat, și mai ales să nu vină să mă caute. Am luat pachetele și am plecat.

Am mâncat în pădure și spre seară ajunsesem la colegiu pe o străduță lăturalnică. Nimeni nu mă văzuse. Am jurat să nu mai ies niciodată de acolo, dacă puteam.

▫ *XVII* ▫

Porticul acela din jurul curții, scările acelea de cărămidă pe care, de pe coridoare, ajungeai sub acoperiș, și capela cea mare în semiîntuneric, alcătuiau o lume pe care aș fi vrut-o și mai închisă, mai izoiată, mai austeră. M-au primit bine preoții aceia care de altfel – mi-am dat seama erau deprinși cu așa ceva: vorbeau despre lumea din afară, despre viață, despre evenimentele de război cu o detașare care îmi plăcea. Am zărit copiii, gălăgioși și nevinovați, și i-am ignorat. Găseam mereu câte o aulă goală, o scară unde să-mi petrec încă puțin timp, să-mi prelungesc viața, să stau singur, în primele zile tresăream la orice gest neobișnuit, la fiecare voce: stăteam cu ochii spre stâlpi, spre coridoare, spre uși, totdeauna gata să mă ascund din nou și să dispar. Multe zile și multe nopți îmi rămase în gură gustul acela de sânge și, în rarele clipe în care izbuteam să mă liniștesc și să-mi amintesc ziua fugii prin pădure, tremuram la ideea primejdiei din care scăpasem, a cerului deschis, a străzilor și a întâlnirilor. Aș fi vrut ca pragul colegiului, poarta aceea rece, masivă, să fie zidită,

să fie un mormânt. Zilele treceau sub portic. Capelă, refectoriu, lecții, refectoriu, capelă. Timpul, fărâmițat așa, închidea gândurile, trecea și trăia în locul meu. Intram în capelă cu ceilalți, ascultam vocile, plecam capul și-l ridicam, repetam rugăciunile. Mă gândeam din nou la Elvira, dacă ar fi știut. Dar mă gândeam și la pace, la descoperirea bisericii din ziua aceea, și, acope-rindu-mi ochii, ascundeam tumultul teribil. Vitraliile capelei erau sărace și întunecate, vremea se stricase și se mohorâse, burnița zi și noapte, eu tăinuiam în frig groaza și speranța pecetluită. Când, stând în refectoriu, în hărmălaia copiilor, mă umileam într-un colțișor și-mi încălzeam mâinile cu farfuria aceea, îmi plăcea să mă simt ca un cerșetor. Faptul că anumiți copii bombăneau rugăciunea, serviciul, mâncarea, mă stingherea, mă umplea de un resentiment superstițios, de care de altfel mă învinovățeam. Dar deși tăceam, plecam capul, mă reculegeam, nu mai regăseam pacea din biserică din ziua aceea. Intram uneori singur în capelă, mă concentram în întunericul rece, și încercam să mă rog: mirosul vechi de tămâie și de piatră îmi amintea că nu viața îl interesează pe Dumnezeu, ci moartea. Pentru a-l mișca pe Dumnezeu, pentru a-l avea cu tine – gândeam ca și cum aș fi fost credincios – trebuie să renunțăm dinainte, trebuie să fim gata să ne vărsăm sângele. Mă gândeam la martirii aceia despre care se învață la catehism. Pacea lor era o pace de dincolo de mormânt, toți își vărsaseră sângele. Așa cum eu nu voiam.

În concluzie, căutam o letargie, un anestezic, o certitudine că eram bine ascuns. Nu ceream pacea lumii, ceream pacea mea. Voiam să fiu bun, ca să fiu liber, îmi dădeam seama atât de bine încât într-o zi am cedat.

Firește, nu în biserică, eram în curte cu copiii. Copiii făceau gălăgie și jucau fotbal. Pe cerul senin – în dimineața aceea încetase ploaia – am văzut nori trandafirii,

împrăștiați de vânt. Frigul, zarva, neașteptata înseninare a cerului, mi-au umplut inima și am înțeles că era de ajuns o țâșnire de energie, o amintire frumoasă, pentru a regăsi speranța. Am înțeles că fiecare zi trecută era un pas spre libertate. Vremea frumoasă revenea, ca atâtea anotimpuri trecute, și mă găsea încă liber, încă viu. Și de data aceasta certitudinea a durat câteva clipe, dar era ca un dezgheț, o grație. Puteam să respir, să privesc împrejur, să mă gândesc la ziua de mâine, în seara aceea am început din nou să mă rog – nu îndrăzneam să întrerup – dar, rugându-mă, mă gândeam cu mai puțină neliniște la *Le Fontane,* și-mi spuneam că totul era întâmplare, era joc, dar tocmai de aceea puteam încă să scap.

Ora cea mai crudă erau zorile, când așteptam clopoțelul de deșteptare în pătucul din mansardă. Ascultam atent în umbră, dacă se auzeau bubuituri, șuierături, comenzi scurte. Era ora la care se fac raziile, când sunt surprinși în ascunzători fugarii, în căldura patului mă gândeam la celule, la chipurile cunoscute, la morții nenumărați, în tăcere, revedeam trecutul, retrăiam discuțiile, închideam ochii și-mi închipuiam că sunt împreună cu ceilalți. Chiar această urmă de curaj mă făcea să tresar. Apoi se auzeau sunete îndepărtate, lătrături, bufnituri. Mă gândeam la câmpia întinsă în ceață, în umbră, la pădurile reci, la mlaștini, la poieni. Vedeam posturile de control și patrulele. Când lumina se anunța prin crăpăturile oblonului, eram de mult treaz, neliniștit de-a binelea.

Încet-încet, am intrat în viața colegiului; după cincisprezece zile îi asistam pe copii în orele de studiu. Mi se încredințase un grup de copii de doisprezece ani, spre norocul meu, pentru că unii dintre cei mai mari, în uniformă de premilitar, ar fi putut să-mi pună întrebări. Zăream și alți asistenți ca mine în refectoriu și în curte: ofițeri ascunși, se spunea, tineri din Sud despărțiți de ai lor.

Căutam să-i ocolesc, în orele de studiu supravegheam copiii care stăteau liniștiți în banca lor, cel mult certându-se pentru o peniță; cât despre mine, frunzăream cărțile. Ora cea mai frumoasă era dimineața, când copiii plecau la școală și colegiul se golea și cobora liniștea. Tinerii asistenți fugeau și ei, unul câte unul, pe poartă, pe străduță, străbăteau Chieri, cafenelele, după fete. Era o fericire să-i auzi. Nu se gândeau la altceva. „Suntem bărbați", spuneau. Imprudența lor mă făcea să tremur. Dar dimineața liniștită, în curte sau într-o aulă goală, răsfoind o carte sau privind norii, urmărind soarele pe sub bolți, îmi dăruia din nou alinare și pace. Era de ajuns o vizită sau câțiva pași ca să dispar într-un ungher, cu ochii țintă la scărița care ducea spre acoperiș. Totuși, de prea multe ori mă alarmam fără rost, pentru a suferi apoi mai mult. Însăși capela putea să-mi fie de folos, căci dădea în sacristie și de aici într-o biserică deschisă, în piață. Dar nu toți plecau din colegiu dimineața, câte un preot apărea și dispărea sub portic; adesea vorbeam cu el. Era unul care asculta radioul, părintele Felice, și-mi dădea știrile glumind pe seama lor copilărește și impasibil. Răsfoiam ziarul împreună. Pentru el, războiul era o afacere „a ălora", o încurcătură zgomotoasă și îndepărtată, un lucru care la Chieri interesa prea puțin.

— Proștii, spunea, câmpurile astea au nevoie de îngrășăminte, nu de bombe.

Într-o zi trecură pe cer două sau trei formațiuni inamice strălucind ca argintul; se cutremura pământul din cauza motoarelor, huruitul ne acoperea vocile. Părintele Felice alergă să le privească, sună el însuși clopotul de alarmă, un alt preot fugi afară vrând să coboare în pivniță.

— Dacă veneau la Chieri, eram morți de mult, spuse trăgând de funie.

Apoi se auziră explozii în depărtare. Părintele Felice își încorda auzul, cu o strâmbătură de silă, și-și mișca buzele. Nu se înțelegea dacă se ruga sau număra bubuiturile, îl invidiam pentru că îmi dădeam seama că nu făcea deosebire între primejdia aceea de moarte și un cutremur sau o nenorocire. Discutând cu mine, mă primea mereu cu brațele deschise; nu mă întreba de ce trăiam ascuns; spunea doar atât:

— Trebuie să fie greu pentru un om ca dumneata să stea închis.

O dată i-am spus că mă simțeam foarte bine acolo. A încuviințat, plecându-și fruntea.

— Se înțelege, o viață tihnită. Dar puțin aer nu strică.

Era tânăr, de treizeci de ani abia, fiu de țărani. Cu copiii, țărănoi aproape toți, și încăpățânați, știa să se poarte, să-i potolească și să-i țină în jurul lui.

— Sunt ca vițeii, spunea, nu se știe de ce îi trimit la școală. Mă întrebam dacă și Dino stătea în mijlocul copiilor; dacă mergea la școală ca înainte, dacă Elvira vorbea cu el. Mă întrebam ce se întâmplase acasă, dacă mă căutaseră la Torino. Toate astea păreau îndepărtate, dincolo de mormânt, și ideea de a primi o știre mă înspăimânta. Mai bine așa, să stau în întuneric.

Dar au venit știri, și chiar neașteptate. M-au chemat la vorbitor.

— Vă caută o doamnă.

Era Elvira, cu voaletă și poșetă, și Dino, îmbujorat și îngrijit îmbrăcat.

— N-a venit nimeni, spuseră. Se gândesc la cu totul altceva.

— Nici în sat? am exclamat.

— Nici în sat.

— Poate m-au căutat la ai mei, am spus atunci.

— Ți-a scris sora dumitale.

Îmi întinse scrisoarea. O deschisei cu sufletul la gură. Reînviau din nou meleagurile acelea, trecutul acela. Fusese expediată de câteva zile, cuprindea obișnuitele întâmplări de iarnă. Nimeni – era limpede – nu mă căutase nici acolo.

Apoi am văzut pe podea o valiză, și Elvira mi-a spus.

— Sunt lucrurile lui Dino, am venit cu căruța...

Dino privea pe fereastră porticul și zidul înalt. Un preot străbătea curtea.

— ...Am fost ieri la *Le Fontane*. Nici măcar ușa n-au închis-o, dar totul e la locul lui. Trebuie să recunosc că oamenii sunt încă cinstiți...

Vorbea repezit, inutil de încet. Era îmbujorată de emoție. Se întoarse spre Dino, spunând deodată:

— Îți place aici?

Veni un băiat să-l cheme pe Dino la director. M-am uitat la Elvira uluit. Ea îi spuse să se ducă și să dea răspunsuri bune, apoi, întorcându-se spre mine, schiță un surâs.

— Am venit cu parohul, îmi spuse. Parohul spune că băiatul acesta nu poate să rămână pe drumuri. Are nevoie de școală, de îndrumare. Să se ducă la Torino nu poate, cine să-l însoțească? Parohul speră să fie primit în colegiu. ÎI vor primi, e aproape orfan.

Strania idee mă revoltă, prin primejdia evidentă. Dino putea să servească drept pistă și să mă trădeze, și ideea că acum era singur pe lume nu izbuteam să o concep, mă surprindea nepregătit.

— Aici au o pensiune excepțională, stărui Elvira, pentru cazuri ca al nostru. O să coste puțin sau nimic. E o mare binefacere.

Astfel Dino a rămas în colegiu, și Elvira ne-a părăsit cercetându-mă neliniștită, asigurându-mă că va aduce alte lucruri, că acum Dino ne servea drept paravan. Mi-a transmis și salutările mamei sale și ale lui Egle. Mi-a spus că la masă puneau și farfuria mea în fiecare seară. Se întâmplase că și ea și mama ei mă visaseră coborând scările, și aceste lucruri se adeveresc întotdeauna.

▫ XVIII ▫

Dino înțelese dintr-o privire și dintr-un singur gest de-al meu că înainte nu ne mai văzuserăm niciodată, îl întrebai seara, în timp ce intram în capelă, dacă mai fusese într-un colegiu, îmi răspunse, fără să ridice ochii, că înainte stătea cu mama. Juca teatru mai bine decât mine. Hărțuit cum era, nu a trebuit, desigur, să se prefacă. Treceau pe lângă noi copii, câte unul asculta. I-am spuse atunci că pentru a trăi în colegiu trebuie să uite viața trecută, și nici măcar să mai vorbească despre ea.

— Cine trăncănește, spusei, e femeie, nu bărbat!

A doua zi l-am văzut alergând și strigând împreună cu ceilalți copii. Mai bine. Nu era îmbufnat, nu stătea într-un colț: mă întrebam dacă în locul lui aș fi fost așa cuminte. Am simțit chiar un anumit orgoliu disprețuitor și mi-am spus că așa e, el era un copil, dar eram croiți din aceeași stofa. Dacă Fonso, s-a gândit, ar fi închis într-un colegiu, i-ar plăcea viața pe care o duc? Ideea însăși era absurdă. Fonso cutreiera munții și își risca pielea. Cum era cu putință? Toate zilele sale erau moarte, ca pentru mine în dimineața aceea când trebuia să fiu arestat. Nici măcar în anii îndepărtați, nici măcar copil, nu avusesem sângele îndrăzneț al lui Fonso. Eram altfel și decât Dino. Și acum Dino nu mai avea pe nimeni decât pe mine.

Îl priveam alergând, îl priveam îmbrâncindu-și colegii în capelă, îl vedeam fixând vitraliile și rugându-se. Avea o vestă sub haină, mâinile scurte și înroșite, ochișorii încăpățânați. Juca plin de râvnă jocul nostru, rămânând impasibil, salutându-mă strengărește, îmi aminteam de vara aceea, de Gordon, de valea sălbaticilor, de oamenii galbeni. Mă gândeam că totul se realizează, chiar și dorințele schimbătoare ale unui copil.

Era acum primăvară luminoasă, și copiii ieșeau duminica încolonați prin Chieri și pe câmp. Eu respiram aerul proaspăt și soarele, în curtea pustie. Mă întrebam dacă războiul se va sfârși sub cerul acela, în aprilie, în mai. Știrile, radioul, ne zguduiau din nou. Pretutindeni se dezlănțuiau ofensive, mari debarcări, speranțe. O dată am scos și eu nasul pe poartă. De când știam că nimeni nu mă mai căutase, ieșisem pe străduță, ajunsesem într-o piațetă – solemnă și neverosimilă, se înălța acolo o biserică și o clopotniță – văzusem dincolo de acoperișuri colina, colina din Pino, îndepărtată, violacee. Dar merita oare osteneala să înfrunți primejdii, dacă războiul se sfârșea mâine? Mă simțeam mai bine în curte. Nu-i invidiam pe cei care plecau la plimbare, îi ascultam vorbind când se întorceau.

Se știa despre cazarma fasciștilor, negri și bestiali, care cercetau satele, și noaptea trăgeau în ferestre. Dușmanii lor erau tinerii recruți și fugarii îndărătnici. Băieții din Sud, refugiați cu mine în colegiu, le treceau pe sub nas, le luau femeile din cafenele, îmi povesteau rânjind isprăvile lor: întâmplări cu farse, cu bănci în parcuri, cu pajiști. Nu au vrut să înceteze nici după ce fasciștii au omorât în piață un patriot.

— Nenorocitul, spuseră, umbla înarmat, firește...

Într-o zi directorul ne chemă pe toți ținându-ne o predică. Să încetăm să ne mai ducem la femei. Renumele,

copiii. Cum și timpurile erau grele, nimic nu scuza debandada aceea. Mântuirea începe prin viață cinstită. Nu ne vorbi despre cealaltă primejdie.

Într-o altă zi l-am surprins pe Dino discutând despre războiul de partizani într-un grup de colegi, îl fugăreau pe unul dintre ei, lung și osos, care apăra republica, îl întrebau, plini de sarcasm, de ce nu mai venea la școală în uniformă. Unul îl îmbrâncea cu putere. Dino, mărunțel, printre cei mai aprinși, striga:

— Și atunci unde e socialismul? Unde e socialismul? Dar părintele Felice se și strecurase între ei și le făcea semn să tacă.

— Nu știți că-i păcat? le spunea morocănos celor mari, făcându-i să râdă și plesnind pe câte unul după ceafă.

Nu-mi plăcu strâmbătura lui Dino.

L-am întâlnit mai târziu la piciorul unui stâlp. L-am văzut venind fără să ridice capul. L-am întrebat de ce se lăsa provocat în felul acela, dacă așa se păstrau secretele.

— Dacă ai fi fost cu Fonso, îi spusei, te-ar fi împușcat de mult. Ești ca Giulia, spusei încet, nu știi să-ți ții gura.

Mă privea nedumerit și liniștit.

— Vreau să merg la Fonso, spuse. Nu vreau să mă mai întorc la casa bătrânei.

Mă așteptam la asta și l-am lăsat să vorbească. El cunoștea o adresă în Torino unde se duceau din când în când curierii lui Fonso. Portarii îl cunoșteau. Era sătul de femei. Vroia să ajungă în munți, să rămână cu ceilalți.

— E greu, spusei. Dacă te-ar fi vrut, te-ar fi chemat. Cine știe unde sunt acum unitățile lor? Nemții fac razii pretutindeni.

Apoi i-am spus că trebuia să asculte de mama și să rămână cu mine.

— Nu știi să-ți ții gura. Dacă o mai deschizi o dată, te trimit la bătrână.

În zilele acelea citeam știri despre ciocniri în munți, despre concentrări nemțești, despre ofensiva hotărâtă să extermine patrioții. Apăruse un manifest: cu o mână mare de fier care nimicea bandiți și dedesubt scria: „Așa moare cine trădează". Și fasciștii se dezlănțuiau necruțători. La Torino, în tot Piemontul, aproape în fiecare zi se vorbea de condamnări, de cruzimi nemaivăzute. „Dacă Nando e încă viu, spuneam, e un miracol".

Mă plimbam seara cu părintele Felice pe un coridor mare unde, timp de o jumătate de oră, copiii vorbeau tare, apoi se linișteau. Câte un asistent ne întâlnea pe la colțuri, spunându-și pasul. Una dintre glumele lor era de a-l întreba pe neașteptate:

— Părinte Felice, nouă poți să ne spui. Care e fiul dumitale dintre copiii ăștia?

— Ai putea să fii tu, răspundea. Te-aș fi pus de mult să postești cu pâine și apă.

Dino striga în mijlocul celorlalți și uneori o încasa.

— Copilul acela, spuse părintele Felice, îl vezi? E un adevărat fiu de lupoaică, unul din roadele războiului. Tatăl și mama la închisoare, el pe drumuri. Cine-i de vină?

— Suntem vinovați cu toții, am spus. Toți am strigat: trăiască!

Părintele Felice ținea ceaslovul sub braț. Tresări, scuturând din umeri.

— Oricum ar fi, spuse, noi trebuie să găsim leacul. Nu e singurul.

Apoi deschidea ceaslovul aruncând priviri copiilor. Despre ceaslov vorbisem într-o dimineață, îi cerusem să mi-l lase să-l răsfoiesc, nu înțelesesem mare lucru – era plin

tot de rugăciuni în latină, de psalmi și laude, de imnuri, evanghelii și meditații. Citeam în el despre sărbători, despre sfinți, fiecare zi avea sfântul ei, descifram povestiri înspăimântătoare cu patimi și martiri. Era una cu cei patruzeci de mucenici azvârliți, goi, să moară pe gheața unui lac, dar înainte călăul le zdrobea picioarele; alta, cu femei biciuite și arse de vii, cu limbile tăiate, cu intestinele sfâșiate, înmărmureai gândindu-te că paginile îngălbenite ale acelei latine vechi, frazele baroce tocite ca și lemnul băncilor, închideau în ele atâta viață spasmodică, șiroiau de un sânge atât de atroce și de actual. Părintele Felice îmi spuse că din ceaslov trebuia rostită mai ales liturghia. Despre povestirile cu sfinți spuse că multe intraseră în acele pagini cine știe cum, erau o pură legendă, și că de mult se aștepta ca o autoritate să revadă textul și să-l simplifice. Să-l citim bine în fiecare zi, ne trebuia prea mult timp.

— Dar ceea ce are importanță, i-am spus, nu este dacă un martiriu a fost săvârșit cu adevărat. Se urmărește ca acela care citește să nu uite care e prețul credinței.

Părintele Felice încuviință, plecându-și capul.

— Într-un fel, l-am întrebat, folosește la ceva să recitești mereu aceleași cuvinte?

— Fiind vorba de rugăciuni, spuse părintele Felice, nu are importanță noutatea. E ca și cum ai tăgădui lumina zilei. Viața se rezumă în curgerea anului. Câmpia e monotonă, anotimpurile se întorc mereu. Liturghia catolică însoțește scurgerea anului și reflectă muncile câmpului.

Aceste discuții mă linișteau, îmi dădeau pace. Era un fel de a accepta colegiul, viața de chilie, de a mă ascunde și a mă dezvinovăți.

În rarele ocazii când ieșeam prin Grieri și ajunsesem până la șoseaua de acces, nu văzusem decât piațete

liniștite, porticuri joase și biserici, ferestre cu vitralii, portaluri. Era de neconceput ca în satul acesta sau în altele, pretutindeni în provincie, să curgă sânge, să se întindă curse, să nu mai existe legi. Acea lume veche a cultului și a simbolurilor, a viei și a grâului, a femeilor care se rugau în latină, dar înțelegeau în dialect, dădea un sens zilelor mele, vieții mele hăituite. Nu era nici o deosebire: vedeam bine că din pădure trecusem în sacristii.

Dar nici de data asta nu dură prea mult. Am auzit vorbindu-se în refectoriu. Lunganul care fusese premilitar se lăuda că vrea să denunțe colegiul, că are prieteni în brigada fascistă, că e gata să divulge numele partizanilor ascunși, în noaptea aceea nu am închis un ochi. I-am spus lui Dino să fie atent. Dacă sfârșeam într-o cazarmă, eram mort.

Începu din nou acea spaimă a fugii, neliniștea zorilor. Am vorbit despre asta cu părintele Felice. Nu se putea face nimic. A-l pedepsi pe nemernic era mai rău. Apoi, într-o zi, directorul a intrat cu pălăria pe ochi, făcându-mi semn să-l urmez și ducându-mă sub scară.

— Să nu ne vadă nimeni, murmură fără să se oprească. Dumneata ai face bine să lipsești un timp. E primejdie, mare primejdie.

Astfel am plecat fără să spun nimic nimănui. Dino era în clasă și nu l-am văzut. Am plecat cu pachetul, așa cum venisem. Părăsii Chieri, neliniștit și fericit, și la apus, cu soarele în față, pe culmile aride, dar umede de primăvară, colindam întinderile cu privirea cum de mult uitasem să mai fac. Am ajuns acasă cu grijă și nimeni nu m-a văzut. Cel dintâi m-a salutat Belbo sărind în sus pe prundiș.

În seara aceea cinarăm târziu ca de obicei, ascultând radioul și vorbind despre război, despre Dino, despre celălalt delincvent precoce. Elvira spuse, stăpânindu-se, că

oameni din aceștia existau și prin case, și dacă nemții nu mă căutaseră până acum, era pentru că spionii lor mă știau departe. Nimeni nu trebuia să mă vadă, declară mama.

Am stat ascuns câteva zile, nu m-am întâlnit nici cu Egle; priveam livada pe fereastra întredeschisă. Mă bucuram să fiu din nou în atmosfera obișnuită, purtând în inimă alte gânduri și speranțe. Ce n-aș fi dat să știu ceva despre Cate și ceilalți. Elvira mi-a spus că *Le Fontane* fusese închisă cu cheia, nu se știa de cine. Ieșeam seara în livadă cu Belbo, priveam în întuneric spre Torino unde se petreceau atâtea lucruri; stelele rare printre arborii desfrunziți păreau boboci pe ramuri. N-aveam ce să fac; mă gândeam la Dino, pretutindeni, la lucrurile pe care le spunea Cate; descurajat, admiteam că, dacă ea n-ar fi scăpat, n-aș mai fi aflat niciodată de la nimeni dacă era fiul meu. Poate că acum vrea să-mi spună, gândeam, poate plânge că nu mi-a spus. Poate are dreptate părintele Felice și e datoria mea, e datoria celui care rămâne să aibă grijă.

Într-o zi Elvira spuse:

— La Torino au întrebat de dumneata. Secretara care o cunoaște pe Egle îți trimite salutări.

Prostiile acestea îmi făceau plăcere, îmi dădeau viață din nou, ca unui câine pe care cineva îl mângâie pe grumaz.

Trecu astfel o săptămână, dar era apăsător să stau în casă. Să mă întorc la Chieri nu îndrăzneam încă. Vorbind cu Elvira, ea mi-a spus:

— Cine știe cum se simte copilul acela. Trebuie să-i duc măcar câteva mere.

Astfel, a doua zi plecă la drum. Mi-am petrecut ziua citind. Când s-a întors era înveninată, fără răsuflare. Dino lipsea din colegiu de șase zile.

Am lăsat-o să se descurce cu ajutorul preoților și al portarilor. Nu am întrebat nici măcar dacă făcuseră

cercetări, dacă existau urme. Unde se dusese știam. O știam de mult. Nu am spus nimic, și mi l-am închipuit hoinărind prin Torino, cuminte, ascunzându-se prin șanțuri, ajungând acolo sus.

Nimic altceva nu se mai întâmpla în colegiu. Alarma noastră fusese inutilă. Directorul spunea că pot să mă întorc.

Lăsaserăm să treacă două zile. I-am spus Elvirei despre casa de dincolo de Dora, unde știau poate ceva despre el sau despre ai lui. Eu nu puteam să mă aventurez până acolo. Mă gândeam adesea: „Dacă se întoarce Cate și mă întreabă unde e?" Apoi m-am hotărât să mă întorc la Chieri. I-am spus Elvirei să-mi aducă toate știrile.

— Dacă Dino nu găsește pe nimeni, îi spusei, cunoaște drumul și se întoarce.

Pe tot drumul îmi închipuiam că-l văd țâșnind în fața mea, că-l iau de mână, că merg împreună cu el. Dar la intrarea în Chieri m-am întâlnit cu patrula fasciștilor, îmi ieșiseră în față prefăcuți, țâșnind din șosea. Unul era tânăr, un copil; ceilalți trei, cu chipuri negricioase, rele. Țineau pușca la umăr, cu țeava în jos. Au trecut pe lângă mine fără să spună nimic.

▫ XIX ▫

Veni luna mai. Zilele deveniseră și în colegiu mai vii și mai zgomotoase, în curtea întunecoasă, seara, și în lumina înmiresmată și rece a dimineții, era întruna larmă, alergătură, o avalanșă de știri. Școlile se terminau în câteva zile, înaintarea aliată era în curs și avea în față luni și luni de vreme frumoasă. Dintre colegii mei ascunși, băieții aceia din Sud, unii plecaseră cu gând să ajungă în linia de bătaie și să se salveze.

Camerele se goliră, se goli și refectoriul; elevii se întorceau acasă, în câteva zile se răspândiră pe câmp, și rămăsei în colegiul pustiu, pândind cu urechea pașii rari ai unui preot sau ai unui întârziat. Se știa că noi, asistenții, puteam mânca și dormi ca înainte, dar în liniștea aceea, în pacea aceea, nu mă gândeam decât la Dino. Lipsea de o lună aproape, și sufeream într-atât încât, dacă aș fi știut cum, aș fi plecat să-l caut. Acum știrile de război erau astfel, încât despre munți și rebeli nu se mai auzea vorbindu-se. Poate nu mai era primejdie. Dar vizita Elvirei m-a făcut să-mi piară cheful.

Veni înadins la colegiu să-mi aducă vești. Fusese la Torino, dincolo de Dora, fusese pe la închisori, ceruse ajutorul unor preoți. Despre copil nici o știre; dacă într-ade-văr ajunsese în munți, în ultimele săptămâni sfârșise cine știe unde. Anumite grupuri înarmate, se spunea, treceau pe pământul Franței. Nu era un loc pentru copii acolo. Toți ceilalți, femeile, mama, rudele, fuseseră deportați cu o lună înainte. O spusese un diacon care știa povestea celor de la *Le Fontane* și care credea că i-au împușcat pe toți.

— Dar e același lucru, spunea, de acolo nu se mai întoarce nimeni.

Ce altceva puteam să fac sub porticul pustiu, decât să mă hrănesc din nou, dimineața și seara, cu vechea spaimă? Puteam să mă plimb, să străbat câmpurile și piețele, dar să petrec zile întregi în acea inutilă așteptare mi se părea cu fiecare zi tot mai zadarnic. Acum, când trecutul era doar un mic nor, o durere, o părere de rău a tuturor, popasul acela în colegiu devenea apăsător ca o ședere la închisoare.

Nu puteam să mă întorc acasă. Puteam doar să-mi amintesc trecutul, să-i evoc pe cei dispăruți, unul câte unul, să le ascult vocile, să mă amăgesc că îmi rămânea ceva din

ei. Mi se părea că eram mult schimbat față de anul trecut, când hoinăream prin păduri singur, când școala mă aștepta la Torino, iar eu așteptam răbdător să se termine războiul. Acum, Dino – trăise alături de mine în curtea aceea, mi-l trimisese mama lui – era un ghem de amintiri pe care-l acceptam, pe care-l voiam, el singur putea să mă salveze; dar eu nu-i fusesem de ajuns. Nu eram nici măcar sigur că, daca ne-am fi întâlnit, s-ar fi bucurat. Dacă aș fi dispărut o dată cu ai săi, nu m-ar fi considerat demn de o amintire mai bună. Războiul nu se putea sfârși cu adevărat decât după ce ar fi distrus orice amintire și orice speranță. Asta înțelegeam abia atunci. Și, de aceea, înțelegeam că ar fi trebuit să părăsesc porticul, să trec peste amintiri, să încep altă viață. Imaginea tuturor celor care plecau – asistenții, Dino, Elvira mă umplea de nerăbdare. Era cu neputință să mai rămân în colegiu fără să-mi fie teamă, îl înțelegeam pe Dino. Îl înțelegeam pe părintele Felice. Ar fi trebuit să fiu preot.

Elvira îmi adusese o scrisoare de la ai mei, în care îmi spuneau, ca de obicei, să mă duc la ei în vacanță. Nimeni nu m-ar fi căutat; aceea era cu siguranță ascunzătoarea cea mai bună. M-am hotărât să plec acolo, încă înainte de a mi-o fi mărturisit. M-am gândit zi și noapte înspăimântat, repetând „e timp”, dar știam că alesesem de mult. Ultima dată fusesem acasă cu un an înainte de război, și-mi spusesem încă de atunci: „Măcar de-aș muri aici” pentru că, dacă ți-l închipui dinainte, războiul e o odihnă, o pace.

Elvira nu voia să audă de plecarea mea. Nu spuse că la ai mei aș fi înfruntat primejdii; știa foarte bine că acasă nu m-ar fi căutat nimeni; vorbi despre călătorie, întâmplări neașteptate, mitralieri, întâlniri primejdioase, poduri rupte. Dacă plecam, i-am citit în ochi, aveam să mă mai întorc? I-am spus atunci că stăteam prost cu banii; nu mai

puteam să trăiesc pe spinarea altora; mai curând sau mai târziu, i-am spus, cel care e întreținut se răzvrătește.

— Dar războiul acesta se va termina, se apără indignată. Trebuie să se termine. Și atunci vei putea să-ți plătești datoriile întorcându-te la noi.

I-am cerut un rucsac cu lucrurile neapărat trebuincioase. I-am spus să nu spună nimănui, nici măcar mamei ei, că făceam călătoria aceea.

— De altfel, am observat, nu e sigur că ajung. Ea ar fi vrut o adresă. Nu e nevoie, i-am răspuns, nu schimb viața, schimb bârlogul. Mai bine să mi se piardă urma.

Când m-a lăsat, singur cu sacul, am respirat ușurat. Primele zile le petrecui liniștit, convins că acum puteam să mai rămân, că a face sau a nu face ceva depindea de mine. Biata Elvira mă și credea plecat, îmi dădeam seama în acele zile că, dorind să plec, năzuisem să mă despart de ea, s-o împiedic să se mai sacrifice. Știam bine ce gândea.

Dar, într-o dimineață, am găsit colegiul plin de nemți, în acele zile nu se aflau acolo nici părintele Felice, nici directorul; plecaseră la Torino – eu îi așteptam să aflu dacă era primejdios să călătorești cu trenul. Nemții nu spuseră nimic, se instalară în colegiu. Erau soldați și o companie de subzistență, descărcau provizii. Dar portarul veni să mă caute și mă întrebă ce nume declaram: comandamentul german voia lista tuturor celor din colegiu. Atunci mi-am luat sacul și am plecat.

Pentru a mă urca în tren fără să mă întorc la Torino, trebuia să ocolesc colina și să străbat prin soare drumuri necunoscute. Cu sufletul la gură, am plecat peste câmp, știind că pe înserat aveam să revăd colinele și o să-mi surâdă din nou norocul. S-au ivit mult mai repede. Cercetam drumul dacă se aflau posturi de gardă, și am

văzut în zare, printre stâlpii și norii grei, un cer siniliu, plăcut și senin.

Nu m-am oprit până când nu am ajuns la doi pași de coline – Villanova; calea ferată era acolo. M-am așezat pe un parapet. Treceau fete pe bicicletă. Nici nemți, nici fasciști. Mușcam din pâine și priveam arborii și colina împădurită, cerul deschis – îl invidiam pe Dino care de luni de zile bătea potecile. Nu mersesem mai mult de două ore.

Am avut timp să mă satur de banchetă, de mica gară, de povârnișul colinelor. Pe măsură ce oamenii se adunau, recăpătăm încredere în mine; uitasem de mult că lumea e plină de chipuri și de glasuri, și vorbeau cu toții de foamete, de fugi, de război, râzând și salutându-se. Uitasem și de tren; când a apărut printre salcâmi, fără să încetinească, m-a cuprins ca pe un copil în vârtejul lui. O dată urcat, în timp ce-și reîncepea cursa zbătându-se prin verdele copacilor, am aflat că podul de peste Tanaro fusese rupt și că acolo trebuia să coborâm, în afară de asta, am mai aflat că patrule militare străbăteau trenul și-i arestau pe toți cei care n-aveau un permis special.

▫ XX ▫

Dar la Asti norii grei umpleau cerul, se stârni vântul și amurgul se lăsă imediat; când am sărit din tren, nu ne-a luat nimeni în seamă. Am pornit de-a lungul liniei ferate, și în lumina lividă a ploii am deslușit cabine și rezervoare sfărâmate, gropi adânci, stâlpi rupți. Am ajuns repede pe câmp. O arcadă a podului căzuse. Mi-am dat seama la timp și, la primele rafale de ploaie, m-am adăpostit într-o ogradă acoperită.

Aici am dat peste oameni și care; era șopronul unui grajd; cineva, în șopron, tolănit pe baloturi, râdea. Printre tunete și forfota aceea auzeam voci cadențate și aspre,

plămădite toate în graiul meu. Aceasta îmi dădu curaj. „E o fatalitate să întâlnesc mereu porticuri”, m-am gândit.

Am mâncat ceva, o farfurie mare de ciorbă, și puțină pâine, pe care le luasem din bucătăria soioasă și plină de fum. Câțiva ședeau în salon, mâncau saiată și beau. Erau femei, trecători, căruțași. Sub șopron, se vorbea de ploaie și drumuri, de transporturi, de ceva neobișnuit care se întâmpla în valea râului Tanaro. Am spus că mă duceam într-un sat oarecare, întrebând doar dacă era ușor să străbat valea. Vorbeam în dialect. Un căruțaș m-a măsurat din cap până în picioare.

— De trecut, se poate trece, îmi spuse, de rămas e mai greu.

— De câteva zile operau acolo nemții și numai femeile dormeau acasă.

— Rămâne de văzut, spuse un altul, cu moletiere gri-ver-zui. Dacă nemții trec, ne-am ars. Dar dacă-și frâng gâtul...

M-am gândit că nu era vorba de valea mea, și trebuia să străbat alte coline. Cineva mă ghici după vorbă, și se adresă celorlalți:

— În Langhe cum stăm?

În Langhe se dădea o bătălie neîntreruptă. Depindea de sate. Erau regiuni întregi în mâinile alor noștri. Pentru cât timp, nu se știe. Adevărata primejdie nu era pe drumuri, ci pe poduri și în sate. Am revăzut podul meu de fier pe care-mi răsunau pașii în copilărie. Am pomenit de un sat vecin, unde ajungeai pe podul acela.

— Acolo e republica, au spus.

Zăpăceala și furtuna durară până dimineața. Starea de asediu te împiedica să te miști; cei care plecau înaintea zorilor nu cerură nici măcar o cameră. M-am trântit peste niște saci și căruțașul îmi împrumută o pătură. Pentru

iunie, era frig. Cineva răstumase o cofa cu vin, și în noapte, în întunericul bătut de vânt, mă îmbătai de mirosul acela. Vocile răgușite, adormite, vorbeau întruna de mâncare și de lucruri de odinioară.

La primul licăr al zorilor căruțașul porni. Mergea pe drumul meu, dar numai până la jumătatea văii. Era gras, tăcut, cu ochii triști. Privind cerul rece și senin, spuse:

— Să mergem.

Merserăm toată dimineața, cocoțați pe cele două laturi ale căruței cu picioarele spânzurate. Nu vorbirăm cine știe ce; din bună-cuviință i-am spus că veneam de la Torino, unde fusesem să muncesc, și mă întorceam acasă. Ridică ochii și-mi spuse:

— Era mai bine pe calea ferată, prin Alessandria. Puteam oare să-i explic că gările mă înspăimântau? că îmi plăcea mai mult scârțâitul carului lui? Cu viața pe care o ducea ar fi râs de necazurile mele, dacă totuși ochii lui mai puteau râde. Nu era posac, nici mândru, era singur. Sub cerul acoperit, privii din când în când colina; pe povârniș, o bisericuță, un pin negru; ca întotdeauna, mă gândeam ce bună ascunzătoare ar fi fost biserica aceea. Pe spinările colinelor se întindeau vii și lanuri de grâu înviorate de ploaie; nu-mi aminteam coline atât de vii și atât de dulci.

Încetineala carului mă umplea de nerăbdare. Vorbeam despre vreme, îl întrebam pe grăsan dacă măcar noaptea, sau când ploua, drumurile erau mai sigure, îmi spuse că lui îi plăcea mai mult lumina soarelui; noaptea te poate ajunge glonțul hărăzit altuia; ziua, cel puțin, patrioți sau nemți, te văd la față. Vorbea fără patimă, era dârz.

Întâlnirăm nemți, o mașină oprită la jumătatea urcușului. Uniformele gri-verzui păreau de culoarea pământului umed. Căruțașul sări jos, eu priveam un crâng pe colină.

Puțin după aceea ne ajunse din urmă și ne depăși un camion zgomotos, mare și plin cu uniforme pestrițe, cu băieți tineri cu bască, cu țevi de pușcă.

— Împing înainte republica, mormăi căruțașul, în seara asta mâncăm porcul.

În primul sat, îi găsirăm poposind în piață. Nemți pe motociclete puneau piciorul pe pământ și plecau din nou, câte o femeie privea din prag. Se auzi o împușcătură cine știe unde; nimeni n-o luă în seamă.

Acum, căruța hurducăia peste pietre. Trebui să cobor. Apăru pe neașteptate un marinar cu pușca la ochi. Ne-am oprit și, în timp ce prietenul meu scotocea în lădiță, celălalt, un blond pistruiat, ridica pânza care acoperea încărcătura de pluguri și privi. Ne făcu semn să ne urmăm drumul mai departe.

Ajunși din nou la drum deschis, am spus deodată, așa, ca să vorbesc:

— Există un hotar între aceștia și ceilalți? Nu spuse nimic și scuipă în țărână.

— Ați mai văzut, și altă dată de-ăștia? Stau și ei prin sate?

— Da, îmi spuse, îi avem acolo, pe colină. Zi și noapte suntem cu ochii pe ei.

Acum mi s-a înfundat, gândeam. Dacă mă opresc, s-a dus totul. La Cheri nu puteam să rămân. Acasă, nici atât. Dacă mă gândeam la spaimele iernii, la colegiu, mă simțeam curajos, inconștient, copil. Știam bine că în Langhe nu exista nici un neamț care să-mi cunoască numele. Dar acum mă obișnuisem cu asta, și spaima tuturor pusese stăpânire și pe mine: orice spaimă îmi servea drept scuză.

Ne urcarăm din nou în car. Nu am mai vorbit, dându-mi seama că ne întorceam mereu la același subiect.

— Suntem la Molini, spuse deodată. Ar fi bine să vă descălțați și să treceți râul. Eu mă opresc acolo, în vale.

În timp ce carul se depărta scârțâind, ne-am luat rămas-bun și i-am strigat numele acela, întrebându-l despre drumul acela care ducea la podul de fier. Mi-a arătat nedeslușit o colină dincolo de Tanaro, s-a oprit să mă privească pornind și scuipă în drum.

După ce am trecut apa și albia largă, am urcat colina cu pas sprinten. Mă întrebam, în timp ce mergeam, pe unde dormea și mânca Dino; dacă de obicei căruțașii treceau dincolo de Torino, în munți. Plecase cu pardesiul și fularul. Dacă n-ar fi ajuns la Fonso, s-ar fi întors, mi-a spus. Un copil nu înfruntă primejdii.

Drumul meu șerpuia printre lanuri și vii; totul era altfel decât pe colina din Torino: aici coastele erau cultivate și povârnite, nu existau păduri. Pădurile erau departe, se auzeau boi mugind, găini bătând din aripi; până și aerul era mai moale și mirosea a casă – cu toate acestea mergeam repede, repede, privind în jur, ascultând, ca atunci când mă ascundeam cu Belbo prin văile din Pino, iscodind mereu tainele pământului, rădăcinile, veșnica spaimă care domnește în desiș. Acum fugeam cu adevărat, așa cum fuge un iepure.

Înainte de a se întuneca, am mai străbătut două sau trei sate; drumul urca; în depărtare, pe vârfurile culmilor se zăreau biserici, căsuțe izolate. De când trecusem peste Tanaro, nu mă mai ajungeau din urmă nici nu-mi tăiau calea mașini sau motociclete; am văzut doar, un car tras de boi și, în piața unui sat, câțiva pierde-vară desculți. Am mâncat pâine și câteva roșii pe care mi le vânduse o femeie cu glas pițigăiat; m-a întrebat dacă mă rătăcisem.

— Mă duc acasă, îi spusei.

— Ah, bine faceți, bine faceți, îmi strigă. Asta nu mai e viață.

Am înțeles mai târziu că mă luase drept partizan, ceea ce mă neliniștea. Pe de altă parte, nu puteam să aflu unde sunt partizanii, pentru că m-ar fi crezut spion. Trebuia să merg, să merg întruna și să nu mă mai întorc, în seara aceea am străbătut ultima bucată de drum, printre câmpuri pustii, sub norii grei. Se auzeau greierii. Urcasem mult, mult; mergeam pe creastă.

Îmi făcu rost să dorm un tânăr care, adăpostit în șanțul unui câmp, fuma dintr-o țigară. N-avea pe el decât o cămașă și pantaloni zdrențuiți; pe cap o beretă.

I-am spus, oprindu-mă:

— E cale lungă până-n vale?

— Vreți să vă opriți? îmi răspunse, fără să tresară, vorbind același dialect. Nu faceți bine, e postul de control german aici.

— Nu mi-e frică de nemți, am spus atunci, trebuie să ajung dincolo de vale.

— Mai departe sunt partizani, spuse el fără să se tulbure.

— Nu mi-e frică de nimeni, mă duc acasă. Dădu din cap, scuturând ușor țigara.

— E mai ocolit pe poteci. Dar acum e târziu. Așteptați mai bine până mâine.

Străbăturăm împreună câmpul și un crâng. Dincolo de un cireș se ivi un grup de case negricioase și un staul. Căpițe de fân și clăi de paie; sub creastă, la nivelul câmpului, alte acoperișuri scunde se povârneau spre vale; nu văzusem niciodată căsuțe țărănești mai bine ascunse: de pe drum se vedeau doar spicele și culmile îndepărtate.

Otino – nu mă întrebă numele meu – îmi aduse cireșe și mă întrebă dacă mi-e sete. Aplecând o creangă, culeserăm tot. El împroșca sâmburii plescăind din buze și mă întrebă dacă mă duceam spre Agliano.

— Azi-dimineață încă se mai vedea fumul.

Am spus că merg spre Roechetta, în valea Belbo, și veneam de la Chieri. Otino se cățăra în pom, cu picioarele și brațele lui lungi, și începu să arunce jos pumni de cireșe.

— Unde e Roechetta? întrebă.

— Pe aici se dă foc la sate?

Nu-mi răspunse și începu să fluiere. Fluiera semnalul de drepți.

— Ați fost soldat, spusei atunci.

— Ar fi trebuit, îmi răspunse.

Mi-am petrecut noaptea în fân, asurzit de târâitul greierilor. Aerul era rece, ceața sau norii, nu știu ce-o fi fost, acopereau câmpurile. M-am vârât în paie. În întuneric vedeam bolta cerului mai puțin întunecată și eram gata să mă ascund în fân la prima alarmă. Nu toți au un pat din fân, îmi spuneam.

Mă trezi Otino, desprinzând unelte de pe un stâlp. Era o lumină orbitoare, ceață și soare.

— N-o să ajungeți azi, îmi spuse.

I-am cerut pâine. Pornirăm printre casele povârnite în vale. Chemă o femeie, care aduse două pâini.

— Îmi dați voie să mă spăl pe ochi? l-am întrebat. Traserăm amândoi găleata din fântână, în lumina vie a cetii am văzut mai bine pielea arsă de soare a lui Otino, trăsăturile lui bărbătești.

— Acela e drumul, îmi explică. Țineți mereu cărarea care coboară și ajungeți la calea ferată; o să dați peste Tinella, să vă ascundeți între sălcii...

Mi-am amintit de joaca mea cu Dino.

▫ XXI ▫

La amiază cutreieram colinele pustii, lăsând nemții și republica cine știe unde, în vale. Rătăcind drumul principal, am strigat spre niște femei care întorceau fânul pe o pajiște să-mi spună pe unde se putea ajunge în satul vecin cu al meu. Îmi făcură semn să mă întorc în vale. Am strigat că nu, că drumul meu era peste coline, îmi făcură semn cu furcile să merg mai departe.

Nu se vedeau sate, doar câteva căsuțe izolate pe povârnișurile împădurite și albite. Ca să ajung acolo, ar fi trebuit să mă abat pe potecile povârnite, în zăpușeala norilor joși. Cercetam atent liniile crestelor, viroagele, arborii, întinderile largi. Culorile, formele, zăduful înmiresmat, îmi erau cunoscute și familiare; pe meleagurile acelea nu trecusem niciodată, și totuși le străbăteam într-un nor de amintiri. Câțiva smochini contorsionați, umili, semănau cu cei de acasă, din grădina din spatele fântânii, înainte de căderea nopții, îmi spuneam, sunt la Belbo.

O căsuță pe drum, înnegrită, dărâmată, mă opri făcând să-mi bată inima. Părea un zid năruit, de oraș. Nu vedeam în jur nici un suflet viu. Dar ruina nu era nouă: pe perete, acolo unde înainte se afla o viță, abia se deslușea o pată azurie de coclează. Mă gândeam la ecoul strigătelor, la sângele curs, la împușcături. Cât sânge, m-am întrebat, n-a scăldat aceste meleaguri, aceste vii. Mă gândeam că era același sânge ca al meu, că erau bărbați și copii crescuți sub cerul acela, în soarele acela, cu grai și cu ochi îndărătnici ca ai mei. Era de necrezut că oameni ca aceia care trăiau în sângele meu și în amintirea mea încătușată, înfruntaseră și ei războiul, furtuna, spaima lumii. Mi se părea ciudat, de neîngăduit, ca focul, politica, moartea să răscolească acel

trecut al meu. Aș fi vrut să regăsesc totul ca odinioară, închis ca într-o cameră ferecată. De aceea, și nu din prevedere zadarnică, de două zile nu îndrăzneam să rostesc numele satului meu; tremuram să nu spună cineva: „A ars. A trecut războiul pe acolo”.

Drumul începu să coboare, apoi trecu peste altă colină. Acolo sus, cu voia Domnului, era un târg și o clopotniță. M-am oprit puțin înainte de a intra în sat, poposind pe o grămadă de pietriș; scosei pâinea. „Poate va trece vreo femeie, un car”.

Din sat se auzea vocea amiezii: bufnituri în staul, strigăte de copii, clătit de găleți. Un coș scotea fum. Acum soarele alungase norii și totul strălucea în jur: povârnișurile îndepărtate scoteau aburi ca un bălegar proaspăt. Era un miros de staul și de catran, de căldură.

Mâncasem jumătate de pâine, când cineva apăru în drum. Doi tineri, arțăgoși și negricioși, în pantaloni, cu pușca ațintită spre mine. Nici nu mă ridicasem bine în picioare, că-mi și ieșiră în cale.

— Încotro te duci? întrebă unul – în valea Belbo.

— Ce să faci acolo?

Purtau beretă rotundă și cocardă tricoloră, în timp ce vorbeam, se uitau la pantofii mei. Am simțit cum îmi pipăiau sacul din spate și m-am tras înapoi.

— Sus mâinile, spuse primul.

Cu un zâmbet amar, am murmurat:

— Vin de la Chieri și mă duc acasă.

— Arată documentele.

Am vrut să-mi strecor mâna în buzunar. Cel care vorbise primul mă opri cu țeava. Zâmbi liniștit.

— Am spus mâinile sus, repetă.

Îmi scotocea prin buzunar, scoțând hârtiile. Celălalt spunea:

— Ce cauți aici?

În timp ce răsfoiau hârtiile, priveam satul. Un stol de rân-dunele zbură pe deasupra acoperișurilor. Dincolo de capul cu beretă rotundă, se întindea cerul și povârnișurile îndepărtate, împădurite. Dincolo de pădurile acelea, eram acasă.

Cel care vorbise primul se uită la legitimație.

— În ce zi te-ai născut? I-am spus.

— Profesiunea? I-am spus-o.

— În ce sat?

Se întoarse către celălalt și spuse:

— Privește. Atunci am spus:

— Satul meu e acolo.

— Nu-i adevărat că vii de la Chieri, reluă, aici scrie Torino.

— Am locuit la Torino, apoi la Chieri. Mă privi cu neîncredere.

— Te cunoaște cineva?

— Mă cunosc cei de acasă.

Schimbară priviri. Cel din spate, o figură osoasă, dădu din cap. Țineau puștile ațintite.

— Ascultați-mă, am spus dintr-o răsuflare, sunteți primii pe care-i întâlnesc. Am fugit de la Torino pentru că mă urmăresc nemții.

Din nou zâmbetul acela rece.

— Pe toți vă urmăresc nemții, dacă ar fi să vă credem.

— Să mergem, îmi spuseră.

În sat grupuri de femei în fața bisericii. Mergeam între cei doi; nu mi-am ridicat privirea spre ferestre și spre

căpițele de fân. Pe o ulicioară staționa un furgon, și doi tineri militari în salopetă îl păzeau. O găină ne tăie calea.

În fața unei porți, un bărbat înalt, cu cizme și haină de piele, cu revolver la centură, vorbea cu o fată care ținea în brațe un prunc. Râdea și alinta copilul.

După ce trecurăm, se întoarse și ne privi. Purta la gât un fular, părul și barba cârlionțate. Era Giorgi, fratele lui Egle. L-am recunoscut imediat ce încetă să mai râdă.

Am făcut un pas, clipind din ochi. Am strigat:

— Giorgi. Îl cunosc, le spusei celor doi. Când ne apropiarăm unul de celălalt, eu râdeam.

— Asta-i bună, spuse.

— Întâlnirile noastre sunt totdeauna istorice, i-am spus în timp ce ne așezarăm la o parte, pe un parapet.

Mi-a întins o țigară.

— Ce faci, mereu în civil, pe toate drumeagurile lumii? Vorbea cu tonul acela plictisit, ironic, care era al lui.

— Ce cauți dumneata pe meleagurile mele? am întrebat râzând.

Ne povestirăm apoi întâmplările prin care trecusem. Nu i-am spus că fusesem fugar. I-am spus doar că mă duceam la ai mei, că o văzusem pe sora lui, că acasă la el îl credeau la Milano. Zâmbi fumând, cu bărbia rezemată în pumn.

— În timpurile astea, nu știi de nimeni bine pe unde trăiește, observă. Asta e partea frumoasă.

O mașină cenușie apăru dintr-o curte și se opri la ieșirea din sat. Era condusă de un băiat înarmat.

— Sunteți mulți aici? l-am întrebat pe Giorgi.

— Nu cunoști zona?

— Cei doi oameni ai dumitale, i-am spus, sunt primii partizani pe care i-am văzut în carne și oase.

Strânse buzele și mă privi.

— Trebuie să te cred? spuse. Nu te cred, și zâmbi.

Îmi povesti că era în misiune după alimente, îmi spuse:

— Unde e satul dumitale? și făcu semn cu mâna dincolo de păduri. E acolo, mi se pare. Noi, în schimb, venim ca un torent de sus – arătă partea dinspre apus. Viața noastră e toată aici: alergătură, rechiziții, corvezi. Plictiseala nu ne folosește. E ceva frumos și-n asta.

Strânse buzele și suflă fumul. Atunci am riscat întrebarea. I-am spus că ultima dată când îl văzusem, vorbea de război, dar de războiul fascist, îmbrăcase o anumită uniformă, ura anumite persoane. Era cu putință să-l fi atins grația divină?

— Dizgrația, îmi spuse. Din cauza nenorocirii mele făcusem un jurământ.

— Dar războiul fascist era altceva. Cine sunt acum subversivii? am întrebat.

— Toți, răspunse. Nu mai există italian care să nu fie subversiv. Zâmbi sec, și spuse brusc: Nu cumva crezi că ne luptăm pentru prietenii aceia neghiobi ai dumitale.

— Care neghiobi?

— Cei care cântă „Revoluție”. Aruncă chiștocul cu scârbă. După ce se termină treaba cu *negrii, o* tăie scurt, începem să ne ocupăm de *roșii.*

— Credeam că vă înțelegeți, spusei.

Se așternu tăcere, în timp ce eu priveam spre vale.

— Mâine sper să ajung acasă, am rupt tăcerea, ridicându-mă de pe parapet. Dacă, bineînțeles, nu mă oprește cineva pe drum.

Dădu din cap, serios.

— Dumneata trebuie să fii plin de permise de liberă trecere, spuse. Nu-i dă mâna oricui să se ascundă aici și să se plimbe.

Am fost martorul plecării lor spre apus. Mi-am amintit că spre apus priveam seara când, copil, trăiam dincolo de păduri, și poate că în zarea incendiată de lumină de atunci se afla o colină, o culme, unul din vlăstarii aceștia. Partizanii se urcară în mașini – țâșni încă una – erau vreo zece băieți cu Giorgi, unul dintre ei mânjit de făină, un brutar. I-am revăzut pe cei doi care mă opriseră, nu clipiră. Mașinile porniră cu zgomot, trecură dealul, dispărând. Am auzit cântece pe neașteptate.

Rămas singur – după-amiaza înainta – am stat la taifas cu țăranii. Făcusem un ocol inutil: mergând din răspântie în răspântie, mă apropiam din nou de Tanaro; trebuia să mă întorc câțiva kilometri și să cobor în vale, apoi să urc, cu ochii mereu ațintiți la clopotnița din deal, în mijlocul pădurii, pe unde trecea șoseaua și de unde se zăreau, departe, adevăratele coline – colinele mele. Cu greu aș fi putut să fac asta noaptea. Dar puteam să dorm în sanctuar, spuse o femeie.

Am întrebat dacă erau primejdii. Cineva zâmbi.

— Dumneavoastră sunteți de aici. Casa poate să cadă în cap oricui.

Dar femeia spuse că nu mai era nici o primejdie, dacă treceam de sanctuar.

La jumătatea amiezii coborâsem în adâncul văii. Acum, că știam de clopotnița aceea, nu mă mai temeam că mă rătăcesc. Mergeam cu grijă, șchiopătând puțin, târând piciorul, ca să par mai nevinovat. Mergeam în sens opus drumului făcut de dimineață, străbăteam poteci, râpe, am trecut pe lângă o cruce de lemn înălțată întru pomenirea cuiva. Cerul înalt era senin. La jumătatea urcușului de pe colina aceea mă aștepta un grup de case curate, pe șoseaua pe care mă cățăram. Ajunsesem din urmă și întrecusem un țăran cu cei doi boi ai săi, înjugați. Auzind apoi huruitul

unui motor de camion, m-am întors; se vedea un nor mare de fum; apoi au apărut două furgoane mari, zburând în viteză, pline de berete gri-verzui, cartușiere și fețe negricioase. Am plecat capul în norul de praf stârnit. Dacă ar fi tras în mine, împușcătura și huruitul s-ar fi confundat. Nu se întoarseră să mă privească, dispărură, în timp ce urmăream cu mintea zborul în viteză al fasciștilor – mă întrebam dacă se duceau până la sanctuar, dacă se întâmpla ceva în satele de sus – mă gândeam încă la impresia de explozie, de bombă, pe care mi-o făcuseră.

Dar o detunătură răsună, foarte aproape, la capătul drumului. O rafală și o pocnitură. Apoi urlete, alte focuri. Motoarele se opriseră; aerul vibra de țiuitul sfâșietor al gloanțelor.

— Predați-vă, strigă o voce.

Urmă o pauză, o tăcere profundă, apoi reîncepură bufniturile, exploziile și sinistrele șuierături ca niște fire de sârmă vibrând pe stâlpii viilor.

Stăteam ascuns după pomi și la fiecare împușcătură mă retrăgeam, mă aplecam, mă lăsam în iarbă; în răstimpuri alergam îndărăt pe drum. Răpăitul continua, cu lovituri precise și mortale. La capătul drumului l-am zărit pe țăranul acela, țintuit de groază, împreună cu boii săi.

Când l-am ajuns din urmă, împușcăturile erau mai dese și mai tânguitoare. Bufniturile acelea surde erau grenade care explodau înfundat. Gloanțele se tânguiau ca niște voci omenești.

Țăranul își ascunsese boii de-a curmezișul, într-un stufăriș. Mă văzu venind, în tăcerea de moarte care urmă, sări să se ascundă mai bine; era bătrân, se aplecă agățându-se cu neîndemânare de trestii. Un bou mugi.

— Încet, i-am spus, ascunde-te. Am sărit în stufăriș, împingându-l mai înăuntru.

Dar bătălia se sfârșise. Totul amuți pe neașteptate, pe drum, pe deal. Ascultam încordat să aud motoarele pornind din nou, dacă se simțea ceva.

Țăranul stătea aplecat între boi. Ca să-i ascundă mai bine, îi împinse la nimereală în desiș; se auzi un trosnet de trestii; i-am strigat încet să înceteze.

Atunci bătrânul se așeză, ținând în mână căpăstrul.

▫ XXII ▫

Am stat așa mult timp. De la o vreme se auzise din nou huruitul motorului și larmă printre arbori. Apoi huruitul se îndepărtase.

La o cotitură se ivi pe neașteptate o femeie. Cobora în fugă. O așteptam în mijlocul drumului, întrebând-o ce se întâmplase. Mă privea înspăimântată. Purta pe cap un șal. Bătrânul cu boii scoase capul dintre trestii. Bătrâna strigă ceva, și-și puse mâinile peste urechi; o întrebai:

— Sunt oameni acolo?

Încuviință din cap, fără să vorbească. Dinspre cotitură apăru pe neașteptate un tânăr pe bicicletă. Cobora în viteză.

— Se poate trece? i-am strigat.

Atinse pământul cu piciorul desculț, se opri ca prin minune, îmi strigă ca răspuns:

— Sunt morți, o mulțime de morți.

Când am ajuns cu mare grijă la cotitură, am văzut camionul cel mare. Era oprit, de-a curmezișul, gol. O dâră de benzină înnegrea drumul, dar nu era numai benzină. De-a lungul roților, în fața mașinii, erau întinse trupuri omenești, și pe măsură ce mă apropiam, benzina se înroșea. Cineva în picioare, câteva femei și un preot, se învârteau împrejur. Am văzut trupuri pline de sânge.

Un bărbat, în uniformă gri-verzui, vărgată, atârna cu fața în jos, dar picioarele le avea încă în camion. Sângele amestecat cu creier i se prelingea pe falcă. Un altul, mărunțel, cu mâinile pe pântec, privea în sus, palid, mânjit. Apoi alții, ghemuiți, sfârșiți, pe brânci, de o paloare murdară. Cei întinși erau chirciți, un pachet de zdrențe. Unul era deoparte pe iarbă, sărise la marginea drumului să se apere trăgând: încremenit în genunchi pe firul de sârmă, părea viu, îi curgea sânge din gură și din ochi, copil de ceară încununat cu spini.

Îl întrebai pe preot dacă toți morții erau din furgon. Preotul, voinic, asudat, mă privi tulburat și-mi spuse că nu erau numai ei, că în casele din față se află o mulțime de răniți.

— Cine atacase?

— Partizanii de colo, îmi spuse, care îi așteptau de mult.

— Ei spânzuraseră patru oameni, strigă o bătrână care se tânguia și răsucea niște mătănii.

— Și astea sunt roadele, spuse preotul. Acum vom avea represalii sălbatice. De aici până-n întinsa vale a lui Belbo va fi un singur rug.

Cursa fusese întinsă în spatele a două stânci înalte, care îngăduiau să te ascunzi. Nu scăpase nici un fascist. Cu celălalt camion, partizanii transportaseră repede prizonierii, dar înainte îi aliniaseră la zid, amenințându-i:

— Am putea să vă ucidem, cum faceți voi. Dar mai bine vă lăsăm în viață și în rușinea voastră.

Oamenii își luau în fugă traiste, scoteau afară animalele și nimeni nu mai îndrăznea să doarmă la Due Rocce. Câțiva se duceau la sanctuar; mai credeau în el; alții plecau cine știe unde, numai să plece. Mai era destul timp până la miezul nopții, pentru că băiatul de pe bicicletă, care îmi vorbise, alerga să dea știrea despre răniți la telefon, la

postul de gardă, pentru a se salva ce se mai putea salva. A doua zi, drumurile și ulicioarele acelea aveau să fie o rețea a morții. Preotul alergase în casă: un rănit trăgea să moară.

Eu am rămas printre morți fără să îndrăznesc să trec peste ei. Priveam clopotnița în depărtare și știam că mai devreme de mâine nu puteam ajunge acasă. O presimțire mă trăgea înapoi, spre drumul străbătut până atunci, să pun între mine și furtună satul nevinovat, râul Tinella, calea ferată. Acolo era Otino care, cel puțin, putea să mă ascundă. Dacă înaintea înserării treceam din nou de posturile germane, puteam să aștept împreună cu el să se potolească furia.

Fără să mai privesc în jur, am plecat din nou, trecând prin fața țăranului cu boii, care aștepta cu gura căscată în fața stufărișului, am pornit drept înainte, iar după o oră urcam ultima colină, sub cerul rece, dincolo de care trebuia să fie Valea Tinellei. Am revăzut o parte din crestele întâlnite dimineața. Clopotnițele, căsuțele mă impresionau; mă întrebam dacă acasă voi trăi mereu în mijlocul unor spaime asemănătoare, în acest timp mergeam pe drum, mereu atent la cotituri, la răscruci, fără să mă aventurez la loc deschis. Știam ce înseamnă o împușcătură și șuieratul ei.

Am trecut peste Tinella și calea ferată, în amurg, în timp ce așteptam în mâl printre anini, am auzit pufăitul trenului. Trecu încet, gâfâind, un tren lung de marfă, local, și am zărit câțiva soldați germani, masivi, în picioare, pe scări. Călătoria lor mi se păru semn bun: zona era încă liniștită.

Am străbătut calea ferată și am căutat din ochi colina lui Otino. Era greu să te descurci printre sălcii, dar crestele colinelor se observau cu ușurință. Am pornit pe un drumeag care mi s-a părut cel bun și l-am urcat ciulind urechea la

târâitul greierilor, să aud pași sau frunze trosnind, între timp, pe cer, stelele străluceau puzderie.

Pe Otino nu l-am găsit, dar colina era aceeași. Eram obosit, flămând, miam târât picioarele prin brazde. Am zărit în față o colibă într-o vie, din acelea pentru pândar. Coliba era făcută din zid, fără ușă; m-am strecurat în întunericul ei și, învingându-mi scârba, m-am întins pe pământ, rezemându-mă de sac.

M-am trezit în noaptea adâncă, înțepenit. Spinarea și ceafa mă dureau. Un câine lătra, prin preajmă. Mi-l închipuim vagabondând în noapte și chinuit de foame. Prin ușă nu se strecura prea multă lumină ca să pot zări câmpul, în întunericul acela, lătratul câinelui era vocea întregului pământ, în somn, tresăream.

Am părăsit coliba înaintea zorilor, să nu fiu văzut ieșind. Luna apunea. Privind înapoi, am observat că de fapt coliba era o simplă capelă părăsită; mai păstra doar un geam roz, spart. „Nici dacă ai căuta-o", gândeam. Am rostit în tăcere o veche zicală.

Răsăriră zorile, și-mi era frig, foame și teamă. Am stat ghemuit într-un lan de grâu, blestemând rouă, gândindu-mă din nou la morții aceia și la sângele acela. „A mă gândi, înseamnă a mă ruga pentru ei", spuneam.

La lumina zilei, regăsind casele scunde, le-am dat femeilor știrea. Otino plecase la câmp. Am cerut voie să-l aștept într-un șopron cu fân. Mi-au dat pâine și ciorbă, și mâncând, linișteam femeile în legătură cu proporțiile masacrului.

— Vor face curățenie numai dincolo de Tinella, spuneam, altfel nici n-aș fi putut veni încoace.

Urmară zile cu vânt care mătura povârnișurile și de acolo de sus vedeam crestele una după alta, pomișorii plăpânzi, casele și șirurile de arbori din pădurile

îndepărtate. Otino mi-a arătat clopotnița bisericii și un colț al drumului unde avusese loc măcelul. El cutreiera plaiurile de pe creastă; vedea oameni, vorbea și asculta, într-o dimineață văzurăm în pădure o coloană de fum; în aceeași seară se auzi în sat că avusese loc o altă ciocnire înspre Tanaro, că o coloană de nemți și fasciști se cățăraseră pe povârniș, arzând, împușcând și jefuind. Noaptea dormeam în fân; îmi împrumutaseră o pătură.

Către seară, vântul acela afurisit se oprea, și încercam să aud împușcături, zgomote. Rămâneam cu Otino pe câmp, sub stelele nemaipomenit de vii; și în târâitul prelung al greierilor sfredeleam întunericul căutând incendiile și rugurile aprinse. Se întâmpla să zărim urme de foc pe întinsul întunecat al crestelor.

— Fiți atent, îmi spunea Otino, să treceți pe acolo. Acolo unde au ars, nu mai păzesc.

Voiam să-i plătesc ceva pentru ce mâncăm. Mama lui nu spuse nu; se întreba doar, suspinând, de ce nu se sfârșea războiul. „De-ar ține și un secol, spuneam, cine trăiește mai bine ca voi?” Mai stăruia sub șopron pata de sânge a unui iepure înjunghiat.

— Îl vedeți, spuse Otino, așa vom sfârși cu toții. Petrecându-l spre via în care nimerisem în noaptea aceea, îi spusei că mi se părea un adăpost bun.

— Dacă ar fi de ajuns să dormi în biserică pentru a fi în siguranță, spuse Ocino, bisericile ar fi pline.

— Aici nu mai e biserică, am răspuns, au spart nuci cu picioarele și au aprins focul pe pământ.

— Când eram copil, aici veneam să ne jucăm.

Am intrat discutând despre sat, unde toți trăiau cu teama că și de-a lungul căii ferate va fi împușcat vreun neamț sau vor opri un camion.

— Au ars biserici? am întrebat deodată.

— De-ar fi ars numai biserici, spuse el, n-ar fi nimic.

Într-o seară culeserăm toate vreascurile pe care le găsirăm și, cu mănunchiuri de foi uscate de porumb aruncate peste ele, aprinserăm un foc în colțișorul de sub fereastră. Așezați apoi în fața flăcărilor, fumarăm câte o țigară așa cum fac băieții. Spuneam, glumind:

— Știm și noi să dăm foc.

La început eram liniștit, și am ieșit să cercetez fereastra, dar oglindirea focului era slabă, și, pe deasupra, ferită de o ridicătură de pământ.

— Nu se vede, nu, nu, spuse Otino.

Atunci am vorbit din nou despre oamenii din sat și despre cei ce se temeau mai mult ca noi.

— Nici ei nu mai trăiesc. Asta nu-i viață. Ei știu că va veni momentul.

— Suntem cu toții în tranșee.

Otino râdea, în depărtare răsună o împușcătură.

— Încep, spusei.

Încordarăm auzul. Acum vântul tăcea și câinii lătrau.

— Să mergem acasă, am spus. Noaptea aceea am petrecut-o zbuciumându-mă, tremurând de gânduri. Foșnetul fânului mi se părea că umple noaptea.

A doua zi am cercetat din nou linia colinelor care mă așteptau. Erau albe și uscate de vânt și de anotimp, strălucind sub cer. Din nou m-am întrebat dacă groaza ajunsese în păduri, acolo sus. Am urcat ulicioara, să cumpăr pâine în sat. Oamenii mă priveau din uși bănuitori și curioși. Pe câte unul îl salutam. Din piață, în sus, se vedeau alte coline, ca o turmă de nori trandafirii. M-am oprit lângă biserică, în soare. Din lumină și tăcere îmi încolți în suflet o fărâmă de speranță. Mi se părea cu neputință tot ceea ce se întâmpla. Viața avea să reînceapă într-o zi la fel de

sigură și fermă cum era clipa aceasta. De prea mult timp uitasem acest adevăr. Sângele și jaful nu puteau dura o veșnicie. Au rămas o clipă cu spatele la biserică.

Din biserică ieși o fetiță. Privi înjur și coborî strada. Pentru o clipă înflori și în ea speranța. Cobora grijulie în bătaia vântului, pe pietrișul aspru. Nu se întoarse spre mine.

În piață nu era țipenie, și acoperișurile negre, îngrămădite, care până mai ieri mi se păruseră o ascunzătoare sigură, păreau acum vizuini din care alungi prada cu focul. Totul era să înduri flăcările, până când într-o zi s-ar fi stins. Pentru a regăsi pacea, trebuia doar să reziști.

Seara se zvoni despre o acțiune în valea vecină, împotriva unui sat de femei și bătrâni. Se jurau că e adevărat, în realitate, nu se auzise nici o împușcătură: staulele fuseseră jefuite și fânul ars. Oamenii, fugiți prin văgăuni, auzeau viteii mugind și nu puteau să le vină în ajutor. Se întâmplase dimineața târziu, tocmai în clipa în care eu priveam dinspre biserică.

Otino secera pe câmp și, auzind vestea, continuă secerișul.

— Totuna e, am exclamat, să încerc din nou să trec. Se îndreptă de șale trecându-și mâna peste ochi.

— Plecați noaptea, când nu-i așa de cald.

Vorbirăm din nou în noaptea aceea despre plecarea mea, hotărând că era mai bine să urmez cursul Tinellei decât să mă cațăr pe coline. A doua zi plecai, și seara eram acasă cu ai mei, dincolo de păduri și de valea Belbo.

▫ XXIII ▫

Nu s-a întâmplat nimic. Sunt acasă de șase luni, și războiul continuă. Ba mai mult, acum vremea se strică, pe

marile fronturi armatele s-au ascuns din nou în tranșee, și va trece încă o iarnă; vom revedea zăpada, vom sta adunați în jurul focului, ascultând radioul. Aici, pe străzi și prin vii, noroiul de noiembrie începe să blocheze companiile de soldați, în iama asta, o spun toți, nimeni nu va mai voi să lupte, va fi greu și să exiști pe lume, așteptând să mori la primăvară. Dacă apoi, așa cum se spune, va cădea multă zăpadă peste cea de anul trecut, astupând uși și ferestre, va fi de așteptat să nu se mai dezgheațe niciodată.

Am avut morți și aici. Lăsând la o parte aceasta, alarmele și fuga sâcâitoare prin viroagele din spatele caselor (sora mea, sau mama care se apleacă să mă trezească, pantalonii și pantofii aruncați la întâmplare, goana prin vie, aplecat, și așteptarea, așteptarea înjositoare), lăsând la o parte plictiseala și rușinea, nu se mai întâmplă nimic. Pe culmi, pe podul de fier, în septembrie, n-a trecut o zi fără împușcături împușcături izolate, ca odinioară în anotimpul de vânătoare, sau câteva rafale. Acum se răresc. Aceasta e adevărata viață a pădurilor așa cum o visezi copil. Și câteodată mă gândesc că numai inconștiența copiilor, inconștiența autentică, nu simuiată, poate să-ți îngăduie să vezi ceea ce se întâmplă fără să te simți vinovat. De altfel, eroii din văile acestea sunt toți copii, au căutătura dreaptă și încăpățânată a copiilor. Și dacă n-ar fi decât faptul că noi am tăinuit războiul în inimi – noi, care nu mai suntem tineri, noi care am spus „Să vină, așadar, dacă trebuie să vină”, până și războiul, acest război, ar părea ceva curat. De altfel, cine știe. Războiul acesta ne arde casele. Seamănă morți împușcați prin piețe și pe străzi. Ne alungă ca pe iepuri din adăpost în adăpost. Va sfârși prin a ne constrânge sa luptăm și noi, prin a ne smulge un consimțământ activ. Și va veni ziua în care nimeni nu va mai fi în afara războiului – nici lașii, nici cei triști, nici solitarii. De când trăiesc

împreună cu ai mei, mă gândesc adesea la aceasta. Cu toții vom fi acceptat să facem războiul. Și poate că atunci vom avea pace.

În ciuda vremurilor, aici, în gospodăriile țărănești s-a curățat porumbul de pănuși și s-au cules viile. N-a existat, bineînțeles, veselia de odinioară: prea mulți oameni lipsesc, unii pentru totdeauna. Dintre consăteni, doar bătrânii și cei maturi mă cunosc; dar pentru mine colina rămâne patria copilăriei, a focurilor sărbătorești și a hoinărelilor, a jocurilor. Dacă l-aș avea pe Dino cu mine, aș putea să-i dau consemnul; dar el a plecat, pentru a-și face datoria. La vârsta lui nu e greu. Mai greu a fost pentru ceilalți, care și-au făcut datoria și încă și-o mai fac.

Acum, când câmpul e fără viață, îl străbat din nou; urc și cobor colina și mă gândesc iar la îndelunga amăgire din care a izvorât această povestire a vieții mele. Încotro mă duce această amăgire mă gândesc adesea în aceste zile: la ce altceva să mă gândesc? Aici fiecare pas, aproape fiecare clipă a zilei și, cu siguranță, fiecare amintire mai neașteptată, mă pune în fața celui care am fost – a celui care sunt și pe care îl uitasem. Dacă întâlnirile din acest an mă urmăresc, îmi vine uneori să mă întreb: „Ce e comun între mine și omul acesta care a fugit de bombe, a fugit de nemți, a fugit de remușcări și de durere?” Nu pot să nu încerc o strângere de inimă dacă mă gândesc la cei dispăruți, dacă mă gândesc la coșmarurile care bat drumurile ca niște cățele – îmi spun chiar că nu e încă de ajuns că, pentru a sfârși odată, *groaza* ar trebui să-și înfigă dinții în noi, să muște din noi, cei care mai trăim, și mai adânc – dar se întâmplă că eul, acel eu care mă vede scotocind cu luare-aminte icoanele din gând și dorurile din acest ultim răstimp, se simte altul, se simte detașat, ca și cum tot ceea ce a săvârșit, a spus și îndurat, i s-ar fi întâmplat demult – ca fiind o treabă a altuia, o poveste

terminată. Aceasta mă amăgește, în sfârșit: regăsesc aici în casă o realitate îndepărtată, o viață de dincolo de anii mei, de Elvira, de Cate, de dincolo de Dino și de școală, de ceea ce am vrut și am sperat ca om, și mă întreb dacă voi fi vreodată în stare să ies din ea. Îmi dau seama acum că în tot acest an, și chiar și mai înainte, chiar pe vremea micilor nebunii, a Annei Măria, a lui Gallo, a lui Cate, când eram încă tineri și războiul un nor îndepărtat, îmi dau seama că am trăit o singură, îndelungă izolare, o vacanță fără noimă, ca un copil care, jucându-se de-a v-ați ascunselea, intră într-un crâng, se simte bine, privește cerul printre frunze și uită să mai iasă de acolo.

Aici m-a prins războiul, și mă prinde în fiecare zi. Dacă mă plimb prin păduri, dacă la orice bănuială de razie fug pe coclauri, dacă uneori discut cu partizanii în trecere (a fost și Giorgi pe aici, cu ai săi: înălța capul și-mi spunea: „O să avem timp în serile cu zăpadă să vorbim din nou despre asta"), nu e pentru că nu văd că războiul nu e un joc, acest război care a ajuns până aici, care ne ia de gât până și trecutul. Nu știu dacă vreodată Cate, Fonso, Dino, și toți ceilalți, se vor întoarce. Uneori sper, și-mi este teamă. Dar am văzut morți necunoscuți, morți republicani[2]. Ei m-au trezit. Dacă un necunoscut, un dușman, devine, murind, un om la fel ca tine, dacă te oprește și ți-e teamă să treci peste el, înseamnă că și învins, dușmanul e cineva, că, după ce i-ai vărsat sângele trebuie să-l împaci, să dai un glas acestui sânge, să-l justifici pe acela care l-a vărsat. A privi anumite morți e umilitor. Nu mai e treaba altuia; nu simți că ai nimerit acolo din întâmplare. Ai impresia că același destin care a întins la pământ acele trupuri, ne pironește pe noi ceilalți să le privim, să ne umplem ochii de ele. Nu e teama, nu e obișnuita lașitate. Ne simțim umiliți pentru că ne dăm seama – pipăim cu privirea – că în locul celui mort am putea fi noi: n-ar fi o deosebire, și dacă trăiam, aceasta i-o

datorăm unui cadavru însângerat. De aceea fiecare război e un război civil: fiecare căzut seamănă cu cel care rămâne și-i cere socoteală pentru asta.

Sunt zile când cutreierând câmpia aceasta despuiată, tresar: un arbore desfrunzit, un smoc de iarbă, o spinare de stâncă, îmi par trupuri zăcând. Se poate întâmpla totdeauna, îmi pare rău că Belbo a rămas la Torino. O parte a zilei o petrec în bucătărie, în bucătăria imensă, cu pământ pe jos, în care mama, sora mea, femeile din casă, pregătesc conserve. Tatăl meu se duce și vine din pivniță, cu pasul bătrânului Gregorio. Uneori mă gândesc că o represiune, o toană, un destin ar putea trăsni casa și ar rămâne din ea patru ziduri năruite și înnegrite. Multora li s-a întâmplat aceasta. Ce-ar face tatăl meu, ce-ar spune femeile? După felul lor de a vorbi, ar spune cam așa: „Să se mai potolească puțin”. Pentru ei, războiul de partizani, tot acest război, înseamnă încăierări de copii, dintre cele care însoțeau cândva sărbătorirea sfântului patron. Dacă partizanii rechiziționează făină sau vite, tatăl meu spune:

— Nu e drept. N-au dreptul. Să ceară mai degrabă în dar.

— Dar are cineva dreptul? întreb eu.

— Lasă să se termine totul și o să se vadă, spune el.

Eu nu cred că se poate sfârși. Acum, când am văzut ce înseamnă războiul, ce înseamnă războiul civil, îmi dau seama că, dacă într-o zi s-ar sfârși, toți ar trebui să se întrebe:

— Și cu cei căzuți ce facem, pentru ce au murit?

Eu nu știu ce să le răspund. Cel puțin acum. Și mi se pare că nici ceilalți nu știu. Poate o știu doar morții, și numai pentru ei războiul s-a sfârșit cu adevărat.

TE
TRA
GRAM
MA
TON
יהוה
אדם
פחד
נשר

Editura UNIVERS

170
1971

CESARE PAVESE • CASA DE PE COLINĂ

Tulburător roman al încleştării disperate din timpul luptelor de partizani, al haosului produs în Italia prin prăbuşirea fascismului şi debarcarea aliaţilor, *Casa de pe colină (La casa in colina)* apare în 1949 într-un volum intitulat ÎNAINTE DE CÎNTATUL COCOŞULUI *(Prima che il gallo canti)* împreună cu romanul TEMNIŢA *(Il carcere)*.

Casa de pe colină apare într-o perioadă de creaţie febrilă a lui Cesare Pavese, perioadă în care scriitorul ajunge la o deplină stăpînire a mijloacelor narative, fapt remarcat cu căldură de critica literară a vremii.

Lei 4

Notes

[←1]

Republica fascistă din Salo.

[←2]

În original, republichini, denumire dată apărătorilor efemerei republici mussoliniene de la Salo.